

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Henry Christmast

ÇEVİRİ Mustafa Özbaş

İstanbul ve Ege Yollarında

*İzmir, Efes, Bergama, Salihli,
Alaşehir, Denizli, Akhisar*

1851

KitapYAYINEVİ

**İSTANBUL VE EGE YOLLARINDA
1851'DE İZMİR, EFES, BERGAMA, SALİHLİ, ALAŞEHİR, DENİZLİ, AKHİSAR**

KİTAP YAYINEVİ – 257
SAHAFLAR ÇARŞISI DİZİSİ – 10

İSTANBUL VE EGE YOLLARINDA
1851'DE İZMİR, EFES, BERGAMA, SALİHLİ, ALAŞEHİR, DENİZLİ, AKHİSAR / HENRY CHRISTMAS

ÖZGÜN ADI
THE SHORES AND ISLANDS OF THE MEDITERRANEAN: INCLUDING A VISIT TO THE SEVEN CHURCHES OF ASIA

© 2012, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
MUSTAFA ÖZBAŞ

YAYINA HAZIRLAYAN
ELİF ÖZTARHAN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2012, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-086-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAÇATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

İstanbul ve Ege Yollarında

*1851'de İzmir, Efes, Bergama
Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*

HENRY CHRISTMAS

ÇEVİRİ
MUSTAFA ÖZBAŞ

KitapyAYINEVi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN NOTU	7
1- MAYORKA, YUNANİSTAN VE İONYA	9
2- İSTANBUL	19
3- TÜRKİYE'DE HOŞGÖRÜ	30
4- EVLER, DervişLER, PAZARLAR	41
5- EGE'YE HAREKET	54
6- İZMİR CİVARI	6
7- KİLİSELER, TAPINAKLAR	72
8- MAGNESİA'DAN TRALLİS'E	85
9- PERGAMON'DAN MENEMEN'E	100
10- BERGAMA, SOMA, KIRKAĞAÇ	113
11- SARDEİS'TEN MARMARAYA	116
12- PHİLADELPHİA'DAN LAODİKEİA'YA	127
13- LAODİKEİA'DAN HİERAPOLİS'E	134
DİZİN	144

ÇEVİRMENİN NOTU

Elinizdeki seyahatname Henry Christmas'ın (1811-1868) 1851'de üç cilt olarak basılan *Akdeniz Kıyıları ve Adaları* adlı eserinin son cildir. İlk iki cildi İspanya, Portekiz, Kuzey İtalya, Avusturya ve Yunanistan'a ayıran yazar, son cildi özellikle Yedi Kilise bölgesini Efes-Ephesos; İzmir-Smyrna; Bergama-Pergamon; Salihli-Sardeis; Alaşehir-Philadelpheia; Denizli-Laodikeia; Akhisar-Thyateira'yı kapsayacak şekilde Anadolu'ya ayırmıştır. Her cildi ayrı ayrı basıp farklı önsözler yazmadığı için, Christmas'ın seyahat sebebi ile seyahat edecekleri yönelik bazı önerilerini birinci cildin önsözünden öğreniyoruz. Buna göre seyyahımız uzun süren sağlık sorunlarının ardından hem rahatlamak için hem de sıcak iklimlerin kendisine yararlı olacağı düşüncesiyle yola koyulmuş; seyahatnamesini, gözlemlediği ülkelerin o günlerde tarihlerinin çok ilginç ve kritik bir döneminde olduğunu düşünerek kaleme almıştır. Araştırma düzeninin ve orta sınıfın konuştuğu dillere hâkim olmanın önemini vurgulayan yazar, seyahat usulü konusunda demiryolunun çok kısıtlı olduğunu, Küçük Asya'da seyahatin ise ancak atla mümkün olacağını ifade eder. Barınmayla ilgili olarak önsözde sadece iki otelden bahsedilir: İzmir için Milles Hotel, İstanbul içinse Hotel de l'Europe.

Pek çok alanda çalışmalar yapan Christmas, özellikle İngiliz tarihi ve arkeolojisi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. *Church of England Quarterly Review*'un, *Churchman*'in, *British Churchman*'in ve *Literary Gazette*'nin editörlüğünü yapan, *Royal Society*, *Society of Antiquaries* ve *Madrid Royal Academy of History* üyesi olan Christmas, *Royal Society of Literature*'da tarih ve arkeoloji profesörlüğü (1854-1859) yapmıştır. Christmas, aynı zamanda şöhretli bir nümizmatik. 1844'ten 1847'ye kadar Londra Nümizmatik Derneği'nin onursal sekreterliğini üstlenmiş, dernek için yayınladığı, bugün de geçerliliğini koruyan makalelerle İngiltere'de nümizmatikğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu noktada okura bir hatırlatma yapmakta fayda var. On üç bölümden oluşan seyahatnamede yazar, sekizinci bölümden itibaren gezip gördüğü kiliseler üzerinden teolojik tartışmalara yer vermiştir. Bazı bölümlerde

ciddi bir yer tutan bu kısımlar genel okurun ilgisi düşünülerek çevirinin dışında tutulmuş, ancak yazarın gözlemleriyle ilgili olarak bu kısımlarla doğrudan bağlantılı yerler çeviriye dahil edilmiştir.

MUSTAFA ÖZBAŞ

MAYORKA, YUNANİSTAN VE İONYA

Syros'tan İstanbul'a Seyahat – Arnavut Yolcular – Arnavut Yolcular için Gemide Kabul Hazırlıkları – Dardaneller – Çanak Kalesi – Sestos ile Abydos – Marmara Denizi – Kyzikos Adası – Adanın İlkçağdaki ve Bugünkü Durumu – Prinkipo Adaları – Haliç – İstanbul'un ilk Görünüşü – Gümrük ve Pasaport Ofisi – İskele – Hotel De L'Europe – Pera – Galata – Ceneviz Kulesi – Başkent'in Genel Görünümü – Eski Çağlardan Arta Kalanlar – Nadir görülmelelerinin İzahı – Yanık Sütun – Burma Sütun – Arcadius Sütunu – Theodosius Dikilitaşı – Surlar, Kalıntıları – Yerebatan Sarayı – Sarnıçlar

Syros, Avusturyalı Lloyd vapurlarının buluşma noktasıdır; Atina'dan Türk başkentine gidenler Syros'ta başka bir gemiye aktarma yapılmalıdır. Burada kayda değer ilk şey Türk ve Arnavut yolcuların çokluğu ve gemide onlar için yapılan hazırlık. Kış güvertesi boylamasına bir bölmeye iki kısma ayrılmış. Bunlardan biri yalnızca Müslüman yolcuların oturması için. Müslümanlara ayrılan kısım güverte kaplamasıyla kaplı ve yine iki kısma ayrılmış: Erkekler için *selamlık*, kadınlar için *haremlik*. Haremlik bölümü, Monmouth Sokağı'nda pek rağbet görmeyecek kumaşlarla, boylu boyunca serilmiş yataklarla, minderlerle sarmalanmış. Yatak takımlarına gelince, azıcık tütsülenmeleri geminin genel sıhhi koşulları açısından daha iyi olabilir. Bu sıhhi tehlikeler asıl, Arnavutların koyun derisinden yapılma, dışı yün, içi deri giysilerinden kaynaklanmakta. Üzülerek söylemeliyim ki bu "bol tüylü, uzun kollu entari ile kar gibi beyaz pelerin" in temiz yüzü ziyadesiyle aldattıcıdır. Temiz görünmekten memnun olmakla birlikte bu saygıdeğer insanlar, görünüşü gerçeğe çevirmek için pek çaba göstermezler. Hakikaten bunu yapacak olsalar, eğlencelerinin çoğundan mahrum kalırlardı. Çünkü "aba"larında yaşayan böcekler yakalandığında, genellikle küçük bahislerin oynandığı yarışlara sokulur. Her beyefendi, hatta sanırım her hanımefendi tahta bir ispatu-

layla teçhizatlıdır. Bu ıspatulanın amacı, böceği öldürerek ya da canlı ele geçirerek, neden olabileceği deri tahrişini engellemektir. Arnavutluk'taki birçok şehirde ticaretin temelini tahta ıspatula satışlarının oluşturduğu söylenir. İyi ki bu sınıftaki yolcuların sayısı sadece *selamlığı* dolduracak kadardı; zira kendilerine tahsis edilmiş selamlık dışında geminin her yerinde onlara rastlamak mümkündür.

Kadınlar mutlak surette örtülüdür, çoğunun kendilerine hizmet eden Nübyeli köleleri vardır. Bunlar samur rengi güzelliklerini sergilemekte özgürdürler; yaşmaklarını gizlenmek için değil, salon kadınlarının çoğunu kiskandıracak biçimde, bir süs gibi cilveyle bağlarlar. Diğer yolcuların çitlere yaklaşarak, parmaklıkların arasından merakla, yabani bir hayvan sürüsünü izler gibi onlara baktıklarını görmek eğlencelidir. Çitlere daha fazla yaklaşılması öyle kabul edilebilir, hoş bir şey değildir. Bu Arnavutların İslam dinine sıkıca bağlı olduklarını söylemenin doğru olmayacağını belirtmek gerekir. Doğuştan Yunan olan Arnavutları atalarının inancını benimsemeye ikna etmek kolaydır. Aslında çoğu zaten Hristiyan'dır; geri kalanların da eşleri Hristiyan'dır. Sıklıkla, tuhaf biçimde Müslüman isimleriyle kullandıkları Hristiyan isimleri de vardır; bulundukları yere, sohbet ettikleri kişiye bağlı olarak, bazen Yunan bazen de Türk isimlerini önce söylerler. Yeni yazarlardan biri, Arnavut kulübe-lerinde Müslüman kocalar ile Hristiyan eşlerinin yemeklerinde keçi ve domuz etini birlikte pişirdiklerini sıklıkla gördüğünü anlatıyor. Kadın, etlerin bulunduğu kâseden eline geleni, kocası da yanındaki etin cinsini umursamaksızın inancının müsaade ettiği keçi etini kapmaya bakarmış. İmparatorluğun bu kısımları Hristiyanlıkla yönetilecek olsa, İslamiyet Atina'da olduğu gibi derhal yok olacaktır.

Güvertedeki gerçek Türkler, İngiliz düşüncesindeki yüksek terbiyeye uygun, sakin, centilmen tavırlı, ciddi, vakur kimselerdi. İbadet zamanı geldiğinde seccadelerini güverteye serer, Mekke yönünde secde ederek namaz kılmaya başlarlardı. Bu, diğer yolcuların bulunduğu kısımda neler olup bittiğini umursamadan, izlemekten heyecanlanarak memnuniyet duyduğum bir görüntüyü. Türkler, birçok Hristiyan'ın dini inancını maalesef geri planda tutan o sahte mahcubiyete sahip değildirlir. Kimsenin ibadetiyle alay

etmez, kendilerinininkiyle de kimsenin alay edebileceğine ihtimal vermezler. Bununla beraber bu hususla ilgili pek hoş gitmeyecek, fakat hakikat payı olan bir görüş daha vardır. Türkler kendilerini Hristiyanlardan ölçülemez derecede üstün gördüklerinden, başkalarının anlaşılmadığı ya da hoş gözle bakılmadığı gerekçesiyle alışkanlıklarını değiştirmek hiçbir zaman akıllarına gelmez. Havadaki kuşlar, ülkenin bütün canlıları kendilerine hayranlık duyduğuna göre, alışkanlıklarını değiştirmesi gereken birileri varsa onlar da biz Hristiyanlarızdır. Yine de Türkler arasındaki bu özgüven takdire şayandır; bunun gibisi bizde de yaygın olsa iyi olurdu. Yolcular arasından bazıları rütbeli memurlardı ve boyunlarına neredeyse tamamen pırlantadan olduğu için oldukça pahalı olan Nizam madalyası takmışlardı.

Dardanelles'e giriş, güzellikten yoksun değilse de, beni hayal kırıklığına uğrattı. Manzara, biz yol aldıkça iyileşti, ama yine de Boğaziçi'nin güzelliğiyle asla kıyaslanamaz. Avrupalıların Dardanelles olarak bildikleri küçük şehir, Türklerce Çanak Kalesi olarak adlandırılmış. Bu ismin, şehrin içerisinde ve etrafında bulunan çanak çömleklerden ve bunların hatırı sayılır miktardaki ticaretinden geldiği tahmin edilebilir; sonuçta burası Osmanlıların verdiği bu ismi sevmiştir. Burada yapılan kapların şekilleri asırlardır değişmemişe benzer. Bazı testiler kaba bir tarzda, adi malzemeden yapılmış olsa da zarafetin ve inceliğin örnekleridirler. Yıldız boyayla kabaca süslenen bu testiler içindeki suyu nefis biçimde soğuk tutan geçirgen topraktan yapılır. Kaplar keçi, deve, geyik gibi hayvan biçimlerinde; kulpu arkasında, başı çıkarılabilir. Aslında başlar birer tapadır. Bazen bu hayvanlar kuyruklarını musluk işlevi görecekt biçimde, tıpkı Northumberland aslanının yaptığı gibi dümdüz uzatır. Bunların Türklerin kötü zevkine örnek gösterilerek alay konusu edildiğini duymuştum, oysa daha zarif olduklarına inanılan Yunanistan'dakiler kadar eskidirler. Bu kaplar Asya kiliselerinde de kutsal amaçlar için uzun zaman kullanıldı; ayrıca çok eski çağlara işaret eden bronzdan benzerleri İskoçya'da bulundu. Dolayısıyla Türk zevkinin bu konuyla uzaktan yakından alakası yoktur.

Burada, bazılarının *lusus naturae*¹ olarak göreceği, kayıkçı ve sebze satıcısı olarak iyi tanınan birini gördüm: Kapkara ve haddinden fazla şiş-

1 Ucube -ed.

mandı, ama hareketleri son derece canlı ve nazik olan bu adamın elleri ve ayakları küçük, bir kadınıninki gibi zarifti; ayrıca önü açık elbisesinden kadın memesi gibi olan memeleri görünüyordu. Güvertedeki Fransız bir beyefendi bana bu münferit varlığın İtalyanların “*musico*” dedikleri cinsten olduğunu söyledi. Fakat müzik yeteneğinin ne kadar terbiye edildiğini ortaya çıkaracak ölçüte elbette sahip değildik.

Buraya yakın bir mesafede, Leander’in gece yüzmeleriyle ünlü Sestos ile Abydos yerleşimleri bulunmaktadır. Sonraları Lord Byron da Leander’e öykünmüş, ama o sadece bir yönde yüzmüştür; oysa güçlü akıntı yüzünden ve bu iki yer tam karşılıklı konuşlanmadığı için, asıl zorluk gidip dönmedir. Bunun için iki kat fazla kuvvet gerekmektedir. Marmara Denizi’ne girerken gece de son buluyordu; durgun sularda ilerlerken oylanarak İstanbul’a sabah olmadan varmamaya çalışıyorduk. Ay, pürüzsüz deniz üzerinde muhteşem biçimde parlıyordu. Moore buna benzer bir manzaranın harikulade resmini çizmişti:

Deniz gümüş bir göl gibi,
Ve durgunluğunda tekneler akmakta,
Kibarca, sanki uyandırmaktan korkar gibi
Sessiz dalgaları uykularından.

Gecenin bir kısmını, bir zamanlar muazzam kalabalık olup şimdi sadece birkaç köylünün kaldığı Kyzikos adası yakınlarında geçirdik. Kadim zamanlarda küçük Asya’ya en yakın olan tarafı bir ya da iki köprüyle anakaraya bağlanmış. Burada su o kadar sığ ki küçük gelgitlerde yürüyerek bile karşıya geçilebilir; muhtemelen şimdi de eskiden olduğundan daha az derindir. Söylenildiği kadarıyla bugünlerde adada içme suyuna büyük ihtiyaç varmış. Antik dönemde bu ihtiyaç anakaradan, kalıntılarına hâlâ rastlanılan kemerli suyollarıyla karşılanıyormuş. Bir zamanlar burası ileri bir uygarlığa ev sahipliği yapmış olmalı. Kyzikos’ta kullanılan Eski Yunan’a ait madeni paralar, Yunan sanatının en ihtişamlı dönemlerinde bile madeni paranın en iyi örneklerindendir ve güzellikleri kadar saflıkları da herkesin dilindeydi. Kyzikos’ta şimdiye kadar arkeolojik kazı yapıldığını hiç duymadım. Böyle

bir girişimin akıllıca idare edileceği takdirde, sonuçlarının ne kadar memnuniyet verici olacağını düşünmekten kendimi alamıyorum. İstanbul'da bir beyefendi bana adanın tamamının antik kalıntılarla dolu olduğunu, burada eski eserlerle karşılaşmadan kazı yapmanın imkânsız olduğunu söyledi. Zaman ayırabilseydim, elbette adayı ziyaret edip bana verilen bilginin doğru olup olmadığını öğrenmeye çalışırdım. Kazılarla ilgili bu ve benzer durumlarda sadece ferman değil, Babıâli'den refakatçi de almak icap eder. Merkeze yakın yerlerde, izin alındıysa, araştırmalar mükemmel bir güvenlik içerisinde yürütülür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelelerinde, yani bütün kazı ekiplerinin "para avcısı" olarak görüldüğü yerlerde bu her zaman söz konusu olmayabilir.

Bir müddet sonra, şimdilerde İstanbul'da yaşayan Rumların tatil yeri olan Prinkipo adalarını geçtik. Londra'dan kalkıp Rosherville'e üşüşen sınıfın aynısı burada da görülebilir. Havai fişekler ile ışıklandırmalar tatil dönemlerinde ada gecelerini süsler; Haliç'ten buraya düzenli sefer yapan vapurlar, şölen gecelerindeki *Diamond* ve *Vesper* gibi, rahatsız edici derecede kalabalıktır.

Şafakla beraber havanın ırlığı ve soğuğu kırıldı. Boğaz gözlerimizin önünde uzanırken, İstanbul'un uzun beyaz surları giderek belirginleşti. Surların üzerinden düzensiz bina yığınları yükseliyordu ve aralarında beklediğimden çok daha az ağaç vardı. Büyük hayal kırıklığına uğradım. Hristiyan yol arkadaşlarımdan bazıları Türkiye'nin başkentini daha önce görmüşlerdi; bu nedenle güverteden başkenti ilk olarak, en güzel görebilecekleri uygun noktalarda toplanıyorlardı. Ben ise üzüntü ve keder içinde sırtımı döndüm. Fani göze zengin, göz kamaştırıcı, büyüden kurtulmuş birineyse değersiz, pislik görünen peri ziyafetlerindeki gibi, karşımda duran manzaraya da sadece bir aşk romanının sayfalarından bakılmalı. Hayallerim kötülüğüme olmuştu. Sabah ilerleyip, güneş ısıtan tonlarla yükseldikçe hayal kırıklığım da giderek azaldı.

Sarayburnu'nu dönüp Haliç'e geldik; daha karaya çıkmadan Avrupa'da, Constantinus'un seçtiği bu yöreye eşit güzellikte pek az yer olduğunu itiraf etmeye hazırdım. Sanatın bu güzelliğe katkısı nispeten az. Şehrin en büyük cazibelerinden biri ağaçlarının bolluğunda ve güzelliğinin

de ki burada, yani Haliç'te dikkate değer biçimde bollar. Evler basit ve alelade; sarayların çok azı ilgi çekmeye yetecek kadar heybetli, ancak birlikte çok güzel bir bütün oluşturmuyorlar. Saray, güzellik iddiası pek olmayan büyük bir bina; camiler ise tek başlarına, izleyenlerinin ilgisini toplayacak kadar büyük. Gökyüzüne doğru yükselen uzun, ince minareler, güneş ışığında parlayan beyaz sütunları, altın yaldızlı hilalleriyle, şehrin bir kere görüldüğünde asla unutulmayacak, o kendine has doğulu fizyonomisini oluşturmakta.

Bazen minarenin yararlı olacağı fikrine kapılarak Avrupa mimarisine girmesi gerektiğini düşünüyorum, fakat nasıl kullanılabileceği konusunda kararsız kalıyorum. Çanların gümbürtüsü için fazla narinler; üstelik dikiliş amaçları tamamıyla İslami. Camilerde çana izin verilmez; müminler ibadete minarenin balkonundan, inancın o fevkalade şarkısını söyleyen müezzinin sesiyle çağrılırlar. Bu yüzdendir ki her caminin bir minaresi vardır. Hatta bazı camilerin iki, bazılarının dört, birinin de, yani Sultan Ahmed'in, altı minaresi bulunmaktadır. Belki bir çanın lüzumlu görüldüğü yere, bir minare kabul edilebilir; fakat sanırım minare ile etrafındaki yapılar arasında uyum olması gerekir. Bu sözleri mimarlık biliminde ben-den deneyimli kimselere saygılarımı sunarak sarf ediyorum; sonuç benim açımdan son derece memnuniyet verici olacaktır.

Karaya çıkma zamanı geldiğinde bagajımız ile pasaportumuzu kontrol edecek Osmanlı memurlarını görmeyi bekliyordum, fakat böyle bir şey olmadı. Etrafımızı değişik otellerden komisyoncular sardı; kalacağımız oteli seçtikten sonra, M. le Commissaire bizi ve eşyalarımızı aldı. İri yarı bir hamal seçip, bavullarımızı sırtına yerleştirdik, yürümeye başladık. Korkutucu tabancaları ve yatağanlarıyla bir ya da iki cengâver görünümlü şahsiyet gelip bagajlarımıza el koydu, fakat komisyoncu çaktırmadan ellerine birkaç kuruş sıkıştırdı ve hamalı ileri iterek yoluna devam etti; gümrüğe ilişkin bundan başka bir taleple karşılaşmadık. Sonradan, gümrüğün Ermeni bir tüccara kiraya verildiğini, az sayıda kişinin bir şeyler ödediğini ya da ödemesi gerektiğini duyduk. Bizim durumumuzda herhangi bir inceleme teşebbüsünde bulunulmaması, gümrük memurlarının ticari eşyaların geçişi dışında çok az sayıda yolcuya müdahale ettiğini düşünmemeneden oldu.

Anlaşılan Türkler, limanda elde edilen kârın ne padişaha ne de devlete, sadece imansız bir Ermeni tüccara gittiğini gördüklerinden, liman vergisi ödemek konusunda kendilerini herhangi bir ahlaki yükümlülük altında hissetmiyorlar. Destuniani tarafından işletilen *De l'Europe* adlı otelimize ulaştığımızda pasaportlarımız soruldu. Pasaportlar, *Bureau des Passeports*'a gönderilecek, birkaç gün içerisinde mühürlenmiş, üzerinde temiz Türkçe bir yazıyla yirmi kuruş karşılığında geri alınacaktı. Bütün bunlar için Türkler suçlanmamalıdır. Gümrük, karantina, pasaport uygulamalarının hepsi Avrupa iğrençlikleridir; Hristiyanlık öğretisi olmasaydı iyi ve rahat Osmanlı bu tür şeylerle baş ağrıtmayı asla istemezdi.

Hotel de l'Europe tamamen taştan, –şehirde çıkan yangınların korkunç yıkıcı etkileri göz önüne alındığında hiç de azımsanmayacak bir avantaj– bizim için tedarik edilen küçük bir otel. Rahat odaları tıpkı İngiliz yazlık evlerinde görülecek türden. Limandan sağlı sollu kasvetli evlerle sıralanmış dik bir yokuş tırmanılarak geliniyor; böyle bir yol düzeni dünyanın başka hiçbir başkentinde görülmemiştir. Dükkânlar kemerli mezar odaları gibi; Galata'da büyük oranda dışarıda sergilenen malları, çoğu dükkân sahibi renklerine göre sanatkârca düzenlemiş. Türklerin, Rumların, Frenklerin, Yahudilerin, Ermenilerin ve İranlıların çeşit çeşit kostümleri ile açık mavi gökyüzünün altında binek arabaları yerine kullanılan ilkel görünüşlü neşeli at arabaları Galata sokaklarını göz alıcı kılmaya yetiyor bile. Pera pek öyle göz alıcı olmamakla birlikte daha iyi yapılmış. Burada oturan büyükelçilerin evleri genelde taştan; önden Haliç'in, arkadan da İstanbul'un güzel manzarasının keyfini çıkaracak biçimde konumlanmış. Cenevizler tarafından yapılan kule hâlâ ayakta; yangınların fark edildiği, polisi haberdar edip yönlendirmek için işaretlerin verildiği bir *speculatorium*, yani gözetleme kulesi olarak hizmet gördüğü için yeterince onarım görmüş. Bir hayli yüksek, her yere hâkim bir konumda. Tepesine çıkınca Pera, Galata, Tophane, Üsküdar ve İstanbul'u İstanbul yapan her şey gözlerinizin önüne serilen manzara olağanüstü. Limanı dolduran çok sayıdaki gemi bu kadim başkentin ticaretinin ne denli büyük olduğunu gösteriyor. Fakat yine buradan, bir bütünü bu kadar büyük yapan küçük unsurlar, daha doğrusu ayrıntıların

küçüklüğü fark edilir. Gözünüz etrafta zevkle gezinir; doğa tarifi ötesinde güzeldir. Lakin burasının ortaçağ dünyasının başkenti olduğunu hatırlar, böylesi bir güzellikle uyum sağlayacak şehrin oluşumunda öne çıkacak sanat eserlerini arayacak olursak, bu ihtiyacımızı sadece barbarca bir ihtiyaçla sahip devasa camiler karşılar.

Bir arkeoloji öğrencisi gemiyle İstanbul'a yaklaşırken, antik Bizans'ın ne kadar önemli olduğunu –ilk Hristiyan imparatorun seçtiği şehri nasıl birçok hazineyle zenginleştirdiğini– imparatorluğun ne kadar göz kamaştırıcı, saraylarının fevkalade, kiliselerinin görkemli olduğunu aklına getirecek. Doğal olarak Doğu İmparatorluğu metropolünün, sanat eserlerini gözlerinin önüne sermesini büyük umutlarla bekleyecek, fakat şehrin göstereceği pek bir şeyi kalmadığını görünce büyük hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bugün cami olan Ayasofya kilisesi, benzer biçimde dönüşüme uğramış diğer bir iki kilise, Burmalı Sütun, Atmeydanı'ndaki Dikilitaş, Theodosius Sütunu, Yanık Sütun [Çemberlitaş], sarnıçlar, antik surlar ve Valens Kemerli suyuyla birlikte, bu ünlü şehrin gönençli günlerini aklına getirecek şeylerin neredeyse tamamıdır. Eserlerin yok olmasına birçok mantıklı neden sıralanabilir. Birincisi, Türkler arkeoloji biliminin gelişmesine pek çaba göstermezler. Bizans sanatının en güzel kalıntılarına nasıl davrandıklarını gördük; tapınaklar istihkâm için yok edilmiş, mermer sütunlar kireç yapmak için yakılmış, kiliseler camiye dönüştürülmek adına mahvedilmiş. İstanbul'u fethederek ellerine geçirdiler; bu aynı zamanda hilalin haç karşısındaki zaferiydi. Kuşatılanların değer verdiği her şey, kuşatanların gözünde nefret edilecek unsurlardı. Hristiyan ile antik Roma sanatı arasında ayırım yapabilecek durumda değildiler; ikisinin de değerini göremiyorlardı. Bir taraftan fanatik fatihlerin barbarca hiddetini açığa vururken, tasvir yapmayı yasaklayan Müslüman hukukunun çiğnendiğini gördüler.

Asırlar gelip geçti, fakat İslamın ağır eli hâlâ Doğu başkentinin üzerinde; neredeyse hiçbir kalıntının kurtuluş umudu yok. Kendilerinininkinden daha eski bir dine ait abideleri tahrif etmek bütün gerçek Müslümanlar tarafından kutsal bir görev olarak görülür; bu eserlerin nihai yıkımdan kurtulan bir kısmı, var oluşlarını kötürüm kalma pahasına satın almıştır. Fakat

bu fanatik ruh iş başında olmasaydı bile, sık sık şehri harap edip bu kadar az eski eser kalmasına neden olan büyük yangın felaketleri her zaman olacaktı. Bugün de ayakta olan camileri, surları ve Saray'ın bazı bölümlerini saymazsak, II. Mehmed'in yeni başkentine zaferle girdiği zaman bulduklarını bırakın, bugün bir asır yaşında neredeyse bir ev bile yoktur. Bu yangınlarda Bizans sanatının ender örneklerinden hangilerinin mahvolduğunu kim söyleyebilir? Şehrin şimdiki büyük kısmını oluşturan vasat evlerin dar, eğri büğrü sokaklarını görüp şehrin ihtişamının azar azar fakat süratle bozulduğundan kim şüphe edebilir? Söylediğimiz her şeyin doğruluğunun kanıtı ve tanığı olarak “Yanık Sütun” ayaktaadır. Kırmızı porfirden sütun –asırlardır yürütülen tahminlerden sonra bu kadar şey bilmemiz bu yüzdendir– sayısız demir, bakır çember ve kelepçeyle kuşatılmıştır; eskiden üzerinde bir heykel varmış. Bu sütunun bir süs olabileceğini kimse aklına getiremez, çünkü bugünkü durumu terk edilmiş bir dökümhanenin, asrın isinden, dumanından siyahlaşmış viran bacasına daha çok benzemektedir. Sayısız yangın felaketinin ortasında kalıp malzemesi sayesinde bugüne kadar dayanabilmiştir; “Yanık Sütun” ismini harap görüntüsüne, tarihinde gördüğü değişikliklere borçludur.

Birçok gezi kitabında, özellikle Miss Pardoe'nin *Şehirlerin Ecesi İstanbul* kitabında bulunabilecek tasvirlerle okuru usandırmaya niyetim yok, İstanbul'un eski eserlerinin tasviri ile bilimsel bir listesini veren Von Hammer'in takipçisi olmaya da. “Binbirdirek Sarnıcı”na gittik; bizden önce burayı ziyaret edenlerin de söylediği gibi, ipek eğiren birçok adam ve çocuk gördük. Yerin altında çalıştıklarından pek sağlıklı görünmüyorlardı. Bu eşsiz yapıya (antik dönemin gerçek girişleri kaybolduğu için) giriş olarak kullanılan yüzeydeki delikler, muhtemelen bütün caddeler bir yangınla viraneye dönüp yeniden yapılmadığı için, şehrin terk edilmiş bir tarafında. Bazı sütunların üzerinde (ki sütunların sayısı üç yüzden fazla) mason sembollerine benzeyen karakterler gördük. Kayıkla surları takip ederek Yedikule'ye kadar gittik ve bazı kısımlarını kara tarafından inceledik. Fakat terk edildikleri çürümüşlükten başka sunabilecekleri dikkate değer hiçbir şeyleri yoktu. Türk hükümetinin durumun zaruretinin farkına varmasından dolayı, bu yapılar muhtemelen yakın bir zamanda onarılacak; reform, ırmağının yata-

ğını [tıpkı Herakles'in yaptığı gibi] Osmanlı idaresinin [Elis Kralı] Augias'ın ahırına çevirerek hızla ilerlemekte. Burmalı Sütun, İstanbul'un iklimi ne kadar iyi olursa olsun örtülmelidir; muhafazakâr kesimin yaşlı Müslüman beyefendileri, Atmeydanı'ndaki heykelli dikilitaşların üzerinde az sayıda kalan gözlere zarar verip burunları kırmaktan biraz olsun alıkonulmalıdır. Yerebatan Sarayı'na ya da görkemli Valens Sukemeri'yle Kydaros'un sularının taşındığı Constantinus Sarnıcı'na girmek için izin alamadık. Buradaki sütunlar mermerden ve Korent düzeninde yapılmıştır.

Bu sarnıçlar, İstanbul'un su kaynaklarının genel olarak yeterli olmasına karşın bazen yaz aylarında kuruduklarını gözlemleyen Prokopios tarafından betimlenmiştir. Olası bir su kıtlığının ortaya çıkması durumunda sorunu çözmek için imparator, yukarıda isimleri zikredilen sarnıçlar ile içlerinden yalnızca birinin kalıntılarının bilindiği diğer birçoklarının yapılmasını emretmiştir. Günümüzde artık böyle bir sıkıntıdan bahsetmek mümkün değildir; en sıcak mevsimde bile su sıkıntısı yaşanmamaktadır. Sultanların yaptırdıkları çeşmeler, eski sarnıçların yerini almıştır.

İSTANBUL

Sultan – Görünüşü ve Kişiliği – Reform Beklentileri – Kurban Bayramı – Gece Aydınlatmaları – Sultan'ın Ayasofya Camii'ne Tören Alayı – İmparatorluğun Yüksek Rütbeli Hizmetlilerin Biatı – İmparatorluk Kütüphanesi – Sarayburnu – Türk Orduları ve Müzik – Kışlalar – Surların Dışına Yapılan Kilise – Louis Philippe'nin Anekdodu – Abdülmecid ile Abbas Paşa – Sultan'ın Hekimleri – Sultan'ın Kardeşi Abdülaziz'in Karakteri – İmparatorluk Ailesinin Eski ve Yeni Siyaseti

Sultanla tanışmak, mümkün olursa huzuruna kabul edilip görüşmek uzun zamandır çok istediğim bir şeydi. Böylece yapmak istediğim, Osmanlı hükümetinin iznini ve iş birliğini gerektiren araştırmalar için Babiâli'nin rızasını alacaktım. Fakat tavsiye mektubu getirdiğim bakanımız Sir Stratford Canning, ziyaretim sırasında maalesef İstanbul'dan ayrılmıştı, dolayısıyla Sultan'la [Abdülmecid] tanıştırılma olanağım kalmamıştı.

Sultanı birkaç kez, hatta bir seferinde çok yakından görme fırsatım oldu. Yirmi dokuz yaşında, orta boylu, koyu siyah saçlıydı; temiz, özenle kesilmiş bir bıyığı vardı. Teni oldukça solgundu, derin bir melankoli ifadesi taşıyordu. Büyük, siyah, fakat kederli gözlerinde şefkat vardı; sesi tek başına hoş ve ahenkliydi. Bir ahlakçı, despotik gücün ne kadar azının mutluluğu güvence altına almaya yeteceğini göstermek isterse, bu iyi kalpli ve çok ilginç hükümdarın çehresinden çok uzağa bakması gerekmiyor. Sultan, Türkleri katıksız barbarlar olarak resmetmek isteyenlerce yanlış tanıtılmış, zihin ve kuvvetten yoksun olduğuna dair bir izlenim yaratılmıştır. Bu ikisinden biri olsaydı kendisiyle ilişkilendirilen işlerin yarısını gerçekleştiremezdi. Başkentinde duyacağınız bütün hikâyeler onu kendisine özgü, iradeli bir insan olarak gösterir. Kibar ve sevimlidir, fakat inandığı yolda ısrar etmeye, seçeceği yol konusunda doğru yargılarda bulunmaya muktedirdir. Avrupai anlamda aydın olduğu, yani bilim ve edebiyat alanında bilgili olduğu söylenemez belki, ama doğru düşünür ve

adildir; ahlaki açıdan yanlış olanın siyasi açıdan da doğru olmayacağını gayet iyi bilir.

Eğitimi sınırlıdır. Babası eksikliğini şiddetle hissettiği şeylerden oğlunun bilgilenererek yararlanmasını istemiş, bu nedenle bilimsel alanda büyük başarılar elde etmiş bir Fransız beyefendisini varisine hususi öğretmen yapmak için girişimde bulunmuşsa da, mecburen başvurdukları Şeyhülislam bütün planları zorla bozmuştur. Mahmud, öğretmenin soylu öğrencisiyle birlikte yaşamasını, sadece çalışma saatlerini değil, istirahat zamanlarını da birlikte geçirmelerini şart koşmuştu. Bunlar gerçekleşseydi Abdülmecid her koşulda, şu anda bulunduğu talihsiz durumdan çok farklı bir durumda olacak, öğreniminde ilerleme kaydettikçe öğretmeni kendisiyle kıvanç duyacaktı. Görüşüne başvurulunca, şeyhülislam fetva yayınlıyarak, kaderinde halifelik tahtına geçmek olan peygamber kanından bir şehzadenin *gâvurlar* tarafından İslam hukukuna uygun biçimde eğitilemeyeceği yönünde fikir bildirdi. Mahmud bu saçma fetvadan son derece rahatsız oldu, ne var ki karşı gelmenin tehlikeli olacağını hissetti ve sevgili oğlunu gönülsüzce, haremın karanlığına bırakmaya razı oldu. Ancak Mahmud'un güvendiği gözdesi, karısı Valide Sultan, oğlunun aklına iyi ruhlarda kök salan faydalı ilkeler aşılacak hususunda başarılı olmuşa benzer. Aklının eşit ölçüde beslenmemesi, Mahmud'la birlikte üzüntü duymamız için yeterli bir sebeptir. Tahta geçer geçmez, karakterinin doğal temayülünü göstermiş; etrafını Avrupalı bilim adamları, eğitimcilerle çevirmiş, okumak için özel bir sevgiye sahip olmamasına rağmen, çok miktarda muhtelif, değerli bilgi edinmeyi becermiştir. Yabancı diller edinmekte zorluk yaşadığı söylenir; bu durum, yetenekleriyle ilgili zaman zaman yapılan yersiz tahminlerin temel sebebi olabilir –kabul edilmeli ki son derece yanıltıcı bir ölçüt.

Birkaç anekdot Abdülmecid'in kişiliğini doğru biçimde aydınlatacaktır. İrlanda'daki kıtlık yılında Sultan, bu mutsuz ülkedeki sıkıntıdan haberdar olur, İngiliz büyükelçisine derhal yardım etmek arzusunda olduğunu bildirir ve büyük miktarda para teklif eder. Kendisine, yardımın miktarını Kraliçenin yaptığı bağış kadarıyla sınırlandırmamanın doğru olacağı, bu yüzden majestelerinden daha fazlasının alınamayacağı ima

edilir. Büyükelçinin çözümünü sorgusuz sualsiz uygun bulup kabul eder ve hayırsever duygudaşlık ifadeleriyle kabul gören en yüksek bağışı gönderir.

Avusturya ile Rusya'nın, Polonyalı ve Macar sığınmacılara yönelik tehditkâr iade taleplerine karşılık Divan'ın verdiği soylu cevabın, Sultan'ın şahsi duygularının ifadesi olduğu çok iyi bilinmektedir: "Bu imparatorlukların gücünden ya da imalarının işaret ettiği gizli tedbirlerinden bihaber değilim. Ancak dinim, beni misafirperverliğin kanunlarını yerine getirmeye zorluyor; inanıyorum ki Avrupa'nın sezgisi ve iyi hisleri devletimi yıkıcı bir savaşın içine çekmeyecektir, çünkü tam manasıyla onlara sadık kalmayı tasarlıyorum." İşte bu yaklaşım, Hıristiyanlığın da gerçek ruhudur. Ancak Doğu Avrupa'nın hiçbir Hıristiyan prensinde bulunamayacak bu ruh ve fazlası, Türkiye'nin Müslüman Sultanı'nda mevcuttur.

Böyle bir adamın yönetimindeki Babiâli'nin beklentilerine dair fikir yürütmek çok zordur. Kişisel özellikleriyle evrensel olarak herkesin sevgisini kazanmış gibi görünmektedir. Fakat imparatorluk içinde ya da dışında en bilge adamların kafalarında, İslami bir devletin bir yandan inancını muhafaza ederken diğer yandan tutarlı biçimde Hıristiyan Avrupa'ya nasıl asimile olacağı konusunda vahim şüpheler vardır. Avrupa'da Türkler yabancı ve gezgindir; dört yüzyıllık hâkimiyetleri başka türlü yapmamıştır onları: Hepsi yurtlarının Asya'da olduğunu hisseder. Batı'daki vilayetlerin nüfusu çoğunlukla Rum'dur. Ülkenin şu anki yükselen refahı baskın ırkın alışkanlıklarına ve duygularına aykırı reformların sonucudur. Bununla beraber Türk imparatorluğunun Avrupalı bir güç olarak süratle ortadan kalkmasını bekleyenler de eksik değildir.

Kurban Bayramı boyunca İstanbul'daydık, bu vesileyle şenlikleri de gözlemledik. Bu amaçla beslenip müstesna güzelliği nedeniyle seçilen beyaz bir kuzu, Sultan tarafından kutsal bir kurban olarak kesilir. Dünya yüzeyinde hiçbir millet barut konusunda Türkler kadar müsrif değildir; neredeyse bütün gün ve bayramın son bulduğu gece boyunca top atışları yapılır, bütün şehir gece boyunca aydınlatılır. Londra'daki büyük aydınlatma ile İstanbul'dakinin iki farklı şey olduğu açıkça anlaşılmalıdır. Burada yayalarca doldurulan, üzerinden çeşit çeşit arabaların geçtiği büyük cad-

deler, imparatorluk ailesine mensup, armalarının ihtişamıyla birbirleriyle yarışan büyük tüccarlar, ihtişamlı kulüp binaları yoktur.

İstanbul sokaklarını yabancı biri dolaşacak olsa, bazı sokakları kalabalık, fakat hepsini karanlık bulacaktır. Şehrin üzerinde parlak bir pus vardır ve aralarda zaman zaman parlak ışınlar görülebilir. Fakat eğer Türk aydınlatmasının muhteşem manzarasının keyfini çıkarmak istiyorsanız mutlaka kayığa binip Haliç'e açılmalısınız. Orada, nereye bakarsanız balık, peri masallarından bir sahneyle karşılaşrsınız: Şehrin planı parıldayan yıldızlarla çizilmiştir, hepsi aşağıda, billur derinliklerde yansır. Yukarıda, ince ve uzun minareler ateşten sarmal sütunlar gibi uzanır. Orada burada gözünüze çarpan cami kubbeleri bir yandan ışıldayan siluetlerini sergilerken diğer yandan da parlak suların ortasından her yöne ışıklar saçarlar; onu kırmızı top alayının derinden gürlmesi takip eder. Bütün bir İstanbul dalgaların üzerindedir. Seksen bin kayıktan kiralananmayan kalmaz. Pazarlığını önceden yapmamış talihsiz Frenk'in cüzdanının vay haline!

Bayramın son günü Sultan debdebe içinde, bir gece öncesinden seçtiği bir camiye gider. Hangi camiye gideceği sabah olmadan herkesçe bilinir, çünkü aslında bu ziyaretin şafak sökmeden gerçekleştirilmesi gerekir. Bu ziyaret sırasında bütün yüksek rütbeli hizmetliler de kendisine eşlik eder. Pera'daki biz Frenkler şanslıydık, çünkü haşmetmeaplarının seçimi Ayasofya oldu. Bazen Asya tarafında bir caminin seçildiği de olur, fakat öyle durumlarda kalacak yer bulma konusunda hiç azımsanmayacak zorluklar ve karışıklıklar yaşanır. Bizler saat üç buçukta uyanırılıp dört gibi kendimizi zifiri karanlık sokaklarda Nabukadnezar'ın tebaası gibi, her çeşit insandan, ulustan, dilden, lehçeden oluşan karmaşık bir kalabalığın içinde bulduk; bazıları at, bazıları deve üzerinde, bazıları at arabasında, bazıları eşek, bazıları katır üzerinde, on binlercesi de yayan. Hayatta bulunan her tür sınıftan ve vaziyetten insan mevcuttu. Nadiren gördüğümüz boynuz şeklindeki demirlere asılmış kasvetli fener ışığı dışında karanlıkta ilerlerken sık sık büyük çukurlara rast geliyor, ine çıkıa yol alıyorduk. Sokaklar iki at arabasının yanyana geçemeyeceği kadar dardı. Her beş dakikada bir düzensiz merdiven basamaklarında tökezleyerek yollarda ölümcül iki saat geçirdik. Yine de kavgâ, kargaşa,

hatta ilginçtir, bu tür büyük kalabalıkların neden olduğu bir kazayla bile karşılaşmadık.

Fransız bakanın yüksek nezaketi sayesinde Sultan'ın geçeceği sokağa yakın pencereleri olan, darphane içinde bir binaya girmeye muvaffak olduk; çubuk ve kahve getirildi. Kalabalıktan çıktığımız için çok memnunduk. Sarayburnu kapısı önümüzde, meydanın her iki tarafında Türk askerleri duruyordu; bir yanda süvariler diğer yanda piyadeler. Aylardan ekim olduğu halde sabah hava soğuktu ve askerlerin sert hava koşullarından korunduğunu görmek memnuniyet vericiydi. Piyadeler özellikle ilgimizi çekti, çünkü üniformaları ile bizim askerlerin üniformaları arasındaki benzerlik çarpıcıydı. Türk renkleri kırmızı ve beyazdı. Piyadelerin bizimkiler gibi kemerli beyaz pantolonları, kırmızı paltoları vardı. Mavi püsküllü kırmızı fesleri de olmasa, üniformalarının her gün ülkemizde gördüklerimizle aynı olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Yalnız bizimkilerden farklı olarak paltolarının başı koruyan bir başlığı vardır.

Birden uzaktan "Sultan geliyor!" diye bir bağırış duyuldu; herkes pencerelere koştu. Askerler gri paltolarını çıkararak sadece kırmızı beyaz üniformalarıyla kaldılar. Yarım saat geçti, fakat Sultan görünmedi. Askerler de yaşlı keşişler gibi başlıklarını takıp tekrar griye büründüler ki tam o sırada imparatorluk alayı geldi ve Sultan, sadık askerlerini son derece rahat ve çirkin bir halde buldu!

Safları teftiş etmek için sürekli gezen yüksek rütbeli subayların oluşturduğu manzaraya bakmak çok eğlenceliydi. At üzerinde pek bir biçimsiz duruyorlardı! John Gilpin de kendi süvari atına yakışmıştı; ancak Türklerin kendi yerel kıyafetleri yerine hiç alışık olmadıkları Avrupa üniforması içinde oldukları hatırlanmalıdır. Bazılarının her iki tarafında, üstüne oturup nakışlarını bozmasınlar diye elbiselerinin eteklerini tutan iki adam duruyordu. Sultan'ın maiyeti fevkalade ihtişamlı görünüyordu; imparatorluk giysileri içinde kendisi de öyle. Heyecan arayışlarım nafiyleydi; alışılacağı gibi Sultan, tebaasının selamlarına kendisi cevap vermiyor, resmi geçitlerde kullanılan büyük bir sarık takmış bir görevli Sultanın önünden yürüyüp sağı solu selamlıyordu. Memleketinin sadece dünyevi lideri değil, aynı zamanda ruhani lideri olduğu akla getirilirse Sultan'ın bu davranışı yete-

rince anlaşılırdır –doğrudan peygamber soyundandır;' dolayısıyla kutsal kabul edilir. Tebaasının önünde Tanrı'nın halihazırdaki vekili olarak durur; İslami yasa tarafından Tanrı'nın huzuruna yükseltlmıştır, kendisi dışında bir şey için alçılması yasaklanmıştır. Bu yüzden Tanrı'dan başkasına başını eğmez. Biraz önce bahsedilen bu saçma selam tertibi de imparator vakarına yasaklanmış olan nezaket ihtiyacını karşılamak içindir.

Camideki merasim uzundu; Ayasofya'dan dönen kortej tekrar pencerelerimizin altından geçtiğinde sabah ilerleyeli çok olmuştı. Olabildiğince hızlı biçimde meydana bir uçtan bir uca geçip Babîâlî'ye kabul edilmek amacıyla kendimizi tanıttık. Fransız elçilik heyetinin üyeleriyle birlikte içeri girmeyi başardık ve Sultan'ı, kendisi dışında hiç kimsenin at sırtında geçmesine izin verilmediği iç kapıdan atıyla geçerken gördük. Epey bir gecikme yaşandı. Her geçen dakika sarayda bulunduğumuz yere yeni birileri geliyordu. Şeyhülislam, Veziriazam, Kaptan Paşa, Serasker gibi bazıları maiyetlerini arkalarında bırakarak Sultan'ı iç avluya doğru takip etti. Sultan çok yorucu bir törene başlamak üzere olduğundan içeride nefes alıp dinleniyordu. En sonunda kahvaltı bitti, ileri gelenlerden oluşan topluluğun haykırışları, merasim boruları ve ardı arkası kesilmeyen top atışları arasında ekselansları tekrar göründü.

İç avludaki kubbeli girişin altına bir çeşit kanepeler yerleştirildi ve üzerine, altın rengi bir örtü serildi. Sultan bu kanepenin önünde yerini aldı, tekrar trompet sesleri ve ardından yapılan duyuruyla imparatorluğun yüksek rütbeli hizmetlileri yüce efendilerinin ayağını öpmeye davet edildi. Üzülerek söylemeliyim ki Murad ya da Süleyman sarık takıp, üzeri nakışlı pabuçlarla bu sorgusuz itaat belirtisini kabul ederken, Abdülmecid'in ayaklarında rügan çizimler vardı! Geleneklere uygun sarık yerine de, pırlanta agrafı, dik duran kuş tüylü bir fes giymişti. Önce, kutsal soyuna işaret eden yeşil sarığı, yeşilli morlu cübbesiyle uzun boylu, heybetli bir adam olan Şeyhülislam geldi. Zarafet, hürmet ve asaletle karışık bir havayla Sultan'ın ayaklarına kapandı; ayağını öpmeden önce yere üç defa eğildi, öptükten sonra da Sultan'ı defalarca selamladı. Şeyhülislam geri çekildikten sonra, Veziriazam geldi; sonra Kaptan Paşa, sonra Serasker, sonra Kızlar Ağısı ya

1 Yazarın yanılıyor; sultan Peygamber soyundan gelmez, kutsallığı halifeliğindendir –ed.

da Haremağası, sonra rütbeleri ve payeleri biz kâfirlere gizemli ve bilinmez gelen diğer kalabalıklar.

Bir şey beni devamlı gülümsemeye sürükledi. Türkler “iyi yaşayan insanlardır” ve katı simetri kurallarının izin verdiğinden daha şişman olmaya yatkındırlar. Törende bulunan bütün donanma yetkililerine ve askeri idarecilere vücuda tam oturan elbiseler giydirilmişti; sırayla ceket giymiş yunus balıkları gibi saygılarını sunarlarken yuvarlanacak olurlarsa bir daha ayağa kalkabilirler miydi, Abdülmecid’in vakarı böylesi gülünç bir olay karşısında direnç gösterebilir miydi emin değildim. Neyse ki deneye tabi tutulmadı; tören, İspanyolların da dediği gibi *sin novedad*² geçti.

Bu yüksek mertebedeki ileri gelenler sadakat yeminlerini yerine getirdikten sonra ikinci sıra ilerledi. Bu ikinci sıradakilerin bahsi geçen rügan çizmeleri öpmelerine izin verilmiyordu. Bunun yerine bir hizmetkâr imparatorun kaftanının kenarını asası vasıtasıyla dışarı doğru uzatıyor, böylece yüce liderin ayağını öpemeyenler, her halükârda Sultan’ın giysisinin kıvrımını selamlayabiliyordu. Bu ayrıcalık da saygı gösterisinde bulunmak isteyen üçüncü sıradakilere verilmedi. Onlar ise sadece, yüksek rütbeli biri tarafından bu amaçla tutulan hükümdar asasının başını öpebiliyorlardı. Merasimin bu kısmı bana kutsal kitaptaki Ahaşveroş’u hatırlattı; Abdülmecid’i, böylesi aşağılık bir şahsiyetle kıyaslayarak ona hakaret ettiğimi düşünüp üzülsem de Doğulu geleneklerin hiç değiştirilmeden muhafaza edilmesi şaşılacak şeydir.

Bütün bu merasim boyunca Sultan halsiz, bezgin ve tükenmiş görünüyordu. “Durgun ve melankolik gözleri” –dilek gibi etkin bir şey ifade edebilselerdi– bütün bu şişman ve itaatkâr kullarının Boğaz’ın öteki yakasında olmasını ister gibi gözüküyordu; nihayet sonuncu kulunun da yerden kalktığını ve askeri birliğin hazırlandığını görünce, yüzünde anlık, rahatlamaya benzer bir ifade oluştu. Sonra etrafı bazı baş hizmetkârlarınca sarıldı, sarayın iç kapıları mahzun görünüşlü efendilerinin ardından kapandı.

Tören devam ederken bir haberci zaman zaman Sultan’ın görkemli unvanlarını duyuruyordu, her biri içeride bir haykırış ve top selamıyla yankılanıyordu. Fakat tüm bu sahnenin, keyiflendirici olmaktan çok üzücü

2 Olaysız –ed.n.

olduğunu düşündüm; sanki despot efendiden en basit köleye kadar orada olan herkesin yüzünde çürümeye has uğursuz bir şeyler vardı. Türk müziğinin hiddetli fakat hüznünlü nağmeleri de aynı etkiye sahipti.

Kalabalık dağılınca saraydan ayrılıp otelimize döndük. Kalabalık derken sarayın dışındaki kalabalıktan söz ettiğim anlaşılmalıdır; sarayın içine imparatorluğun önde gelenleri ile maiyetleri, diplomatik grupla bağlantılı, yaklaşık yirmi Avrupalı hanımefendi ve beyefendi dışında kimse kabul edilmedi.

Saraydan ayrılmadan önce imparatorluk kütüphanesini görmemize izin verildi. Türkçe ya da çoğunlukla Arapça olmak üzere kütüphanenin tamamı yedi ila sekiz bin ciltten oluşuyordu. Burada Sultan'ın parşömene yazılmış, üzerinde II. Mehmed'ten başlayarak meşhur seleflerinin portrelerinin olduğu şeceresini gördük. Bu eser bir Ruma ait, zira portre yapmak İslam'ın kurallarını çiğnemek anlamına gelir. Lakin bu yasağın da giderek hükmü azalıyor; Abdülmecid, portresinin yapılması için Sir David Wilkie'ye poz verdi, ayrıca İstanbul'da ve İzmir'de alçıdan büstlerini gördüm; şimdi bir tanesini beraberimde getirmiş olmayı çok isterdim. Sultan'ın bizzat güzel sanatları desteklediği, elinde olduğu müddetçe desteklemeye devam edeceği söylenir. Sarayın sonradan kabul edildiğimiz bir dairesinde, muhteşem ciltlere sahip bazı kitapların olduğu küçük bir dolap bulunmaktaydı. Bunun Sultan'ın özel koleksiyonu olduğu söylendi. Okumayı aklını geliştirmenin bir aracı olarak görmemesi onun için iyi olmuş.

İç sarayda, kıymetli olmasına karşın rengi solmuş bir duvar halısının olduğu, içi çok değerli taşlarla muhteşem biçimde süslenmiş küçük bir köşk vardı. İçinde bolca ipekle kaplanmış, mücevherlerle süslenmiş muazzam boyutlarda dört direkli bir karyola duruyordu. III. Selim'den önceki eski günlerde Osmanlı padişahları burada oturur, büyükelçileri burada kabul ederlermiş. Fakat bunu da imansız güçlerin elçilerine padişahın o ulu çehresini göstermeye tenezzül etmeden, sadece bir pencereden imparatorluk kaftanının kolunu sallayarak yaparlarmış ve sefirlerin bu kola secde etmesi beklenirmiş. Ardından sefirlerin, vazifeleri gereğince kendilerine yüce padişah tarafından bahşedilen görkemli kabulün onuruyla otellerine gitmelerine müsaade edilirmiş.

Geçenlerde İstanbul surlarının tam dışına bir kışla dikilmiş; bunun tam karşısına gelen küçük bir arazi de devlet tarafından Fransızlara kilise yapmaları için verilmiş. Bu duyulmamış bir şey; yapılan bu bağışa birçok itiraz gelmiş. Fakat itirazlar etkisiz kalmış, kilise yapılmış. Kısa süre sonra kilisenin kulesine bir de çan asılmış. Bunun üzerine zamanın başbakanı Reşit Paşa'ya hizmet eden memurlardan oluşan bir heyet, Hıristiyan çanından çıkan seslerin dini duygularını rencide ettiğini anlatmışlar.

"Beyler!" diye yanıt vermiş vezir; "Sultanı Paris'te temsil etme şerefine eriştiğim zaman, Frenklerin bu büyük şehrinde Türk tebaası ve birçok müminle karşılaştım. Bir cami yapmak için kraldan izin istedim ancak bir süre hiç yanıt alamadım. Planları ve ölçüleri sunmuştum; epey bir gecikmeden sonra, M. Guizot aracılığıyla yaptığım başvuruyu krala hatırlatma cüretinde bulundum. Bana meselenin unutulmamış olduğu, en kısa zamanda majestelerinden haber alacağım söylendi. İki hafta daha geçti, sonra M. Guizot beni çok hoş bir yere götürdü ve hazırladığım planlara göre yükselen binanın iskeletini gösterdi. Kral bunun, üzerinde kurulduğu araziyle birlikte, yüce efendime bir hediye olarak düşünülmesini arzu etmişti. Bize sadece ayrıntıları bırakıyordu. Sanırım şimdi beyler, Fransızlara kilise yapmaları için verdiğimiz bu bir parça arsanın münasipliğini daha iyi anlamışsınızdır."

Bunun üzerine söylenebilecek hiçbir şey yoktu. Paris'te bir Türk camisinin olduğunu bilen çok az insan olduğuna inanıyorum. Ben kendi adıma Türkiye'de duyana kadar bilmiyordum, nereye yapıldığını da hâlâ bilmiyorum.

Sultanla, onun en önemli vasalı, Mısır valisi Abbas Paşa arasında büyük tezat vardır. Biri kaba ve gaddar, diğeri ise nazik ve insancıldır. Türkiye'de son zamanlarda kabul edilen yeni yasalardan bazıları bu tezadı daha da gün ışığına çıkarmıştır. Abdülmecid, egemenliğindeki topraklar üzerinde çocukların uzuvlarının kesilmesini kesinlikle yasaklamıştı. Daha önce, harem için münasip muhafız elde etmek maksadıyla bu işlem büyük oranda uygulanmaktaydı.

"Mevcut dilsizler ile hadım edilmişler öte dünyaya göçüp gittiğinde haremlerimiz için ne yapacağız?" diye soruyordu yaşlı Türkler.

“Kadın hizmetkârlar edinin!” diye, duyarlı biçimde, itiraz kabul etmeden yanıt veriyordu yüce padişah.

Buna karşın Abbas Paşa, konuyla ilgili farklı düşünüyordu. Hatta son zamanlarda Türkiye’den dört yüz beyaz çocuk satın almış, ancak maruz kaldıkları korkunç ameliyattan sonra sadece beşi hayatta kalabilmişti. Bu canavarlık sonucu, Sultan kendisi ferman vermedikçe beyaz çocuk satışını yasaklayan bir kanun çıkarttı. Aslında beyaz kölelik giderek ortadan kayboluyor. Gürcü ve Çerkez kadınların satışı kaçak yapılmakta, Nübyeli köleler için kurulan pazar da haftada sadece iki kere açılmakta. Saraydaki hekimlerden birinin daha önce Abbas Paşa’nın hizmetinde olduğu, yukarıda bahsedilen nefret uyandırıcı işlerle alakası olamayacağı için Kahire’yi terk ettiği söylenir. Sultan’ın sağlık çalışanlarının çoğu Avrupalıdır; tıp bilimi Türkler tarafından daha başarılı biçimde geliştirilmedikçe de böyle olmaya devam edeceğine şüphe yoktur. Hekimler aracılığıyla Sultan’ı zehirlemek için birden çok girişimde bulunulmuştur. Hatta geçen yaz böyle bir plan Sultanın kendisi tarafından, hizmetkârlarından birinin dikkatsizce ortalara bıraktığı bazı kâğıtlarla gün ışığına çıkarılmış. Bu suikast planında Sultan’ın hekimlerinden birinin işin içinde olduğu *söyleniyor*. Bu tür konular normalde başkaları tarafından bilinmesi imkânsız gizliliktedir, fakat suikastın dallanıp budaklanarak birçok ulemayı, İslami hukukun hekimlerini, din adamlarını, eski subayları ve Sultan’ın kardeşi Abdülaziz’i de kapsadığı bilgisi suikast raporlarıyla birlikte etrafa sızmıştır. İlgili herkesin canı bağışlanmış, bazıları sürülmüş, baş aktör hekim de kendisini Trieste yolunda bulduğu için mutlu olmuştur.

Yakın bir zamanda başka bir suikast planı daha ortaya çıkarıldı ve *söylendiğine* göre Abdülaziz hapse atıldı. Bu planlardan birinin gerçekleşmesi, reform döneminin bitmesi, değiştirilemeyen her şeyin değiştirilmeden kalması anlamına gelir. Hiç şüphe yoktur ki yardımsever kardeşinin hayatına mal olsa dahi, Türkiye’deki büyük bir grup Abdülaziz’i tahtta görmekten memnuniyet duyacaktır.

Sultanın ölüm cezalarına da kati bir itirazı vardır; fakat defalarca yinelenen afları cürüm işleyenler tarafından nankörce cevaplanmaya devam ederse yakında kapsamlı bir idama gidebilir.

Osman'ın oğullarından her birinin “korkunç Türk,” Sultanların Büyük Senyörler olduğu Osmanlı hükümdarlığının törelerine sadık olduğu o eski günlerinde, “Tahta yakın hiçbir kardeşe tahammül yoktu;” hatta imparatorluk sırasını bekleyen küçük çocuklar bile sırf sorun oluşturmamaları için gözden çıkarılırdı. II. Mahmud, diğer bütün büyük ve soylu işleri arasında, bu ürkütücü siyaseti de feshetme şerefine sahiptir. Hakikaten, Mahmud'un oğlu korkunç bir zaruret karşısında bu kardeş katli uygulamasını tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalsaydı, çok üzücü olurdu. Bununla birlikte kardeşi hayatta kaldıkça Abdülmecid'in hayatı da tehlike altındadır. Son zamanlara kadar Abdülaziz Sultan'ın arkadaşıydı, kardeş sevgisiyle muamele görüyordu ve sonuç, işte gördüğümüz gibi oldu. Ne yazık ki Türkiye'de çocukluk pek bilinmiyor. Genç şehzade Murad sadece on bir yaşında ve Sultan ölecek olursa, tahtın varisi olmak için çok genç; amcası Abdülaziz tahta geçecek, böylece Murad'ın kaderi üzerine de kolayca kehanette bulunulabilecektir. Muhtemelen böyle şeyler Sultanı yoran can sıkıcı konular arasındadır. Türklerin onun için “kötü talihli,” erken yaşta göçüp gidecek, dediklerini duydum. Eski Romalıların dedikleri gibi diyelim biz de: “*Absit omen!*” “*Sero in caelum redeat!*”³

3 “Bir zarar görmesin,” “uzun ömürler versin” –ed.

TÜRKİYE'DE HOŞGÖRÜ

Rahmetli Mehmed Ali'ye Dair Bir Hikâye – Protestanlar Lehine Çıkan Yeni Ferman – Sultan ile Ermeni Tüccar – Türk Mahkemeleri – Bebek ve Tarabya– Amerikan Misyonerleri – Eski Arkadaşlarla Görüşme – Boğaziçi'nin Güzellikleri – Avrupa ve Asya'daki Kaleler – Ermeni Okulları – Büyükdere – Hotel De L'Empire Ottomane – Hünkâr İskelesi – Karadeniz'e Giriş – İstanbul'a Dönüş – Türklerin İngilizler Hakkındaki Düşünceleri – Haliç'teki Kayıkçılar – Kayıklar ve Kürekçileri

Şimdiye kadar söylenenlerden Osmanlı'da hoşgörüslük döneminin hemen hemen bittiği çıkarılabilir. Dini inançlar yüzünden yapılan baskılar ya çok azdır, ya da hiç yoktur. Fakat yakından bakıldığında durum Türk hükümetiyle böyle olsa da alt düzeydeki memurların düşüncelerinin hiçbir surette üstlerinininkiyle örtüşmediği görülecektir –Rumlar ile Ermeniler, gerçek bir “*odium theologicum*”la¹ birbirlerinden nefret eder ve birbirlerine zulmederler– bundan başka, Protestan cemaatte büyük nüfuza sahip, kolaylıkla ya da güvenli biçimde müdahale edilemeyen büyükelçiler, sefirler, konsoloslar ve birçok zengin tüccarın aralarında bulunduğu müşterek düşmanlara sahiptirler.

Halkın hoşgörü konusundaki hislerini kavramak zordur; sorunun cevabıyla ulusal tarafgirlik ve nefret birbirine öylesine karışmıştır ki. Mesela Rumlar sevilmezler; farklı mezheplerdeki Hristiyanlar da aynı talihi paylaşır. Ermeniler daha iyi durumdadır; bir Türk, Ermenilere müsamaha gösterebilirken Rumlar için aynı şeyi yapmayı asla düşünmez. Yahudiler hakir görülür, hatta olabildiğince baskı altında tutulurlar; fakat onlar kendi yollarını bulur, bütün küçük görmelere karşın zararlarını tanzim ederler. Frenklere gelince, “iyi insan” oldukları düşünülür; lakin iman eksikliğinden dolayı alınlarına *cehennem* yazılmıştır ki bu ceza

1 İlahiyatçı kin –çn.

onlar için yeterlidir. Avrupalı mühendisler, gemi inşaatçıları, mimarlar, hekimler, cerrahlar, topçular, gravürcüler, makinistler ve ordu eğitimcileri devlet için öyle yararlı görülürler ki onlara yönelik saygısızlıklara asla göz yumulmaz.

Rahmetli Mehmed Ali'yle ilgili, Türklerin hoşgörü anlayışlarına ilişkin en mantıklı ve elbette en memnuniyet verici örneklerden birini bana, Mısır'dan yeni dönen bir beyefendi anlatmıştı. Bilimsel öğrenim görmeleri için İngiltere'ye yollanan bazı genç adamlar, bu ülkede gördüklerinden dolayı Hristiyanlığı benimsemişler, ülkelerine döndüklerinde imandan saptıkları uzun süre gizli kalmamış. Başta, tekrar Müslümanlığa dönmeleri için girişimlerde bulunulmuş; mollaların iltimaslarıyla elde edecekleri kazanımlar için sözler verilmiş, yeni dinlerinde kalmaları halinde paşanın göstereceği hiddetle gözleri korkutulmuş; fakat gençler kararlıymış. Mesele valiye bildirilmiş. Vali gençleri çağırıp mollaların da görüşmede hazır bulunmasını istemiş.

“Peki, beyefendiler,” demiş Mehmed Ali, “anladığım kadarıyla İslam'ı terk edip Nasıralı'nın dinini seçtiniz.”

Gençler sessizce başlarını önlerine eğmişler.

“Sanırım böyle bir durumda uygulanacak yasaların farkındasınızdır?”

“Farkındayız efendimiz.”

“Ve cezanızı çekmeye karar verdiniz?”

“Emrinizdeyiz efendimiz.”

Paşa gençlerle konuşur, İngiltere'de kabul ettikleri inançtan “*hakiki inanca*” dönecek olurlarsa kendilerine mutemetlik ofisinde memuriyet verileceğine ve aylağa bağlanacaklarına dair teklifte bulunur.

Kati, ama saygılı biçimde reddetmişler.

Paşa, mollalara dönerek “Böyle bir durumda ne yapılabilir? Kötü ilahiyatçılar, fakat iyi mühendisler,” der.

“Efendimizin yüce bilgeliği görecektir ki,” diye cevaplar mollalar, “bir adam nasıl demir döküleceğini Meryem'in yanmış çocuklarından, Frenklerden, cennet umutlarını kaybetmeden de öğrenebilir. Süleyman peygamber ruhlar arasında imana hizmet etmeyi seçmeyen cinleri ve ifritleri kavanozlarda tecrit etmişti.”

“Şüphesiz bunların hepsi doğru. Şimdi bana söyler misiniz ey bilgili mollalar, ecel günleri geldiğinde bu gençlere ne olacak?”

“Ah efendim, kıyamet gününe kadar mezarlarında dövülecekler, sonra da sonsuza kadar cehennem ateşinde yanacaklar!”

“Hepsi bu kadar mı?”

“Evet! Yetmez mi Paşam?”

“Peki” dedi Mehmed Ali, “O halde ben de *bu dünyadaki* tüm cezalarını başışlayacağım!”

Bu hikâyeyi bana anlatan kişiye de tüm bunları cezaları ertelenen gençlerden biri anlatmış. Bence bu anekdot küçük bir incelemeyi hak eder. Dini özgürlüğün ve hoşgörünün doğasına dair çok aydın bir görüşü yansıtmaktadır. Yaşlı Müslüman açısından genç adamların hata yaptığına, bu hatalarının sonucunun ebedi ölüm olacağına dair hiçbir şüphe yoktur. Fakat gençleri ikna ve razı etmeye çabalarken hiçbir zorlamada bulunmamış, ilahi suçun cezasını ilahi hükümdara bırakmıştır.

Bu anekdot tam Türklere has olmakla beraber, bizi İstanbul’dan Kahire’ye götürmüştür. Rumlar, Türklerin *bütün* Hıristiyanlardan nefret ettiğini, ancak Frenklerin, özellikle de İngilizlerin gücünden çok çekindiklerinden bu nefretlerini açıkça ortaya koyamadıklarını söylerler. Sizi temin ederim ki durum tam tersidir. Pek rağbet görmemekten ötürü içerleyen Rum, kuyruğunu kaybetmiş tilkiler gibi, bizim de kuyruğumuzu kaybettiğimize bizi inandırmaya çabalamaktadır. Sultan son altı hafta içinde çıkardığı bir fermanla, Protestanları ayrı bir cemaate dönüştürdü ve bir topluluk olarak tanıyarak onlara belirli siyasi haklar verdi. Böylece Protestanlar hükümetle resmi iletişime geçerek daha önce bulunduklarından çok daha güçlü bir konuma taşındılar. Bundan önce farklı bir topluluk olarak tanınmadıklarından zararlarına karşılık tazminat almakta zorluk çekiyorlardı. Rum ya da Ermeni Protestanlar millettaşlarından az da olsa yardım görebilirken dindaşlarından hiç göremiyordu. Birazdan aktaracağım hadise de sanırım Babîâlî’nin bu fermanı çıkarmasında etkili olmuştur.

Boğaziçi’nde şirin bir köy olan Bebek’e yakın sayılabilecek bir mesafede geçen bahara kadar zengin, cemaat içinde hatırı sayılır nüfuzu olan Ermeni bir tüccar yaşıyordu. Ticaretini yaptığı eşyalar; mücevherat, gülyağı,

parfüm, pahalı ilaç, nakış, kaşmir şal gibi küçük mekânda tutulabilecek türdendi. Sözünü ettiğim dönemde evini bu türden eşyalarla tamamen doldurmuştu. Amerikan misyonerlerinin Bebek'teki vaazlarını dinleyerek etkilenip, sonuçta Ermeni Kilisesi cemaatinden ayrılarak Protestan olduğunu ilan etti.

Eski itikadının papazları tartışma yoluyla ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Hiddetlendiler, tehdit ettiler, tatlı sözlerle anlattılar, yalvarıp yakardılar fakat hepsi nafileydi. Tüccar “hakikati almıştı” ve “satmamaya” kararlıydı. Bunun üzerine patrikliğe başvuruldu. Anımsanmalıdır ki Rum patriği olduğu gibi Ermeni patriği de vardır. Mukaddes patrik de aynı biçimde her yolu denedi lakin sonuç pek farklı değildi; nafile çabalamaktan tükenince bahtsız tüccarın kiliseden aforoz edilmesini, habercilerle aforoz edildiğinin duyurulmasını emretti. Birkaç gün sonra, her türden yıkıcı aletle silahlanmış Rumlar ve Ermenilerden, özellikle ikincisinden oluşan azıllı bir güruh mücrimin evinin önünde toplandı; kalabalık daha binaya ulaşmadan ailenin büyük kısmı kaçmıştı, geri kalanları dağıttılar, sonra evi yıkıp mallardan bir şenlik ateşi yaktılar. Bu kutsal görevi tamamlayıp ibadetini yerine getiren güruh, şüphesiz, kardeşleri doğru yoldan fena halde sapmışken, inançlarını tüm saflığıyla koruduklarına şükrederek evlerinin yolunu tuttu.

Bu arada evsiz kalıp perişan olan tüccar zararını tazmin etmek için ne tür adımlar atması gerektiği düşünerek oradan oraya koşturmaktaydı. Bir Hıristiyan olarak Türk mahkemesine gitmesi manasız olurdu. Kadı her iki tarafı dinler, iki taraf da Hıristiyanı ve memura beklendiği gibi, hiçbir biçimde unutulmaması gereken rüşveti verilmişse, kadı da domuzlar ile köpeklerin anlaşılamadığı bu acınası davayı izlemekten muhtemelen memnuniyet duyar. Daha hoşgörülü olan şu sözü de unuttur anlaşılan:

“Bırak, köpekler havlamak ve ısırmaktan hoşlanır,

Bu onların doğasındandır”

Yaptıklarından dolayı köpeklerle itiraz eder, her iki tarafı da hatalı bularak ödemeleri gereken kuruş miktarını bildirir. Davacılarından biri rüşvet vermeyi unutacak olursa, o zaman davada bir taraf haklı, diğer taraf haksız olur. Bazen gönlündeki adalet sevgisi kadıyı, ödenilen rüşvetin miktarına bakmaksızın karar vermeye yöneltir.

“Bak,” demiş bir gün böyle bir kadı Amerikan misyonerlerinden bir arkadaşına, “Dimitri Parigopulos’un Mustafa Ali hakkında şikâyeti var, zavallı adam çok haklı şikâyetinde. Fakat Mustafa, açıkça mütecaviz taraf olmasına rağmen kendi lehine karar vermem için yirmi kese para verdi. Dimitri’ye, bana sadece on kese verecek olursa davasını kazanacağını söyledim; lakin gel gör ki bunu yapacak gücü yok görünüyor. Sen de kabul edersin ki insan hayatını vazifesinden kazanır!”

Yaşanan buna benzer olaylar hakkında düşünmek, bizim perişan haldeki Ermeni arkadaşımızı Türk mahkemelerinden uzak durmaya yöneltti, fakat maruz kaldığı bu zorbalık karşısında memnun oturacak mıydı? Bir anda aklına parlak bir fikir geldi –selameti cesaretinde gizliydi– sadrazamla görüşmenin bir yolunu buldu ve şikâyetlerini ona bir bir aktardı.

Sadrazam nazikçe ve dikkatle dinledi.

“Ne yapabilirim bilmiyorum,” dedi, “meseleye karışacak olursam, yeni bir yargı sürecine girilmiş gibi olacak, icatlardan hoşlanmayan kesim de bana yeni bir lakap takmaktan geri kalmayacak. Yaşlı Türkler bana Gâvur Paşa derler; Hristiyanlar arasında yargıçlığa soyunursam hakkımda ne düşünürler?”

Bu esnada sanki bizim Ermeninin davranışı vezirin aklına bir fikir getirdi. “Yarın yine gel; kendim yardım edemesem bile, seni yardım edebilecek birine götüreceğim.”

Ermeni, neden bilmiyorum, vezirin kendisini şeyhülislama götürmeye niyetlendiğini zannedip bir kadının ihsan edeceğinden çok daha ateşli bir domuzlar ile köpekler çekişmesi nutku dinleyeceğini düşündü. Fakat vezirin emirlerine itaat etmemenin yanlış olacağını sezdi ve ertesi gün veziri Babıâli’de gördü. Kayık hazırды; tüccar kısa sürede padişahın huzuruna kabul edileceğini huşu içinde anladı. Bir önceki günün ikinci yarısı dikkatli bir araştırmaya ayrılmış ve vezir, gerçek bir Harun Reşid edasıyla meseleyi kendi ele almaya karar veren Sultan’a olayın özetini sunmuştu.

Ermeni tüccar alışlageldiği gibi Sultan’a saygılarını sundu, güneşin ve ayın sahibine bakmanın kendisine mutluluk verdiğini, bundan böyle

yüzünün, hatta bütün ahfadının yüzlerinin ağaracağını ifade ettikten sonra, Sultan “*in medias res*,”² asıl meseleye girişti.

“Duyduğuma göre,” dedi Sultan, “Bebek civarındaki Ermeniler evini yıkmış, malını mülkünü yakmış. Yanlış, çok yanlış. Şimdi söyle bana, ne yaptın? Kimse kimsenin evini boş yere yerle yeksan etmez. Söyle, ne suç işledin?”

“Suç işlemedim yüce efendimiz. Dinim dedikleri şeyden vazgeçtim sadece.”

“Bu, dininden vazgeçmek, kötü bir şey” dedi Sultan. “Peki, vazgeçtiğin din hangisi?”

“Boyun eğerek Panagia (Bakire Meryem) ile azizlere ibadet etmemi emreden dinden vazgeçtim.”

“Ne!” diye haykırdı Sultan, “Bana Hıristiyanların ibadet ettiklerini söyledikleri şu sarı boyalı şeyler mi?”

“Evet, Sultanım. Fakat *Hıristiyanların* onlara ibadet ettikleri filan yok. Hıristiyan olduğumdan bu yana Panagia’nın önünde eğilmedim.”

“Peki, çok haklısın. O çirkin resimli tahtalara tapmamakla iyi etmişsin; Allah birdir, Muhammed O’nun peygamberidir!”

Tüccar, Sultan konuşurken saygıyla başını öne eğdi, fakat şüphesiz düşündüğü bazı şeyleri dile getirmedi. Çünkü kimse müminlerin önderine aksini iddia etmeye cüret edemez.

Abdülmecid işin ayrıntılarını soruşturmaya başlamıştı. Ermeni tüccarın yaptığı açıklamalar ile, olayın içeriğiyle ilgili özel araştırma yaptığını hatırladığımız vezirden duyulanların tamı tamına örtüştüğü anlaşıldıktan sonra tüccarın gitmesine müsaade edildi. Ermeni kilisesi patriğine ertesi gün aynı saatlerde Beşiktaş’ta hazır bulunmasını emreden bir mesaj gönderildi. Patrik korkuyla titreyerek padişahın huzuruna çıktı. Sultan’ın hiddetlendiği belliydi; secde etme merasiminin sonunu zorlukla bekleyerek söze başladı:

“Nasıl olur da halkınız kullarımın mallarını yakıp evlerini yıkar? Ben Sultan’ınız değil miyim? Burnumu yere mi sürteceğim?” Patrik başına geleceklerin fazlasıyla farkındaydı. Durumu izah etmeye kalkıştı.

“Sus!” dedi Sultan, “Her şeyi biliyorum, kararımı verdim.”

2 Ortadan – ed.n.

“Efendimiz nasıl memnun olacaklarsa...”

“Hiç memnun değilim, seni de bu yüzden çağırttım. Şimdi söyleyeceklerimi dinle: Kimseye dininden ötürü baskı yapmam, sizin de yapmanıza müsaade etmem. Allah büyüktür; siz nasıl domuzlarsınız ki böyle şeyler yapıyorsunuz! Bu adam Allah’a sığınmış, bizim gölgemiz altında yaşamakta. Yağmaya maruz kalmaz.”

“Şimdi dinle,” diye devam etti Abdülmecid, yüzünde öfkeden eser kalmamıştı, “bu tüccarın kaybı karşılanacak.” Patriğin beti benzi attı. “Madem benim kullarım tarafından zarara uğratıldı, o zaman benim hazine vekâletim zararını kendisine tazmin edecek. Kimse maruz kaldığı zulümden ötürü bize kin beslememeli.”

Patrik rahat bir nefes aldı. “Yüce efendimiz refahın ve adaletin kaynağıdır.”

“Ona şüphe yok. Bu durumda, himaye için yeşil bayrağa bakanlara karşı işlenen bütün fesatların tashih edildiğini görmeliyim. Şimdi, bundan fazlasını yapmazsam, bütün gerçek müminlerin şikâyet etmeye hakkı olacaktır. İmansızların ve köpeklerin suçlarını düzeltmek için onları vergilendirmek gerekmez mi? Bu yüzden, tüccara ödediğim gibi, sen de bana ödeyeceksin!”

Patriğin yüzünde renkten eser kalmamıştı. Ağzını açtı, fakat bir kelime edemedi. Konuşması gereksizdi; Sultan, patriğin şimdilik sessiz kalması gerektiğini belirten bir işaret yaptı.

“Önümüzdeki haftaya kadar Ermeni’ye yapılan haksızlıklar tazmin edilecek; bir sonraki haftanın aynı gününe kadar da ödediğimiz miktarı hazinemize koyacaksın, sonra, ne zaman arzu edersen, ey kötü nasihatlerin babası, senin kandırmanla bu zavallı adama kötülük edenleri zararını telafi etmeleri için bizim imparatorluk yetkimize ve müsaademize sâhipsın.”

“Şimdi gerekli miktarı açıklayayım: Tüccar sekiz yüz bin kuruş kaybettiğini söylüyor, fakat böyle bir durumda telaştan ya da kafa karışıklığından, şüphesiz sahip olduğu birçok değerli eşyayı hatırlayamamıştır, yarısı kadar da biz ekleyeceğiz ve bir milyon iki yüz bin kuruş diyeceğiz. Bu meblağ, yaşadığı acılar için kendisine ödenecek. Hazine sorumlumuz bu 1.200.000 kuruşu önümüzdeki hafta tüccara ödeyecek, siz de takip eden hafta bize bu parayı ödeyeceksiniz.”

Patrik yine konuşma girişiminde bulunduysa da Sultan ellerini çırparak “Konuşma bitmiştir!” dedi ve patrik kendi tuzağına düşerek itaat etmek zorunda kaldı.

Bu bana, adalete dair şimdiye kadar duyduğum en şarka özgü örneklerden biri gibi geliyor. Bebek, Amerikan misyonlarının yuvası olma ününe sahiptir. Özellikle Yahudileri, Rumları ve gördüğümüz gibi Ermenileri hedef alırlar. Bu misyonerlerin çok hoş bir mevkide, içinde felsefi metinlerin de olduğu güzel bir kütüphanesi ve müzesi olan bir evleri vardır. Ermeni Okulu’nu gördüm; en çok çocukların görünüşü ilgimi çekti. Ermenilerin yüzü kolay kolay unutulmaz; kadınlar büyük, duygulu, baygın gözlere, koyu siyah saçlara, geniş, oldukça dar bir alna, yumuşak, kibar bir ifadeye sahip. Çocuklar hızlı öğreniyorlar. Okulları kitaplar, haritalar ve müzikle güzelce donatılmış. Burada yetiştirilen kızlar daha iyi bir sınıftan genç Ermenilerle evlilik arayışı içinde; sonuçta gerçek Hristiyanlığın doğruları bütün ulus arasında yavaş, fakat kati surette yayılmaktadır. M. Peleccassis’in, Amerikan misyonu ile bağlantılı hanımefendiler arasında eski bir arkadaşını bulduğunu görmek büyük zevkti. Hanımefendiyi evlenmesinden çok zaman önce İzmir’den tanıyordu; bu şehirdeki Amerikan misyonuna bağlı hanımlardan gördüğü nazik ilgi sayesinde yakalandığı çiçek hastalığından hayatını kurtarmış, Kitabı Mukaddes hakikatiyle ilk olarak böyle tanışmıştı. Bu karşılaşmayı M. Peleccassis’in Bebek’te tatmin edici bir iş bulabileceğine yordum. Daha sonra kendisi de bana aynı ümide kapıldığını, fakat aldandığını söyledi: Onlar Bağımsız, Peleccassis ise Baptist’ti!

Boğaziçi’ndeki bir sonraki durağımız, diplomatik kesimin en beğendiği yerlerden biri olan Tarabya. Avrupalı büyükelçilerin çoğunun konutu burada, hoş bir vadi içerisinde bulunmakta. Tarabya,³ adından da anlaşıldığı gibi son derece sağlıklı bir bölge, böylesi güzellikte bir yer Avrupa’da zor bulunur. Biraz ilerisinde, onunla hemen hemen eşit güzellikte başka bir köy, Büyükdere yer alır. İstanbul’un birçok büyük Rum tüccarı evini buraya yapmıştır. Rus büyükelçiliği de yine buradadır. Büyükdere’deki insanlar Rus büyükelçinin (Titof) yakınlarında yaşadığını söyleyip, para biriktirmekle fazla meşgul olduğundan çok az balo ya da eğlence düzenlemesine serze-

3 Metinde, Therapia –ed.

nişte bulunuyorlardı. Mevcut iki otelden en iyisi olan *Empire Ottoman* oteli Türk başkentinde, *Richmond Star* veya *Garter*'a eşdeğer sınıftadır. Şüphesiz bol para harcayıp sefa sürdük, masraftan kaçınmayıp bu otelde konakladık; fiyatlar yüksek olsa da konforumuzun da aynı oranda yüksek olduğunu söylemeliyim. Bu büyüleyici yerden başka hiçbir yerde daha güzel bir günbatımına ya da daha parlak bir mehtaba tanık olmadım. Arkamızdaki dağlar ile Boğaziçi'nin öteki yakasındaki dağlar, girişi önümüzde duran Karadeniz'e batar gibi, iki sıra halinde uzanıyordu. Rüzgârlar soğuk esiyordu, hatta hızlı hareketlerle egzersiz yapmayacak olursanız tahammül edilemeyecek kadar fazla soğuktu. Rum ahalinin arasından, iskeleden bir aşağı bir yukarı yürüyorduk. Bizimle olan arkadaşımız herkesi tanır gibiydi. Çocukların güzelliğine hayran kaldık. Genel olarak Yunan fizyonomisi burada büyük üstünlük sağlamışa benziyordu. Hemen ileride Rusya ile Babilîli arasındaki anlaşmayla ün kazanan Hünkâr İskeleyi bulunur. Böylesi taraflar arasındaki anlaşmaların çoğunda olduğu gibi zayıf taraf burada da hor görülüp aldatılmıştı. İstanbul'a daha yakın bir yerde birincisinin muhalifler için bugün bile hapishane görevi gördüğü ünlü Avrupa ve Asya Hisarları bulunur; gizli anlaşmaların yapıldığı yeşil köşk daha da yakındadır.

Boğaz ya da Haliç boyunca yol alacak olursanız kiralık sefer yapan kayıkların çokluğu gözünüzden kaçmayacaktır. Sayılarının seksen binden az olmadığını söylenir. Tarifeler Thames'dekiyle hemen hemen aynıdır, fakat burada talebinizi yerine getirmek için bekleyen çok fazla kayık vardır. İstanbul'daki kayıkçılar da her yerde olduğu gibi olağandışı bir sınıftır; kendilerine has görüşleri, zekâları ve alışkanlıkları vardır. Türklerin geri kalanı gibi kayıkçılar da İngilizlere dair çok olumlu düşünceler besler. Hatta karşılaştığım birkaç olayda bunun çok belirgin biçimde gösterildiğine şahit oldum. Mesela bir gün, limandaki bazı gemilere gitmek için bir kayık tutup iki saatliğine kiraladık; işimizi rahat rahat halletmek, filo arasında dolaşacak zamanımızın olmasını istiyorduk. Bir saat boyunca her şey yolundaydı, fakat sonra nedense kayıkçı tercümanımıza dönüp eve gitme zamanının geldiğini söyledi.

"Neden, daha sadece bir saat oldu," dedi tercüman biraz hiddetle nerek.

“Yok,” dedi kayıkçı, “bir Frenk saati iki Türk saatine eşit,” (bunun berbat bir yalan olduğunu söylememe gerek yoktur sanırım) “pazarlık ettiğimiz gibi süremiz doldu.” Rehberliğimizi de yapan Rum tercümanımız, kayıkçının bu sözlerinin ardından sular seller gibi etkili biçimde sövüp saydıktan sonra nefesi ve sözcük dağarcığı tükenince, Türk kayıkçı sakince kollarını önünde kavuşturup kayığı kendi haline bıraktı ve tercümana dönerek, daha önce söylediklerinin doğru olduğunu tekrarladı. Rum tekrar tekrar itiraz etse de çabaları aynı başarısızlıkla sonuçlanınca, sakince meseleyi çok daha tatmin edici bir noktaya getirebileceğimizi düşündüm. Rum’a susmasını emredip benim Türkçe bildiğim kadar İngilizce bilen Türk’e dönerek İngilizce seslendim. Onunla sakın, fakat otoriter biçimde, sağ işaret parmağımı zaman zaman diğer elimin avuç içine koyarak konuştum.

“Şimdi” dedim, “beni dinle; çok iyi biliyorum ki siz Türkler İngilizce anlıyorsunuz. Yaptığımız pazarlığa sadık kalmaya niyetliyim; bir saat bir saattir, fakat arada bir fark *varsa*, emin ol ki İngiliz saatleri Türklerinkinden çok daha kısadır, çünkü bizim asla fazla zamanımız yoktur, oysa sizin her zaman vardır. Eğer bizi gitmek istediğimiz yere götürür, anlaşmamıza sadık kalırsan sana söz verdiğimiz parayı öderiz, yok eğer kendi bildiğini okuyacak olursan sana tek bir kuruş bile ödemeyeceğiz.”

Sanırım bu nutuktan anladığı tek şey *para* kelimesiydi fakat sonuç hayret vericiydi. Tercümanımıza dönerek onu adeta bir küfür seline boğdu. Ne söylediğini çok merak ediyordum.

“Beyefendi,” dedi tercüman öfkeden köpürmüş halde, “Bu herif bana ‘Hıristiyan domuzu’na benzer terimlerle hitap etti, ‘neden beyefendinin ne istediğini bana söylemiyorsun,’ dedi. Efendinin kendisi benimle konuşunca durumu bir çırpıda anladım; o paşalar gibi konuşurken, *sen*, yalancı şahitlerin önde gideni, onun bunun çocuğu, seni hiç kimse anlayamaz. Sen bir şapka taktın diye kendini Frenke benzedim sanıyorsun. Kafanda şapkaların kralı bile olsa senden ancak domuz, deve olur. Beyefendiye söyle, ah o ayyaş ananın oğlu, onları ben dünyanın sonuna kadar götürürüm!”

Gitmek istediğimiz her yere bizi şevkle götürdü, anlaştığımız miktarı kendisine öderken bizi selama boğdu. Sonradan fark ettim ki ne zaman

bizim için konuşmaları ya da hareket etmeleri için Rumlar vazifelendirsek Türkler hoşnutsuz oluyorlar; onlarla doğrudan konuşur, hizmetkârlarımızın da tercüme etmesine izin verirse çok memnun oluyorlar. Anlaşılan sadece kendilerine doğrudan hitap edilmesinden değil, İngiliz dilinin sedasından da gerçekten hoşlanıyorlar.

EVLER, DERVİŞLER, PAZARLAR

Türk Polisi – İstanbul'daki Kefalonyalılar – Bir Rum Gencinin Serinkanlılık Örneği – Ev İçİ Aşk Maceraları – Türklerin Ev İçİ Adaletle dair Düşünceleri – Camiler ve Türbeler – Eski Padişahların Çocukları – Dans Eden Dervişler – Pazarlar – M. Ralli – Yahudi Simsar – Türklerin Ticaret Anlayışı – Osmanlı Karakterinin Sağlamlığı – Saray – Hamamları ve Bahçeleri – Türk Mutfağı ve Şekerlemeleri – Parfümler ve Pastiller – Gülsuyu ve Şerbet – Muhtelif İçecekler

Binbir Gece Masalları okuruna Müslüman polis gayet pasif bir tür olarak görünür. Şüphesiz son Sultan'ın tahta çıkışına kadar da böyleydi, fakat şimdi İstanbul dışında polislinin etkinliği ve zekiliğiyle övünebilecek çok az şehir vardır. Türkler sakin, zararsız bir ırktır ve makul yargıçlar için hiçbir surette fazla baş belası olmazlar. Fakat maalesef İstanbul, Levantenlerin ürettiği en berbat şahsiyetlerin çoğunu içinde barındırır ve kötü bir Levanten tarıfsız biçimde kötü bir insanlık numunesidir. Ne yazık ki bize göre, Levantenlerin en musibeti kendi halkımızdır ve milliyetlerini bu yolda kullanmaları Osmanlı yetkililer arasında büyük rahatsızlığa yol açmaktadır.

İstanbul'a yaptığı bir aylık ziyaretini anlattığı zekice yazılmış, eğlenceli kitabında Bay Albert Smith, hizmetkârının kendisine şunları söylediğini yazar: "Okurlarımı sıkmak istemeyeceğim kadar zor bir İngilizceyle, – Burası, bu iki sokağın birleştiği nokta insanların başlarını kestikleri yer; cesetler bir gün ya da daha fazla burada bırakılır, hatta bazen onları köpekler ele geçirir. Artık idamlar iyice azaldı – *sadece İngiliz tebaası kaldı!* Açıklanana kadar bu bilgi oldukça ürkütücü sayılırdı," – "Türk kılıçları ve satırlarına ilişkin sürüp giden konuşmalara rağmen bir yıldan uzun süredir tek bir idam gerçekleştirilmemiştir."

Bu idamlar daha sık olsaydı bile Türkler bunları sebepsiz yere gerçekleştiriyor olacaktı. Yakın zaman öncesine kadar, üzerinde para

olan birinin civarından geçmek istemeyeceği sokaklar vardı. Özellikle Kefalonyalıların işlediği suçlar gaddarlıkları kadar cüretkârlıklarıyla da dikkat çekiciydi. İstanbul'da bize gösterdiği nezaket için kendisine minnettar olduğumuz genç M. Ralli, bana bir polis memurunun bir Kefalonyalı tarafından yeni köprü üzerinde kalbinden bıçaklandığını gördüğünü söyledi. Cani Galata'ya kaçmış ve asla yakalanamamıştı. Aşağıdaki anekdotu da İngiliz bir beyefendiden duydum, daha sonra fevkalade biçimde, Peralı bir İtalyan tarafından da yineleni. Bu hikâye yalnızca bir sene önce neler yapıldığını gösterir. Şimdi bu tür şeylerin gerçekleşmesi imkânsızdır.

Bankada alt kademelerde çalıştırılan bir Rum genci, bir kuruş yığnını sayması için veznedar tarafından bankada bırakılmış. Bankacı Tarabya ya da Büyükdere'ye, ya da ülkesinin konutu her neredeyse oraya gitmiş, veznedar ile diğer kâtipler bankadan ayrılarak bu genç adamı belki 20 liraya tekabül edecek bir parayı sayması için yalnız bırakmışlar. Fakat genç, hikâyenin devamından da anlaşıldığı kadarıyla para sayma işini gayet aptalca biçimde bankanın caddeye bakan kapısı açıkken yapmış. İşyle meşgulken üzerinde nakış işlemeli ceket, beyaz ya da sarı-kahverengi fistanıyla iri cüsseli biri bankadan içeri girip bütün paraları istemiş.

"Param yok," demiş genç adam.

"Kes be! Yok da önündeki paralar ne?"

"İyi de onlar benim değil."

"Ne fark eder? Kimin olursa olsun, paraya ihtiyacım var, bu paralar beni derdimden *kurtarır*."

Genç adam bir kez daha banka sahibinin malını kurtarmayı denemiş, fakat bunu kararlı bir soyguncuya karşı yapması gerektiğini fark ederek şöyle demiş: "Tamam, alman gerekiyorsa al; ama *bu* parayı alma, çünkü bu paranın sorumluluğu *bende*. Burada kutunun içinde veznedarın saydığı bir miktar para var." Kefalonyalı duraksamış, o esnada Rum genci tezgâhın altına dalarak bir anda iki elinde iki tabancayla belirivermiş. "Şimdi," demiş soyguncuya, "ellerini kaldırıp buradan defolmazsan bey-nini patlatıveririm." Şaşkınlıktan donakalan Kefalonyalı kendisine verilen emri yerine getirmiş, arkasında genç kâtipler bankadan ayrılmış. Ellerini kaldırtmasının sebebi, soyguncunun silah çekmesini engellemekmiş.

Serinkanlılığından dolayı gence büyük övgüler düzülmüş; tabancalar dolu değilmiş, dolu olsalarmış da daha sonra gencin kendisinin de söylediği gibi, tetiği çekecek cesareti zor bulurmuş. Kefalonyalı takımı zamanla göreceğimiz gibi burada olduğu kadar memleketlerinde ve İzmir’de de sorun oluşturlar.

Yüzylımızın muhtemelen en fevkalade aşk macerasının akıbeti yakınlarda İstanbul’da belli oldu. Bana ileildiği şekliyle anlatacağım. Yalnız baş harflerini kullandığım kişilerin, konuyla ilgili kişiler olmadığını belirtmeliyim.

Bir İngiliz hekimi Dr. A. B., seneler önce çalışmak üzere Türkiye’nin başkentine gelir. Kısa zaman sonra Pera ve Galata’daki insanlarca, düşünmeyeceği kadar iyi biçimde karşılandığını fark eder. Hastaları Avrupalılar ile Fener Rumlarının üst sınıfındandır. Bu durum onu Frenklerle olduğu kadar Rum toplumuyla da sıkı ilişkiler içine sokar, çok geçmeden Rum bir arkadaşının evinde Fenerli Rumlardan çok iyi bir ailenin genç kızıyla tanışır. Genç hekim kızın olağanüstü güzelliğiyle çarpılır; küçük bir araştırmadan sonra kızın yüksek itibarlı bağlantıları, hatırı sayılır bir serveti olduğunu öğrenerek kendisini resmen kıza adar ve sonunda evlenirler. Fakat yeni Bayan A. B. öyledir ki ihtiyaçları hiçbir servetin yeteceği türden değildir. Evlenmelerinden kısa zaman sonra parayı idareli sarf etmek zorunluluk haline gelir. “Eğer para istiyorsan,” der hanımefendi, “bu işi bana bırakınız Doktor Bey; kısa zamanda size yetecek kadar para kazanacağım.” Sözü tutar; evine özel kumar masaları yerleştirir, bir süre sonra etrafında diplomatik makamlardan genç adamlar, saygınlığını güzelliğin ve oyunun ortak cazibesi uğruna kaybetmeyi göze alabilecek herkes toplanır. Gözetimi altında dönen oyunların adilliği yanında hanımefendinin davranışları da çok geçmeden şüpheli bulunmaya başlar. Sonuçta kumardan para kazanmalarına karşın, Doktor B.’nin Hristiyan bağlantıları kesilir, bir süre sonra da tek bir hastası bile kalmaz.

Durum böyleyken bir gün Sultan Mahmud aniden hastalanır. Nöbet ateşli ve ağırdır. Bu nedenle etkili ve süratli bir tedavi gerekir, fakat padişahın başhekimi izinli olduğundan sarayda değildir. Bu durumda ne yapılabilir? Mahmud’un Türk hekimlerine güveni yoktur, Rum hekimler-

den de nefret eder. Saraydan biri Doktor B.'yi hatırlar. Doktor, derhal saraya çağrılır ve uyguladığı tedaviyle sevindirici sonuçlar elde eder. Türkçeyi akıcı konuşmakta, davranışları memnun edicidir, üstelik padişahın hayatını kurtarmıştır. Şanlı hastası yeni sağlık hizmetlisinden öyle memnun kalır ki kendisini derhal saraya davet eder ve kahramanımızın değişen çarkıfeleği onu kudretli bir padişahın en sevilen kullarından biri yapar.

Bu arada evde işler; talihsiz ya da talihli bir gün, zengin, yüksek mevkiden bir Türk, hekimin karısını görene kadar eskisi gibi devam eder. Nasıl olduğu kolayca tahayyül edilebilir. Osmanlı hastalar bolken Hristiyan hastalar azdır; Mehmed Paşa Sultan'ın hekiminden gut hastalığı nöbetlerinden onu kurtarması için profesyonel hizmet talep eder. Daha sonra hanımefendiyi görünce, onu kendisinin kılmaya karar verir; hanımın da razı olduğunu anlayınca onu iskambil masalarına nezaret etmekten kendi haremine nezaret etmeye alır. Tahmin edileceği gibi Hristiyan koca meseleyi sineye çekmek yerine paşayı Mahmud'a şikâyet eder.

"Ne yapabilirim?" der Sultan, "gerçek müminler eğer isterlerse karılarını değiştirebilirler. Mehmed Paşa'ya karını sana geri vermesini mi emredeyim? Eğer istediğin buysa yaparım, çünkü karını senin rızan olmadan alıkoymaya hakkı yok."

"Bu, isteyeceğim en son şey olur Padişahım; geri gelecek olsa bile onu kabul edemem" diye yanıtlar hekim.

"Peki, öyleyse," diye karşılık verir padişah, "elimden bundan fazlası gelmez. Mehmed Paşa'nın, karısı olmayı seçen bir hanımı, hamisi vazgeçmesini istemedikçe, almaya hakkı var."

Yüce padişah'tan gayet akıllıca, tatmin edici bir cevap gelmiştir!

Söylenebilecek fazla bir şey kalmamıştır. Mehmed Paşa çok eşlikten feragat ederek, sadece, pek kurallara uygun olmayan bir yoldan elde ettiği hanımıyla yaşamaya başlar. Zaman ilerler ve II. Mahmud atalarının yanına göçer. Hekim, ilerlemesine köstek olup her halta üzülen mutsuz karısından kurtulmuş, şöhretini ve mevkisini yeniden kazanmıştır; artık hak ettiği gibi çokça hürmet gösterilmektedir kendisine. Kariyeri aşk maceralarından yana da pek fakir değildir. Fakat şimdi Mehmed Paşa'nın haremine bir göz atalım. Bir gün Paşa, ölünce külliyetli mal varlığının

yabancılara geçeceğine hayıflanarak, çok mutlu evliliğinin bir evlatla taçlandırılmamasından yakınır.

“Neden Paşa!” diye haykırır hanımefendi, “Neden çocuk istediğini bana söylemedin? Çocukların olmalı. Şimdi bir tane ister misin?”

Mehmet gülümser ve müspet bir yanıt verir.

“Oğlun mu, yoksa kızın mı olsun istersin?”

“Elbette malımı mülkümü devralacak, ismimi, soyumu devam ettirecek bir oğlan isterim.”

“Pekâlâ, bir oğlan olacak!”

Paşa zannettiği gibi, bu latife üzerine fazla düşünmemiştir, fakat zamanı gelince kendisine bir oğlan sunulur. Bu olaya büyük sevinç gösterilmiş, genç varise ziyadesiyle şefkat gösterilerek olabildiğince itinayla bakılmıştır.

Aradan birkaç ay sonra—

“Paşa,” diye sorar hanımefendi, “bir oğlun daha olsun ister misin?”

“Hayır,” diye yanıtlar paşa; “bu sefer bir kızım olmasını yeğlerim.”

Saadetini taçlandıracak kız evladı da eksik olmaz, fakat uzun süren acılı bekleyişten sonra Abdülmecid’in İngiltere’deki büyükelçilik vazifesini üstlenmesi için yaptığı teklifi kabul eder.

“Son vedalarının acıklı olduğu söylenir,

Vedaların sıklıkla olduğu, ya da olması gerektiği gibi.” – BEPPO

Karısına güveni tam olan beyinin yokluğu boyunca tüm yetkiler Rum hanımefendiye devredilmiştir.

Beyefendinin gidişinin hemen ardından küçük kız hastalanır ve (sözde) anne, Dolmabahçe’ye yakın yaşadıkları sarayın havasının çocuğa iyi gelmediğine kanaat getirerek, kızının, bir hemşirenin tutulduğu Pera’ya taşınmasını sağlar. Ancak bütün ihtimam nafiledir, çocuk ölür. Çocuklarını korumak konusunda son derece endişeli görünen Bayan B., –onu bu isimle anmaya devam edeceğiz– gizli araştırmalar yürüterek kaybettiği çocuğa benzeyen başka bir çocuk bulur.

Bu yeni bulunan çocuk Paşa’nın evine getirilince, Paşa’nın yaşlı ve sadık hizmetkârı haremağası kızı dikkatlice inceler ve gelen kızın giden kız olmadığını derhal anlar. Haremağası fikirlerini muhtemelen fazla per-

vasızca dile getirir; çocuğun kimliği konusunda ısrarlı olan hanımı da bu iğneleyici imalara çok öfkelenir.

Birkaç gün sonra yaşlı adam kuşkularına yenilerini eklemek için başka sebepler olduğunu görür; fakat bu sefer değişik türden. İtalyan aşçısının, hanımının güveninden ve dostluğundan münasip olandan fazla istifade ettiğini fark eder. Çok geçmeden Müslüman Paşa'nın karısının, Hristiyan hekimin karısından daha dürüst olmadığı ortaya çıkar. Bahtsız haremağası dayanamayarak bu yakışık almayan yeni duruma karşı çıkar ve efendisini tüm olan bitenden haberdar etmenin mecburi görevi olduğunu açıklar. Bu arada polis hafiyeleriyle beraber Pera'da araştırma yapmış, ilk iki çocuğun nereden geldiğini, kimlerin döllerini olduğunu, ölen çocuğun yerine geçen çocuğun ailesinin kim olduğunu ve asıl çocuğun nerede ölüp nereye gömüldüğünü, yani haklarındaki her şeyi öğrenmiştir.

Hanımefendi bütün bunları reddeder; azimle çocukların Paşa'nın çocukları olduğunu, kendisinin Paşa'ya karşı her ne olursa olsun asla sadakatsizlik etmediğini iddia eder. Nihayet haremağasının elinde ikna edici deliller olduğunu anlayınca, suçunu tüm çıplaklığıyla kabul edip kendisini yaşlı hizmetkârın merhametine bırakır, suçunu açığa vurmanın Paşa'nın huzurunu bozmaktan başka işe yaramayacağını, bunun telafisinin de hiçbir şekilde sağlanamayacağını anlatır.

Yaşlı adam bu düşüncenin hükmünü anlamak istememiştir. Efendisini olan bitenden haberdar etmek görevidir ve bu görevi yerine getirecektir. Yine de hanımefendi tamahkârlığına hitap eden nafil bir teklifte de bulunmuştur:

“Paşa zengin ve güç sahibidir; eğer istediğin paraysa sana istediğin kadar veririm. Eğer istediğin terfiyse, Paşa seni Sultan'ın konutunda bir mevkiye getirebilir.”

“Hiçbirini istemiyorum,” diye cevap verir kararlı yaşlı adam. “Benim konumumdaki birinin ihtiyaç duyacağından çok daha fazla param var, ayrıca kızlar ağası olmak için bile efendimi terk etmem!”

Hiç ümit yoktur. Neden bu kadar dik kafalı olursun ki bahtsız adam? Haremağası ertesi gün banyosunda boğulmuş olarak bulunur; eğer doğru ellerle boğulmak bir ayrıcalıksa, şüphesiz bu ayrıcalığa sahip olmuş-

tur. Ev halkı dehşet içindedir; cinayet örtbas edilebilecek bir olay değildir. Polis bir adamın boğulmuş olarak bulunduğu gerçeğinin farkındadır ve kuşkuyla açığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu biçare adam sorgulanır, falakaya yatırılır, sonunda suçunu itiraf eder. Efendisinin yani Paşa'nın karısını da işlediği suça karıştırmakla doğru yapmıştır, fakat kendi kaçınılmaz sonu da çabuk kararlaştırılır. Başta yerde yuvarlanmadan önce son beyanı, mutsuz hanımının kışkırtmaları ve tehditleriyle bu cürüm işleme itildiği olmuştur.

Asıl zorluk bundan sonra başlar; hanımefendi ne olacaktır? Paşa karısıdır, üstelik Türk adaleti kadınları ölüme göndermek hususunda yavaştır. Haremde bu tür şeyler yapılır yapılmasına, ama cellat eliyle değil. En iyi yol "hiçbir şey yapmayıp, onu da doğrudan yapmak"tı; gidişat da bu yönde oldu. Mehmed Paşa geri çağrıldı ve o gelene kadar herhangi bir karar verilmemesi konusunda anlaşıldı. Ben İstanbul'dan ayrıldığım sırada paşa eve dönüş yolundaydı. Sonradan duyduğuma göre, suçlu karısını affetmiş, fakat karısı şimdi ondan ayrı yaşıyormuş. Üç ciltlik çok az roman bu basit, fakat dehşet dolu hikâyeden daha fazla aşk unsuru içerir.

Elbette camileri de ziyaret ettik ve her zamanki gibi hayal kırıklığına uğradık. Gezdiklerimizden vaktiyle İustinianos'un katedrali olanı hakkında öyle çok konuşuldu, yazıldı ki burada herhangi bir betimlemeye girişmek yersiz olacak. Yakın zamanda büyük ölçüde onarılmıştır ve kubbesi artık Süleymaniye'nin kendisi gibi tamamen Türktür. Birçok kısmında antik mozaikler sarı sıvayla kaplanmış, küçük kubbenin daha yüksek bölümleri güzellikleriyle ünlü Arap harfleriyle süslenmiş. Kubbeyi destekleyen dört ana sütunun üstünde, dev isim levhaları gibi dört muazzam oval tabela bulunmaktadır. Parlak yeşile boyanmışlar, üstlerine de altın harflerle peygamber ile üç önemli halifesinin isimleri yazılmıştır. Bu cürümün tesirinden daha kötü bir şey olamaz! Mimarının hiçbir üslubuna uygun düşmeyen bu dört büyük tabela, her türden beğeniye tahkir etmek için tasarlanmış gibi görünür. Cami kendi içinde, boyutları ve sütunlarda kullanılan mermerlerin güzelliği açısından takdire şayandır. Bu mermerlerden bazıları bir zamanlar Efes'teki Diana tapınağındaydı; diğerleri de ondan aşağı kalmayacak yapılardan alınmıştır.

Her Şeye rağmen geręekte, Bizans kiliselerinin planları temelden hatalıdır. Bu tür kiliseler dördöl sütunlarca desteklenen ve benzer yapıların bölümleriyle perçinlenen kubbelerden ibarettir. İustinianos'un pervasızca Hz. Süleyman'ın kilerden üstün olduklarına inandığı tapınakların inşasında saçtığı duyulmamış servete karşın, *minareleriyle birlikte* artık cami olan bu yapının kurucusunun yaşadığı günlerden daha fazla saygıyı hak ettiğine inanıyorum. Diğerlerinde olduğu gibi bu yapıda da iddia edildiğı gibi bir üstünlük göremiyorum. Hepsi bayağı ölçülerde, bayağı malzemeden yapılmış kopyalara benzer; bu halleriyle de her ne kadar Arap zevkine uygun düşseler de biraz takdir hak ederler.

Çok daha ilginç bulduğum bazı Sultanların türbelerinden fazlasıyla etkilendiğimi söylemeliyim. Bunlardan, bir bahçenin ortasında yer alan Kanuni Sultan Süleyman'ın kinde küçük tabutlar ya da lahitler vardır. Bunlar, Türk yazarların anlamlı biçimde ifade ettikleri gibi, ileride sorun yaratmalarından korkulup padişahın küçük yaşta öldürölün çocuklarının mezarlarıdır. Bazı diğer Sultanlar da aynı yapıda yatarlar. Tabutlarının üstünde, eski resimlerde Harun'un başında bulunan başlığa oldukça benzeyen beyaz muslinden uzun, eski sarıklar yükselir.

Duvarların etrafında merhumun anıtları, çatıda da değerli elmaslar olduğu *söylenir* ki bence doğruluğı şüpheli bir iddiadır. Elmasların genellikle Doğu'da olduğu gibi kesilip kakıldığında nispeten mat göründüğü doğrudur; öyle ki bu çatıdaki taşların donuk görünüşleri, ileri süröldükleri şey olmadıklarını göstermez. Yine de kâfi büyüklükteki elmasların bu yükseklikte kullanılırsa, göröllebilmesinin pek mümkün olmadığını düşünmekten kendimi alamıyorum.

İlgi çekici bir başka yapı da son Sultan'ın türbesi. Öyle ki imparatora ait bu ebedi istirahat yerinin tertibi dışında pek az şey Batılı aklı daha fazla şaşkına çevirebilir. Olabildiğince kabul salonlarına benzetilmeye çalışılarak yapılmıştır; pencereler muslin perdelerle süslenmiş, tabutlar pahalı şallarla kaplanmıştır. Zeminde nefis bir halı vardır, duvarlar bol yaldızlı çerçeveler içindeki hatlarla kaplıdır. Bunlardan bazıları son Sultan'ın elinden çıkmadır. Güzel hat yapmak Türkiye'de büyük başarıdır ve Sultan Mahmud, bu konuda zamanının bütün sanatkârlarını geride bırakmıştır. İmzasının

süslemelerine ülke âdetlerince kendisine verilen tüm muhteşem unvanları katmayı başarmıştır.

Bazı dervişlerin inlemelerini duyup bazılarını dönerken ya da sema ederken izlemeyi zorunlu görevlerimizden saymıştık. Bu gösteri hakkında şunları söylemekle yetineceğim: İcracıların çoğu solgun ve sağlıksız görünüyordu; hatta bir ya da ikisi kâfir misafirlerine “ilahi insan çehresi”ne genelde uymayacak biçimde tehditkâr bakışlar fırlatıyordu. Bu saygıdeğer şahsiyetlerden bazılarına daha sonra pazarda dükkân işletirlerken rastladım. Anladım ki dans ettikleri dervişlik mesleği onları hiçbir surette hayatlarını kazanmaktan muaf tutmamaktadır. Gösteri için bizden bir şey vermemiz istenmedi, zaten alışlagelen de buydu.

İstanbul’dan ayrılmadan önce pazarda son alışverişimizi yaparken, M. Ralli aldatılmayalım diye tellalını bizimle beraber yolladı; çünkü aradığı malın tam değerini bilmeyen kişi malı, kendisi için en uygun şekilde satın almaya çalışmalıdır. Sözde rehberler satıcılarla aynı taraftandır; yabancı onların yönlendirmeleriyle alacağının ancak çok azını alır. Pazarda sağlam bir anlaşma yapmanın tek yolu ticaretle uğraşan hünerli, tanınmış birkaç arkadaş edinmek ve satıcısı ya da tellalıyla birlikte alışverişe çıkmaktır. Ah, ne tuhaf sahneler yaşanır, bir görseniz!

“Aman efendim, aman paşam, dükkânımıza şerefler verdiniz. Lütfe edin de dükkânımız şenlensin. Birbirinden güzel şallarımız, üzeri nakışlı mendillerimiz var.” Tam o esnada, bir çift sarı potin, koyu bir elbise, beyaz bir yaşmakla ayaklarını sürüyerek ileri atılır – “Buyurun efendim, ah gözlerim! Bütün kalplerin sultanı! Güzelliğin gülü! Muslin ve nakışlı eşarplarımıza bir bakın, hurilere yaraşır şu kaftana bir bakın.” Hanımefendi diğer gözünü de açıp yoluna devam eder. Biz içeri girdik, istediklerimizi seçtik ve söz düellosu başladı: “Elli kuruş! On beş veririm; ederi budur. Kırk beş! Hayır, yirmi; diğer satıcılardan on sekize bundan iyisini alırdım da babanı tanıdığım için sana geldim.” Sonunda, her ne alacaktysak, yirmi beşe aldık.

Uğradığımız ikinci satıcı kurnaz bir Rumdu. Bazı mendiller satın aldık, fakat bu kurnaz aldıklarımızın yerine başkalarını kakalamaya çalışıyordu. Yahudi tellalımız tezgâhın üzerinden atladı ve adamı yumruklayıp tekmelemeye başladı. Öbürü hatalı olduğunu bildiğinden hafifçe

karşı koyuyordu. Bu sırada daha önce alışveriş yaptığımız Türk gelerek “çok ucuza gittiği için” sattığı malı geri almakta ısrar etti. Hamalımızın bizim için taşıdığı alışveriş paketlerini açtık ve aldığımız malı geri verdik; o da bize paramızı geri verdi. Biz de gidip başka bir Türk’ten aynı mal-zemeden yapılma aynı malları, hatta aynı desende yüzde yirmi beş daha ucuza aldık.

Ağaç kütüğü taşıyan bir hamal yanımıza geldi; peygamberin soyundan geldiğini ima eden yeşil bir sarığı vardı, fakat yürürken M. Ralli’nin üzerine yuvarlanınca M. Ralli adamın hızını oldukça artıran bir tekme savurdu. Bütün bunların nedeni M. Ralli’nin annesinin terbiyesiz adlarla nitelendirilip uygunsuz bir çevreye havale edilmesi-ydi.

Şimdi, bu anlatılanlardan sonra, her gün ve bütün gün pazarlarda bu tür hileler oluyorsa Türk dürüstlüğüne ne oldu, diye sorabilirsiniz. Bu soruya cevap vermek için biraz felsefi düşünmeliyiz. İki tür ticaret kuramı vardır: Biri evrensel takasın bilimsel sistemidir ki her ürüne arz ve talep arasındaki dengeye göre değişen, kati bir fiyat biçer. Bu fiyat belirlenirken üretim maliyeti, taşıma giderleri hesaba katılır, her milletin diğerleri açısından zenginliği göz önünde bulundurularak takas oranları hesaplanır ve para birimi teorisi gözetilir. Bu Avrupa bilimidir; buna göre her ticari malın her yer için ve her koşul altında geçerli olan tam bir değeri vardır. Bu fiyattan fazlasını talep eden kimse, sistemin yürütülebilmesi için dayandığı kurallara ters davranmış olur. Bu davranışından dolayı kendisini sahtekârlıkla suçlayamasak da haysiyetsiz davranmış olur. Bu teori Türk perakende satıcıları arasında bilinmez. Onların sistemi çok daha basittir; bir satıcı için “bir şeyin değeri, kaç satılabilirse o kadardır.”

Alıcıysanız satıcı, satması gereken şeyi ihtiyacınıza göre ölçüp değerini düşünür. Ne kadar istediğini sorarsınız; o ilk önce ne kadar kârla satarsa işine geleceğini, sonra da talep ettiğiniz şeyin sizin için değerini hesaplar. Başka bir deyişle, sizin ne kadar vereceğiniz önemlidir. Pazar fiyatının konuyla hiçbir alakası yoktur: Her alışveriş kişisel pazarlık konusudur. Malın sizin için ederinden fazlasını vermezsiniz ve bunun yegâne yargıcı elbette sizsinizdir; fakat alıcının biçeceği değer, satıcının ortalama fiyatı olacaktır. Gerçek bir Türk sizi asla dolandırmaz; yaldızı size altın diye

satmaz, hile karıştırılmış malları yutturmaya çalışmaz. Sözüünü mallarının kalitesine güvence sayabilirsiniz, fakat fiyat konusunda ucuzcu olmalısınız, çünkü malını olabildiğince pahalıya satmaya çalışır. Türk tacirleriyle iş yaparken bu basit anlaşma sahnesini aklınızda tutarsanız, onları dürüstlük konusunda sınıfta kalmakla suçlayacak sebebiniz kalmayacaktır.

Saray'dan ve bende yarattığı hayal kırıklığından daha önce de bahsetmiştim. İç bölümde bazı iyi odalar vardır, fakat özensiz ve kötü biçimde düzenlenmiştir. Resim galerisinde Peygamberin emrine aykırı resimli sadece birkaç Fransız tablosu vardır, bunlar da en ufak ilgiye mazhar olacak yeterlikte değildir. Silahlar barındırdıkları hazine için, hamamlar da başlı başına mimarileri için görmeye değerdir. Bunlar beyaz mermerden zarifçe oyulmuş büyüleyici, küçük odalardır. Çatıları kubbeli, bal petekleri gibi delikli, yukarıdan sayısız camla aydınlatılmıştır. Hepsi safir pencerelerle kaplanmış fildişi küçük kubbeler gibidir. Sultan Sarayburnu'nu nadiren ziyaret etse de sıcak ve soğuk su bu hamamlarda onun için her zaman hazırdır.

Başımıza, Müslüman mutfağının sırlarını araştırmak gibi küçük bazı belalar aldık. Kebaplar elbette açıklanmaya ihtiyaç duymayacak kadar iyi bilinmektedir; fakat İstanbul sokaklarında satılan lezzetler bununla sınırlı değildir. Bazıları, aslına bakarsanız çoğu tatlıdır; zira tatlı şeylere düşkünlük Doğu'nun her yerinde, Doğulu kanın bulunduğu her yere yayılmış gibidir. Türkiye'de olduğu gibi, İspanya ve Portekiz'de de durum aynıdır. Hatta İspanya yarımadasına ait yiyeceklerin birçoğu İstanbul'da ve İzmir'de satılanlarla tıpatıp aynıdır. En gözde yemeklerden biri, hoş kokulu çeşnilerle tatlandırılıp koyulaştırılmış süttten oluşur, içerisine tavuğun göğsünden ya da kanatlarından küçük parçalar da konur. Başkentin dükkân tezgâhlarını dolduran sayısız küçük tepsilerin içerisinde bu tatlı görülebilir. Diğer bir seçenek ise un ile baldan yapılp *kaymak* ya da kesik kremayla yenen bir çeşit kreptir. Cam gibi saydam şekerleri seyyar satıcılar satar; çok kârlı bir iştir. *Hardbake* ya da *toffy*, benzeri şekerlemeler de bulunur; arpa özü şekerlemesine hayli talep var gibidir, *pâte de jujubes*'a benzer, ayvadan yapılan tatlı macun türü de boldur.

Müslüman ahali şarabı ve birayı reddeder, fakat genellikle olarak *Serbet* ismi altında geçen çeşitli canlandırıcı meşrubat konusunda uzmandırlar.

Bu “şerbet”in sesi, Batılı kulaklar için çok çekicidir. Bazılarınız *Binbir Gece Masalları*’ndaki halifelerin ve Lala Ruhi’nin şölenlerini aklına getirebilir ya da erdemli ve ölçülü olanların zevki için gerçekleştirilip yeryüzüne getirilen bir çeşit Olympos nektarı hayal edebilir. Fakat dinleyin, şarklaşılmayın ey okurlar! –şerbet kurutulmuş meyveler üzerine kaynamış suyun dökülmesiyle yapılır. Sıvı, bir müddet bekletildikten sonra süzgeçten geçirilir ve karla soğutulur –teoride çok vasattır şüphesiz– fakat en yaygın kurutulmuş meyve kuru üzündür. Pazardaki sıradan şerbetler ise sudan oluşur ve sıcakken bu meyvelerden birkaçı yıkanır. Bu nedenle tat vermesi için bir miktar kirli şeker pekmezi emdirilir. Daha iyi bir şey yapmak için kaşık dolusu pekmezi yarım litre sıcak suya daldırın; soğuduğunda biraz buz ekleyin ve işte size şerbet! Aynı zamanda iyi kalitede kuru şeftali ya da kayısıyla yapılan, azıcık badem, vanilya ya da portakal çiçeği esansı, bazen de sevenler için bir tutam misk otu ya da cüzi miktarda kaliteli gülsuyunun katıldığı şerbetler küçümsenmeyecek lezzettedir.

Limonata da aynı şekildedir. Genellikle İstanbul’un batısında limonata gibi bir şeyin bilinmediği sanılır:

“Bir Müslüman’ın cenneti kolay yapılır,
Öyledir ki siyah gözler ve limonatadır.”

Şairin dediği gibi olsaydı, Müslüman memleketinde meşrubat mükemmel olurdu, ama nerde! Süslü, katı gerçeklik bana öğretti ki, bardağa sıkılan limonları görmedikçe gerçek bir limonata içtiğinize inanmayın; sulandırılan nitrik asit de aynı amaca hizmet eder. Şikâyet edecek olursanız, bu senenin kötü geçtiği, limon mahsulünün neredeyse tamamının heba olduğu söylenir: İçine bir parça şeker ile iki üç damla nitrik asit atılan suyun bardağına beş kuruş almak için mükemmel bir neden. Mayorka dışında tattığım en iyi limonatalar İzmir’deydi, orada da Mille’lerin Oteli’nde Avrupa usulünde yapılıyordu. Pazarda gül ıtırı ya da gülyağı kokusu yabancı kimseyi etkileyecektir fakat yağın kimden alındığı da önemlidir. Onurlu bir Osmanlı bulun. Onu sarığı ile sakalından ya da sizinle ya da sizin ihtiyaçlarınızla canını sıkmamasından tanıyabilirsiniz. Küçük, düz, bol yaldızlı, yaklaşık sekiz santimetrelik bir şişe için ona on kuruş verin, sonra gözünüzün önünde gül yağını haznesinden şişeye dökmesini isteyin;

işte o zaman değerli bir şeye sahip olacaksınız. Sandal ağacı yağından da biraz alın ve eğer size harem pastillerinden herhangi birine sahip olduğu konusunda güven verecek olursa, ondan da biraz alın ve güzelce pamuğa sarın; esans çok uçucudur.

EGE'YE HAREKET

İstanbul'dan Ayrılış – Troya Düzlükleri – İzmir – Buradaki ve İstanbul'daki Gümrük – İzmir'in Genel Görünüşü – Paşa'nın Sarayı – İngiltere Konsolosu – Taşranın Sıhhi Durumu – Civardaki Köyler – Şehirdeki Soyguncular – Avusturya Konsolosluğuna Saldırı – Mille'lerin Oteli – Amerikalı Misafirler – Rum Sakinlerin Gelenekleri – Köle Pazarı – Bornova'ya Yolculuk – Köy Hanı – Yol Hazırlıkları – Aşçılar ve Tercümanlar – Atlar ve Eyerler – Donatı, Silahlar ve Gerekli Malzemeler – Tezkere – Rehberlerle Anlaşma

Büyük bir kederle, İstanbul'un bize sunduğu her şeyi görmenin aylar süreceğinin bilinciyle bu ilginç şehirden ayrıldık. Öğle vakti saat iki civarı Haliç'ten demir alacak “Sultan” isimindeki bir İngiliz vapurundan İzmir yolculuğu için yerlerimizi aldık. Üç gibi güvertede idik; bavullarımızı iki saat öncesinden biriyle gemiye göndermiştik. Fakat bunun başarısız bir yöntem olduğunu söylemeliyim, çünkü böylece eşyalarımızı alan adama ihraç vergisi olarak gümrük dairesine elli kuruş verdiğine dair bir hikâye uydurup hileyle bizden para koparma fırsatını da vermiş olduk. Böyle bir şeyin kesinlikle olanaksız olduğunu biliyorduk, fakat eşyalarımıza kendimiz mukayyet olmadığımızdan, bu şahsın bir şey ödemediğini de kanıtlayamazdık. Güvertede duruma müdahale edebilecek herhangi biri de bulunmadığından, bu şahsa yoldaki küçük harcamaları için bol bol verdiğimiz Türk yüz kuruşunun üzeri olarak çok az miktar bozukluk aldık. Tabancaları ve diğer şeyleri arkamızda bıraktıktan sonra, saat yediye kadar, her şeyi acele içinde halletmeye yetecek kadar zaman Haliç'te beklemenin memnuniyeti içerisinde şehirden ayrıldık. “Ne kadar telaş, o kadar yavaş” bazen yerinde bir atasözüdür ve İngilizler kadar İspanyollar da “hay tiempo”nun' güney iklimlerinde ne manaya geldiğini çok iyi bilir. Bununla birlikte gece çöküp Marmara Denizi'nin durgun sularında yol alırken

1 İspanyolca, “yeterli zaman” –ed.n.

parlak mehtap eşliğinde tekrar Marmara'nın asude sularında ilerlemenin memnuniyeti içindeydik.

Sabahın ilk ışıklarında kendimizi Troya düzlüklerinin karşısında bulduk. Simoeis ile Skamandros çayları artık uzaktan az çok seçilebiliyordu, hatta ilki İlisos'un yaz vakitlerinde olduğu gibi kurumuştı. Troya'da Akhilleus'un Mezarı adıyla anılan bir tepecik vardır; bir diğeri de Patroklos'a atfedilir.

“Yaşlı Priamos'un kibrinin çözü,
Mezarlar, saltanatının biricik kalıntıları;
Ayartabilir ölümsüz hayaller dışında her türlü
Kayalık Scio adasının yaşlı kör adamını.”

Gördüğümüz diğer tepecikler mezar olsunlar olmasınlar, durup bölgeyi inceleyecek zamanımız yoktu. Düzlükte otlayan birkaç deve Asyalı topraklarda olduğumuzu kanıtlıyordu. Kahvaltıya çağrılana kadar büyük destanın geçtiği manzarayı seyretmeye devam ettik. Homeros'un yadigârları asla iştah kaçırmaz; gerçek kahramanların tabiatı her zaman iyi bir mideye delalet eder; ayrıca şiirin babası Homeros'un kahramanlarını “adil şölen”lere oturtmasında fevkalade samimi bir taraf vardır. Savaşta yaptıkları hamleler ya da kavgadan sonra bölüştükleri ganimetler nasıl titizlikle anlatılmışsa, aynı şekilde yağlı sığırları nasıl öldürdükleri, kesilmiş kurbanlarını nasıl temizledikleri, nasıl pişirip nasıl sundukları, nasıl yiyip içtikleri, nasıl şükranlarını sunmayı asla unutmadıkları da aynı titizlikle kaydedilmiştir. Homeros'un sofrta konuşmalarının azlığı merak konusu olabilir, fakat muhtemelen o günün Yunanları da hitabet yeteneklerini yemeklerde göstermek yerine konsey kurullarına saklamışlardır; torunlarıysa bu yeteneklerini her vesilede ortaya dökmeye bakmışlardır. Fakat kahramanların tabiatına geri dönecek olursak; Homeros ruhuna fazlasıyla sahip yazarımız Scott da kahramanlara yemek tedarik etmenin öneminin farkındadır; akşam yemeği vakti geldiğinde kahramanımız akşam yemeği için hazırdır.

Anlaşılacağı gibi, konudan sapmamız kahvaltıya gitmek için Troya düzlüklerini terk etmemize bahane olmuştur. Yolculuğumuzun geri kalanında kayda değer bir şey olmadı. İki günlük rahat bir yolculuktan sonra

“Asya’nın Tacı”na bakıyor, Pagos Dağı’nın zirvesindeki akropolis’in taslağını çiziyorduk. Küçük Asya’nın muazzam metropolü kıyı boyunca karşımızda uzanıyordu. Bol, bereketli bitkiler, dağın oluşturduğu muhteşem arka plan, servi ağaçlarının ortasından yükselen uzun, ince minareler, şehrin etrafından geçerek mezarlıkların yerlerini gösteren siyah dışında koyu yeşilin engin yığınları İzmir’e güzel, romantik bir görünüm veriyor. Şehir üçgen biçiminde; bir tarafı denize bakıyor, diğer iki tarafı iki dağ sırtının arasındaki boşluğu dolduruyor. Şu anki nüfusu 180 bin civarında, 60 bini nin Hristiyan olduğu söylenir. Kutsal Ruh tarafından Aziz Yahya aracılığıyla Yedi Kilise’ye yöneltilen mukaddes uyarı üzerine kafa yoranlar için buraya verilen sözlerin yerine getirilişini izlemek oldukça ilginç olacaktır. İzmir’e hiçbir kınama verilmemiş, burası acı çekmiş ve rahat ettirilmiştir; bugüne kadar burada daima bir Hristiyan toplumu olmuştur. Şamdan yerinden asla kaldırılmamış. İncil, dinlemek isteyenlere hâlâ tüm saflığıyla vazediliyor. Bana İzmir’de 5 bin Protestan bulunduğu söylendi. Büyük bir sayı gibi görünüyor, ama doğru olabilir. İzmir büyük bir ticaret merkezi ve Batı Avrupa’yla ilişkileri her geçen gün artmakta.

Karaya çıktığımızda İstanbul’daki formalitelerin aynısından geçtik. Tepeden tırnağa silahlı, heybetli bir adam bavullarımızı, en azından bavulların geçmesi için bir neden görmek istedi. Bu nedeni birkaç kuruşla karşıladık ve bagajlarımız kontrol edilmeden geçti. Bay Murray’ın Gezi Kılavuzu’nu okumuştum, eşyalarımızı taşıyan hamallara *Grand Hotel de Smyrne*’ye gitme emri verdim. Ancak bu isimde bir otel bulamadık. Çok geçmeden bu müessesenin sahibinin iflas ederek şehri terk ettiğini, kılavuzda ismi geçen başka bir otel sahibinin de benzer şeyler yaşadığını öğrendik. Nihayet “bir beyefendinin gidebileceği tek otel” olan *Hotel de Mille*’in yolunu tuttuk. İsmi bin müdavimi olmasından değil, çok saygın ve nazik sahibinden alıyordu. Otel aynı zamanda, Pupienus ile Balbinus’u, Diocletianus ile Maximianus’u ya da benzer imparatorluk ortaklıklarını hatıra getiren bir isimle, *Hotel des Deux Auguste* olarak da biliniyordu. Fakat aslında Bay Mille’in ismi Auguste’tur ve kraliyet namından fazlası olan ismini oğluna da ihsan etmiştir.

Şikâyet etmek için artık çok geç olduğunda, İzmir’e gelen bir İngiliz’in ilk görevinin, gelişinden İngiliz konsolosluğunu haberdar etmek

olduğunu öğrendik. Böylece konsolosluk o kişinin varlığından haberdar oluyor, Türklerle müşkül duruma düşecek olursa ona yardım edebiliyordu. Bu durumu, muhtemelen konsolosluk yardımına hiçbir zaman ihtiyaç duymadığımız için pek önemsememiştik. İzmir'deki ziyaretlerimize başlamadan önce konsolostan bazı bilgiler almak istediğimizde bu görüşü benimsemeye daha da ikna olduk. Kendisi tarafından pek iyi karşılanmadık; öyle ki işe almaya niyetlendiğimiz, bizi kendisine getiren rehberin güvenilir bir kişi olup olmadığını bile söylemeye tenezzül etmedi. Neyse ki seçimimizden çok memnun kaldık, çünkü konsolosluk bilirkişisinin gönderdiği herhangi biriyle, kendimizi bir anda haydut liderlerinin rehberliğinde bulabilirdik.

Doğu'da İzmir'in güzel bir şehir olduğu düşünülür, şüphesiz öyledir de. Fakat bizim bakış açımıza göre, tam düşünüldüğü gibi olduğu söylenemez. Sokaklar dar ve çarpık, evlerin çoğu ahşap karkas ve kerpiçten yapılmış; yeni yapılan evlerin çoğunun da daha iyi malzemeden inşa edilmediğini gördüğüme üzüldüm. Buna karşın bazı evler taştan; Via dei Franchi (Frenklerin Sokağı) oldukça güzel. Konsolosluklar, İngilizlerin, Fransızların ve Avusturyalıların kurduğu işyerleri hep bu sokakta. Belli başlı tüccarların muhasebe daireleri ve başlıca dükkânlar da burada. Genel olarak, İzmir'i belli bir yere kadar İstanbul'la eşit düzeyde sayabilirim, fakat şehrin İstanbul'un ki gibi dikkate değer yapıları yoktur; büyük şehirleri ayırt edici kılan büyüleyici güzellikteki yerler konusunda da zayıf, üstelik İstanbul'un sadece üçte biri büyüklüğünde. Dükkânlar bana kalırsa başkenttekilerden daha iyi; mallar da İstanbul'dakilere göre daha çeşitli.

İzmir polisi son zamanlarda epey gelişmiş. Elbette bu gelişme sebepsiz değil. Burada da İstanbul'da olduğu gibi, İtalya'dan, Malta'dan, Yunanistan'dan, İon Adaları'ndan ve Mısır'dan en kötü tabiattan insanlar toplanmış. Bu insanlar arasında mayalanan kötülük neticesinde, zaman zaman şiddet olaylarının görülmesi elbette beklenmedik bir şey değil. Fakat neyse ki pek yaygın değil.

Ziyaretimden birkaç ay önce, İzmir'de büyük heyecana yol açan bir hadise gerçekleşmiş. Hristiyan yoksulların sıkıntılarını hafifletmek için değişik Avrupa milletlerinden tüccarlar arasında iane toplamak adet-

ten ve böylece yüklü meblağlar elde edilir. Burada da bu amaçla toplanan paranın çoğu, hayır amaçlı toplanan diğer paralarla birlikte Avusturya Konsolosluğu'nun elindeymiş. Konsolosluk çalışanlarından biri, dış görünüşü gayet iyi durumda bir adamla karşılaşmış. Adam konsolosluk görevlisinin yanına gelip hemşerisi olduğunu (Milanolu) söyleyerek, İzmir'de iyi bir iş bulmanın zorluğundan dert yanmış. Konsolosluk görevlisi de şu anki işinden ne kadar memnun olduğunu adama anlatmış. Diğeri de aslında durumdan yararlanmasını bilse görevlinin nasıl daha iyi durumda olabileceğinden bahsetmiş. Doğal olarak bu açıklama başka soruları getirmiş ve tesadüfmiş gibi görünen bu tanışmanın sonucunda görevli, yeni tanıştığı "hemşeri"sine konsolosluğu soymakta yardım etmeye razı olmuş ve sözü geçen paranın nerede saklandığını diğer komploculara gösterme vazifesini üstlenmiş.

Planlanan soygundan bir ya da iki gün önce söz konusu görevlinin genel tutumu ve zekâsından çok memnun olan konsolos kendisine memnuniyetini dile getirmiş ve onu daha önemli bir göreve getirerek maaşını yükseltmiş. Zamanlaması bu kadar isabetli bir iyilik daha olmamıştır. Adam efendisinin ayaklarına kapanarak suçunu itiraf etmiş ve konsolosluğa ait bulabildiği bütün anahtarların kopyalarını bir balmumuna çıkartarak soygunculara verdiğini söylemiş. Elbette konsolos yıldırım çarpmışa dönmüş, fakat çok tepki göstermemiş. Çünkü pişman bir kimsenin ödeyeceği en iyi kefarettir, parçası olduğu planı boşa çıkarmaktır. Konsolosluk görevlisi bu işi memnuniyetle üstlenmiş ve suçluları gördüklerinde zararsız hale getirmeye yetecek sayıda kavas devreye sokulmuş. Para güvenli bir yere taşınmış, beklenen misafirleri karşılamak için bütün hazırlıklar yapılmış. Soyguncular geldiklerinde konsolosluğa girmelerine göz yumulmuş. Konsolosluğun kare şeklindeki iç avlusuna girdiklerinde tatsız gerçeğin farkına varmışlar; altın ve gümüş yerine çelik ve kurşundan yapılmış paralarla karşı karşıya kalmışlar. Direnmeleri mümkün olmamış; kavaslar iyi silahlanmışlar ve sayıca soygunculardan bir hayli üstünmüşler. Çetenin lideri olan adam, hıyanete uğradığının farkına vararak verandanın sütunlarından tırmanıp ötedeki kurşun dama kaçmaya yeltenmiş, fakat bir tabanca mermisiyle vurulup düşürülmüş. Geri kalanlar da kayıtsız şartsız teslim olmuşlar. Hizmetli elbette affedilmiş, fakat güvenliğin açısından İzmir'den

ayrılması salık verilerek, *mala gente*² Levantenlerin kendisine ulaşamayacağı Milano'ya gönderilmiş.

İzmir'in etrafı fevkalade güzel. Civardaki köylerin çoğu başta, kendi ülkelerinin tarzında yapılmış villalarda yaşayan Avrupalı tüccarlarla dolu. Genellikle altı ila on kilometre mesafedeki bu kalabalıktan uzak dinlenme yerlerine giden yolların fevkalade oldukları düşünülür. İngiltere'nin çok uzak ve tarım yapılmayan kısımlarındaki ilçeler arası yolların yüzde elliden fazlasının daha iyi durumda olmadığını görmüş ve bunun için uygun otoritelerin suçlanması gerektiğini düşünmüştüm. Burada ise gidebilecekken hiç kimse yoldan gitmiyor. Bornova'ya uzanan yolun ciddi bir kısmında insanlar normal yolu sadece çitlerde gördükleri bir gedikten diğerine, tarlaların içinden geçmek için kullanıyorlar. Bir gün bir kervanla beraber bahsettiğimiz köye gittik. Gözlerimizi nereye çevirsek yeni güzellikler görüyorduk. Yeşilin bolluğu, dağların enfes moru, aynı enlemdeki daha az gözde ülkelerde görülenin aksine gözünüzü yakıp almayan, fakat tek tük beyaz ve altuni bulutlarla değişen gökyüzünün parlak maviliği, denizden gelen tatlı meltem, sayısız çiçeklerin kokusu, yaban arılarının vızıltısı, taze çimenler üzerinde eşkin gidişin verdiği canlılık hissi bu günü gerçekten unutulmaz kılıyordu.

Bornova'da, müşterilerinin çoğu İngiliz olan köy hanı gibi bir yer bulduk. Akşam yemeğimizi burada yedik. Şişelenmiş siyah bira bulmakta hiç zorlanmadık. Sunulan akşam yemeği balık ve tavuktan ibaretti, ancak çok lezzetliydi. Fakat nasıl bir yerde kalacağımızı bilmediğimizden, gelirken yanımızda soğuk tavuk eti ve şişelenmiş bira getirmiştik. Bu bolluk elbette bizden çok hizmetkârlarımızı memnun etti. Türkiye ya da Yunanistan'da, Avrupalıların sık ziyaret ettiği mekânlarda seyyahın sahip olması *gerken* her türlü hizmet için para ödemesi genel bir kural gibi görünmektedir –eğer almıyorsa, bu onun suçudur. Bu nedenle otellerde kişi başına günlük iki, iki buçuk ya da üç dolar ücret talep edilir. Her gün arkadaşlarınızla yemek yeseniz de kaldığınız yerin size sunduğu table-d'hôte'tan yeseniz de yine aynı fiyatı ödersiniz. Atina, İstanbul ya da İzmir gibi yerlerde bu kural kesinlikle değiştirilmelidir.

2 Ayaktakımı –ed.n.

İzmir, veba salgını geçirmiş bir şehir olduğundan kiskanılmayacak bir şöhrete sahiptir. Avrupa'daki birçok insan iklimini sağlıklı zanneder, fakat bunun gerçeklikle uzaktan yakından bir alakası yoktur. İzmir'dekinden daha iyi, daha hoş giden ya da daha sıhhatli bir iklim bulmak genel olarak Küçük Asya'da bile zordur. Sıcaktır, fakat deniz kıyılarında olduğu gibi bunaltıcı değildir. Veba görüldüğü zamanlar dışında buradaki ölüm oranı Levant'ın birçok yerinden daha azdır. İzmir'e ilk vardığımızda şehir, civar köylerden gelen korkuya kapılmış kaçaklarla doluydu; yaklaşık yirmi dört saat içinde ölümlerle sonuçlanan bir humma, civar köylerdeki nüfusu tamamen azaltmıştı. Etrafı vebadan ya da koleradan çok daha fazla telaşa vermişti, çünkü yeni bir felaketti: Kimse nasıl adlandırılacağını ya da tedavi edileceğini bilmiyordu. Köylülerin yüzlercesi yok olduğu, kimse salgın olan yerlerde olmayı göze alamadığı için, mahsulün tamamı tarlalarda kalmıştı. Bir izin bildirisiyle, sanırım Paşa'nın tavsiyesiyle, ürünü tarlalardan toplayan kişilere, zahmetine karşılık mahsulün yarısının verileceği duyuruldu. Yine de kimse tehlikeyi göze alamadı. En sonunda gayet zengin, paragöz bir adam –üzülerek söylüyorum ki Hıristiyan bir tüccar– yüksek meblağlarda rüşvet vererek birkaç adamı işe girişmeleri için kandırdı. İki gün çalıştılar, ama üçüncü gün tüccar hummayı kaptı ve dördüncü gün cesedi bir arabayla İzmir'e getirildi! Bu tuhaf illet geldiği gibi aniden, esrarengiz biçimde ortadan kayboldu. İki hafta sonra, illetten en çok etkilenen bölgelerde at sırtında gezerken, köylülerin günlük işlerine tekrar dönmüş olduklarını gördük.

İzmir'in telaşından ve kalabalığından kaçmak için gidebileceğiniz bir başka gözde inziva yeri olan Buca'nın konumu güzeldir güzel olması, ama yollar sulanmadığı için, her tarafı kireç tozu bulutları kaplamaktır. Bunun acısı birkaç yıl sonra çıkacak, Bucalıların gözleri olumsuz etkilenecektir.

Bir Türk şehrinin ziyaret eden herkes mutlaka köle pazarına götürülür, biz de adete uyup köle pazarına ziyarette bulunduk. Fakat pazarda anlatılacak gerçekten hiçbir şey yoktu. Fanila giydirilmiş birkaç zenci erkek ve kadın yerde oturuyor, hayatlarından gayet mutlu görünüyor, hatta sık sık neşe içinde kahkaha saçıyorlar. Kölelerin karşılarında halı kaplı, uzun

bir boruyla süslenmiş kutunun üstünde de korkunç “insan eti tüccarını” görebilirsiniz, lakin yüzünde kendi sorumluluğuna bırakılan kölelerin kaderlerine dair korkudan eser yok. Köleler Türk bir aileye satılacak olurlarsa (yerli Levantenler dışındaki Hristiyanlar onları satın almayabilirler) bahtları açık olacak. Vahşi bir barbarlıktan gelen bu insanlar Türk ailelerinde iyi giysiler, iyi yemekler, değişmez bir şefkat görecekler. Türkler ayrıca, pek sık görülmesine de Levanten Hristiyanların kendi kölelerini suiistimal etmelerine de müsaade etmezler. İki zenci kadın, onları satın alacağımızı zannedip epey endişelendi, fakat tercümanımıza bizim *sultanımızın* tebasına köle satın almayı yasakladığını söylemesini istedim. Çok şaşırdılar, şüphesiz kendi kendilerine gayet cahil ve medeniyetsiz olduğumuzu, baskıcı bir sultanın zulmüne maruz kaldığımızı düşündüler. Bir muziplik yapıp, Amerikalı bir arkadaşı işaret ederek onun sultanının zencileri alıp satmaya hiçbir itirazı olmadığını, halkının istediği kadarını almasına izin verdiğini söyledim. Arkadaş durumu nasıl açıkladı hatırlamıyorum. Burada da yine Türk hamamlarının gizimine daldım. İstanbul’daki hamamlar en iyisidir, fakat hamamda yapılması gerekenler her yerde aynıdır; yine de Türk İmparatorluğu’nun “taşra beyefendileri”nin yıkanmak için katlanmaları gerekenleri gördüğüme sevindim.

Doğu’nun “*hamamlar*”ını anlata anlata bitiremezler, fakat henüz daha bir hamam görmedim ki esas yapısı “sırf müşteri memnuniyeti için” bozulup değiştirilmemiş olsun. Bir taşra şehrinde konfor bulmaktan daha zahmetli bir şey olamaz. Bulabildiğim en münasip sözcüğü kullanmama izin vererseniz, mütehammil, harap yuvarlak çatısı olan ve genellikle sokağa açılan geniş bir salona götürülür. Burada soyunur; kendisine bazı havlular verilir. Bir müddet sonra nalınlar giydirilir ve yüzüstü zemine yatırılır. Daha sonra buradan alınarak bolca terlemeye yetecek sıcaklıktaki başka bir odaya götürülür. Sıcak su ve sabun köpüğüyle yıkanır, kıldan yapılmış sert bir keçeyle ovulur; kol, bacak gibi eklemeler, mafsallar çatırdayıncaya kadar çekilir. İzmir, Alaşehir’de ve tecrübe ettiğim diğer yerlerde çok sayıda hamamböceğiyle ahbaplık ettim, ısırmadıkları için öneminin olmadığını söylediler. Arada bir tellak “çok iyi,” diyerek bana güven verdi, ağzımı açıp cevap verecek olsam hiç

şaşmadan ağzımı sabunla kapatırdı. Bir ya da iki Türk de benimle benzer bir kefareti paylaşıyordu.

“Ve Müslümanların yüzü gelip geçenlere,

Pek belli etmese de

Akıllarından geçenleri”

Sanırım benimle aynı fikirdeydiler. “Çok iyi” *olmadığını* söyleyemem, ama Avrupalıların sıcak banyosunu çok daha fazla tercih ederim, –(bu İslami kurum banyo değil, “ovalama”)– o pek övülen hamam sonrası istirahatten sonra duyulan rahatlama hissini de hiç yaşamadım diyebilirim. Hamamlara gittim, çünkü yıkanmak için başka seçeneğim yoktu; fakat Sultan ve hanımlarına ait mermerden gerçek hamamlar olduğunu duydum; Yıkanan kişinin oturabileceği ya da uzanabileceği, diken gibi havluların ya da at kılından kumaşların müdahalesi olmadan soğuk ya da sıcak su lüksünün tadına varacağınız hamamlar. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler –hayır, Yahudiler değil– bu hamamlardan benzer şekilde faydalıyor gibi görünüyorlar. Yahudiler Pindaros’un eski düsturu αἰσῶτον μὲν ὑδωρ³’a³ vicdanen itiraz ederler, fakat ben hep Türklerin temiz insanlar olmadıklarını, veba ve benzer hummalardan yok olacaklarını düşünürdüm. Lağım şebekesinin kötü olmasına rağmen bir yer dışında İzmir’de burnuma pis bir koku gelmedi. Kalabalık pazarlarda koku alma sinirleriniz nadiren rahatsız olur; kişisel temizlik konusunda da bundan daha ikna edici bir kanıt olamayacağını düşünüyorum.

Türk hamamlarının eksikliği Rum yerleşimlerinde büyük derttir. Syros ve Korfu’da İslamdan kaynaklanan hidrofofinin daha az olmasını dilerdim. İzmir’deki Rumlar, bütün Rumların en güzeli kabul edilirler; kadınları kesinlikle güzeldir. Asya bu kadınlara, Türkiye’deki yüksek sınıfı diğerlerinden ayıran bir kibarlık katmış; Atina’da hâkim olan keskin, sert hatları yumuşatmış, gözlere daha berrak bir parlaklık vermiş, vücut hatlarını kadınsı oranlarla yuvarlaklaştırmıştır. Doğanın bol miktarda bağışladığı bu güzelliklerini gizlemeye de alışmamışlardır. Pencerede, balkonda, görülebilecekleri yüksek yerlerde oturmayı severler, haklı olarak her türlü manzara tasvirine güzellik katacaklarını düşünürler. İyi anne, iyi eş olma şöhretine sahiptirler. Beğenilmeye biraz çok düşkün olabilirler, ama ufak

3 Suyu güzel olan –ed.

ayıplarını erdemleriyle örtmesini bilirler. Ancak İzmir'in yerlisi olan zeki bir Rumdan üzülen duyduğum kadarıyla, tek kişilik bir "bahtıyarlığa" mahkûm edilmişlerdir; fakat bu rahibe olmalarından değil, koca eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İzmir'deki bekâr kadın Rumların sayısı, erkeklere kıyasla bir hayli fazladır. Bana bilgi veren kişiyle aramızda şöyle bir konuşma geçti:

"Farz et ki parasız bir kız var. Kimse ona bakmaz."

"Fakat fakir kadınlarla evlenecek fakir erkekler yok mu?"

"Fakir adam zengin adamdan daha çok para ister; bu yüzden kendine yardım edecek bir kadın arar; erkekte de kadında da para yoksa çocuğa ne olur sonra?"

"Evlendiğinizde hanımınız servet sahibi miydi?"

"Evet, elbette. Babası büyük kasap; eşimin iki evi var. Birinin yarısında biz yaşıyoruz, diğer üç yarıyı da kiraya veriyoruz. Fransız bir hekim evimin yukarıdaki iki odasında kalıyor, yılda 2000 kuruş ödüyor. Diğerlerini de aynı şekilde kiraya verdim. İki kızımın da parası olacak; bir bankacıyla ya da tüccarla evlenmelerine değil belki ama iyi bir esnafla, muhtemelen bir kasapla evlenmelerine yeter."

"Peki, ya kız çok güzelse, bu bir şey değiştirmez mi?"

"Peh! Güzel yüzü kim ne yapsın? Çocuklar güzel yüz yemez."

Bu konuşmadan İzmir'de ev kiralalarının yüksek olduğu anlaşılır. Evin üst katındaki iki odanın değeri, nerede olursa olsun, yılda yaklaşık yirmi sterlin getirir. Şüphesiz, üst katlar evin en iyi kısmıdır; oda ne kadar yukarıdaysa, fiyatı da o kadar yüksek olur.

Niyetimiz, İzmir'den başlayarak Yedi Kilise mevkii ile sınırlı zamanımızın müsaade ettiği ölçüde diğer ilginç yerleri ziyaret etmektir. Bu nedenle bir hayli hazırlık yapmak zorundaydık. Küçük Asya'da yolcu arabası, iki tekerlekli tek atlı hafif arabalar ya da posta arabaları yoktur, hatta birçok yerde yol bile yoktur! Dolayısıyla at, eşek, katır ya da deve arasında bir seçim yapmak zorundasınız. Seyahat etmek için en ideal yol, atları, erzakları, yatakları, kalınacak yerleri ve hizmetkârları sağlama görevini üzerine alacak, Türk makamları tarafından yapılan bütün talepleri karşılayacak, gerekli olduğu zamanda ve yerde muhafız sağlayacak güvenilir bir kişiyle

anlaşmaktır. Böylesi bir iş kişi başına günde 120 kuruşa halledilebilir, fakat bazen fazlası gerekebilir. Biz 140'a anlaştık ve yanımıza bir tercüman, bir aşçı, iki de sürücü olarak yola çıktık. Gereğinden çok bagaj aldığımızdan bize altı at gerekliydi. Güzergâhımızın bir kısmı boyunca bize iki Amerikalı eşlik etti. Biri, hoş tavırlı, hoşsohbet bir bey, Amerikan ordusunda albay, diğeryse hayatımda gördüğüm en yakışıklı adamlardan biriydi. Elli yaşlarındaydı, karşılaştığımız her Müslüman'da kıskançlık uyandıran beyaz sakal ve bıyığıyla sevinç içindeydi. *Binbaş*'ya sakalı nedeniyle gösterdikleri ilgi gerçekten eğlenceliydi. Batı kültürüne dair bilgi birikimi gezimize büyük zevk kattı. Fakat yola bizimle devam etmesi için kendisini razı etmemiz maalesef mümkün olmadı. O ve arkadaşının da bizim gibi, tercümanları, aşçıları, sürücüleri ve altı atı vardı, bu nedenle İzmir'den Efes'e doğru yola koyulurken heybetli bir süvari alayı oluşturmuştuk.

Fakat bütün bunlar aceleye gelecek işler değildi.

İlk olarak yola çıkmak için gerekli araçları emniyet altına almak zorundaydık. Bir rehber tutmuş, anlaşmamızı yapmıştık, en azından biz öyle zannediyorduk. Fakat rehber bizi bırakarak Amerikalılarla çalışmaya karar verdi, çünkü Amerikalılar onu üç aylığına tutacaklarına ve Kudüs'e götüreceklerine söz verdiler. Rehber bu güzergâhı iyi bildiğini söylüyordu, ama ben bundan çok şüpheliydim. Bize başka bir arkadaşını tavsiye etti. Kendisi ve tavsiye ettiği arkadaşı İngiliz Konsolosluğunun bu rehber hakkında her şeyi bildiğini söyledi. Kendisiyle ilgili seçimimiz konusunda ne kadar başarılı olduğumuzdan bahsetmiştik. Bay Mille de adama güvenebileceğimize dair güvence verince onunla anlaştık ve usulüne uygun bir sözleşme hazırlayarak konsoloslukta imzaladık. Sırada nehirlerden geçerken ıslanmamak için Türk çizmeleri almak, keşfetmeyi planladığım antik eserler ile M.'nin vurmayı amaçladığı kartalları, ceylanları, çakalları taşıyacak heybelerden edinmek, İngiltere'deki arkadaşımızın Türkmenler arasında iyi bir çevreye girmemiz halinde kullanmamız için verdiği beyaz kravatlar ile eflatun eldivenleri bırakarak kullanışlı kıyafetlerden bir seçme yapmak, "Yardım ve koruma"ya ihtiyaç duymamız durumunda, pasaportlarımızda da belirtildiği gibi, Paşa'dan bir *tezkere* almak vardı. Ayrıca böylesi bir yardımı lüzumsuz kılmak için tabanca ile mühimmat, yapacağımız eskizler için

resim malzemeleri, karbonat, kibrit, küçük bir yazı kutusu ve bol miktarda yarım kuruş edinmeliydik.

Temin ettiğimiz bütün bu zaruri şeyler sonunda güzelce istif edildi ve bir sonbahar öğleden sonrası saat iki buçukta İzmir'den ayrılarak Seydiköy'e doğru yol almaya başladık. Bu yöne giden yolcular için ilk geceyi İzmir'den yaklaşık 8-9 kilometre uzaklıktaki bu köyde geçirmek pek alışılmadık bir şey değildir. Böyle yapmak için aslında birçok sebep bulunmaktadır, fakat biz biraz daha devam edip geceyi *Trianda* isminde küçük bir hantada geçirmeye karar verdik. Burası Efes'e giden yolun biraz dışındadır; daha doğrusu Efes'e giden en yakın yol üzerinde bulunmamaktadır. Lakin daha düz bir hattın müsaade ettiğinden daha iyi bir mesafe taksimi yapmaktadır. Sahil tarafından gitmek ise her ne kadar seyyahı bir ya da iki ilginç antik kalıntıyla karşılaştıracak olsa da mesafe açısından çok daha uzun ve daha yorucudur. Güvenli olduğu da pek söylenemez.

Gece yolculuğu Türkler tarafından pek tercih edilmez. Bir grup gece karanlığına kalacak olursa, yol muhafızları mesuliyetlerini üzerlerine alır ve bir sonraki kahvehaneye ya da yerleşim yerine kadar gruba eşlik eder. Üstelik böyle bir hizmet için sadece çok cüzi bir ücret talep edilir. Açık havada kamp yapmak için hazırlığı olmayanlar içinse çok az seçenek vardır. Kahvehaneler, köyler ya da hanlar birbirlerinden uzak mesafelerde olduğu için bir an önce seçim yapsanız iyi olur. Hangisini seçerseniz seçin konfor bakımından hepsi hemen hemen aynıdır.

Türk eyerleriyle seyahat ediyorduk. Bu eyerler eski İngiliz eğerlerine çok benzer, fakat binici için İngiliz eyerinden daha az uygundur. Çünkü binicinin bütün vücudunu öne kaydırıp hareket etmek ya da pozisyon değiştirmek için çok az yer bırakır. Ayrıca çok yüksektir, daha çok yer kaplar, evde kullanılanlardan üç misli daha ağırdır ve dizleri dışı döndürüp hızlı giderken eyerlere alışık olmayanlar için yolculuğu ıstıraplı hale getirir. Üzengi keskin kenarlı bir kürektir, bazen mahmuz gibi kullanılır ki bence tüyler ürpertici, insafsız bir silah. Bu kule benzeri eyerlerin üstüne kurulup gerdan derisinden kırbaçlarla donanmış halde hac yolculuğumuza başladık. İzmir'in kubbeleri ile minareleri kısa süre sonra arkamızda kalmıştı.

İZMİR CİVARI

Seydiköy – Karanlığın Basması – Karavanlar – Deve Sürüleri –
 Deve Üstünde Türk Kadınları – Eşek Üstünde Sürücüler – Halkın
 Terbiyesi – Selamlamalar – Genç Develer – Yaralı Deve – İskeletler
 – Köpekler – Trianda'ya Varış – Geçilen Nehirler – Antik Halesus
 – Han ya da Kahvehane – Her Yer Dolu – Yüzbaşı Ralli – Nazik Kar-
 şılama – Dinlenme İçin Hazırlık – Ani Kargaşa – Çıyan – Sükûnet
 Sağlandı – Çakalların Uluması – Yol Kenarındaki Kaplumbağalar
 – Metropolis – Efes'e Yaklaşırken

Izmir'in müstesna güzelliğinden bahsetmiştik. Öğleden sonra şehri terk ettiğimizde, gökyüzü yağmura delalet eden bulutlarla kaplandı. Şansımıza hava gece çökmeden biraz önce açıldı.

Seydiköy'ü sağımızda bırakarak içeriye doğru devam edip küçük bir dere olan, üzerinde üç kemerli bir köprünün uzandığı Meles'i geçerek geniş bir ovaya geldik. Seydiköy'ün etrafındaki tepelerin vahşi hayvanlarla dolu olduğu söylenir. Bazen leoparlar ve sırtlanlar görülürmüş; kaplan da bölgeye hiç yabancı olmayan bir hayvanmış. Hatta konuştuğum bazı kişiler buradan birkaç kilometre uzaklıkta bir aslan vurulduğunu söylediler. Sanırım bütün bu söylenenlerden leopardan daha korkunç hayvanlarla karşılaşma olasılığımızın az olduğunu çıkarmalıyım. Bu hayvan sürülere zarar verir, fakat insanlara saldırdığı pek görülmemiştir. Leoparlar ile kaplanların doğal yaşam alanlarında, her gece ulumalarıyla varlıklarını pek hoş olmayan biçimde belli eden çakallar, üstümüzde görkemli süzülüşlerle uçan kartallar, kat ettiğimiz yollarda güneşlenen kaplumbağalar ister istemez bizi maceraperest duygular içerisine sokuyor, yolculuğumuzu heyecanlı kılıyordu. Bazı zehirli türleriyle yılanlar da bu toprakların sakinlerinden, ayrıca her eski evde akrep ve çıyan bulunur. Dünyanın hiçbir yerinde yabancılarını bu denli yaygın değildir ve yine hiçbir yerde çekirge bu kadar büyük boylara erişmez ya da bu denli yıkıcı hasarlar vermez. Doğa tarihi böyle söyler; fakat aynı doğa tarihinden bizim top-

raklarımızın da hiçbir yerin olmadığı kadar engereklerce istila edildiğini öğreniyoruz. Sonuçta yaklaşık bin üç yüz kilometreyi bulan yolculuğumuz boyunca ne bir aslan, ne bir kaplan, ne bir sırtlan ne de bir leopar gördük. Bir çakala tek bir kurşun bile sıkamadık. Bütün yolculuğumuz boyunca tahtakuruları, pireler ve sivrisineklerden daha korkunç herhangi bir şey tarafından ne sokulduk ne ısırıldık, ne de öldürdüğümüz yılan dışında bir yılan gördük. Bu sürüngenlerin Küçük Asya'dan çok daha fazla yaygın olduğu ülkelerde bile tehlike gerçekten çok azdır ve eğer betimlemelerde göründükleri kadar korkutucu olsalardı, dünyanın en güzel ülkeleri sadece çöller olurdu.

Yolumuza devam ettikçe yüklü develerden oluşan kervanlarla karşılaştık; beş ya da altı deve birbirine iplerle bağlanmış düzenli bir sırayı takip ederek neredeyse askeri adımlarla ilerliyordu. Develerin adımları yavaştır, saatte ancak beş kilometre gidebilirler. Atlılar ise nadiren altı kilometreden hızlı giderler. Bütün ülkede mesafeler saatle hesaplanır. Soruşturma deve saatine göre yapılacak olursa kilometre sayısı kabul edilebilir bir doğrulukla tespit edilmiş olur. Develerden en baştağının boynuna bir çan asılır. Anadolu'nun duru atmosferinde çandan çıkan bu ses çok uzaklardan duyulur. Melankolik olmakla beraber teskin edici bir yanı da vardır.

Kendi kervanlarıyla seyahat eden tüccarlar genellikle eşek üstündedir. Zavallı küçük eşeklerin arkasına kule gibi yapılmış ahşap eyerlerin üzerinde ciddi, heybetli bir Türk'ü, ayaklarını hayvanın yanlarına dayayıp arif görünüşlü dudağından sarkan uzun çubuğuyla otururken görmek son derece gülünçtür. Küheylan ile sürücüsü arasındaki tezat olduğu haliyle eksiksizdir; adamı ile eşiği tuhaf, tanımsız tek bir canlıymış gibi gösteren o ciddi, ağırbaşlı ifadeleri de olmasa.

Kadınlar bazen küfelerde taşınır. İkisi bir eşek üzerinde, ayakları sepetlere gelecek şekilde hayvanın arkasına çapraz otururlar. Bu durumda kadınlar memleketimizdekiler gibi yanlamasına otururlar. Fakat diğer bütün hallerde hayvanlarına beyefendiler gibi bacaklarını ayırarak binerler. Türkmen kadınlar güzel olmaktan bir hayli uzaktır. Çalışma şartları, maruz kaldıkları güneş ciltlerini yakar, kurutur; buruş buruş, bitkin bir görünüm kazanmalarına yol açar. Daha zengin Müslüman kadınlar gibi örtünmezler,

çünkü onların aksine açıkta çalışmak zorundadırlar. Genellikle yüzlerini gizleyecek bir yaşmakları yoktur. Kapanmak isteseler, başlarını örtmeleri gerekir, bu da çalışmalarına mani olur. Dolayısıyla yapmacıksız kadınlardı gördüklerimiz. Bazen brandadan kare şeklinde bir çadırın yanımızdan geçtiği oluyordu. Çadır eşiğin sırtındaki değnekler üzerine gerilmişti; alt kısmındaki aralıktan görünen sarı çizmelerden, oval delikten ara sıra parlayan siyah gözlerden bir “hareminurunu” geçmekte olduğunu anladık. Bazen bir kervan kafilesini böyle iki üç çadırın takip ettiği olurdu. Onları da imtiyazlıymış gibi görünen, sırtında yükü olmayan sağmal bir deve izlerdi, sanki hanımına lüks koşullar sağlamak dışında bir görevinin olmadığını bilincindeydi.

Sanırım artık çok az insan deveyi sabrı ve yumuşak huyundan ötürü över. Aslına bakarsanız deve hayvanların en huysuzlarından biridir. Bir devenin yükleme ve boşaltma merasimini izlemek bunu kanıtlamak için fazlasıyla yeterlidir. Deveninkinden daha ters bir fizyonomiyi mümkün değil tasarlayamazsınız. Her zaman canının yanmasını beklemeden bağırır; en küçük bir yük kendisinde hoşnutsuzluk yaratır. Ayrıca aynı anda hem komik hem de iğrenç iniltiler çıkarır, homurdanır durur. Yine de Türkler bu hasta ruhlu biçimsiz hayvanı idare etmesini iyi bilirler ve bunu nezaket kurallarına bağlı kalarak yaparlar. Yine de nadiren de olsa deveyi dövdükleri görülür.

Akhisar yakınlarında bir tarlada bir deve gördüm, belli ki kervan tarafından bırakılmıştı, yürek paralayıcı sesler çıkarıyordu. Yaklaşınca arka bacaklarından birinin yaralandığını gördüm. Yaralanan bacağı kırmızıya boyanmıştı. Soruşturunca bunun gayet olağan bir yöntem olduğunu öğrendim: Boya ilaçlıydı ve muhtemelen devenin yakında bir şeyi kalmayacaktı. Sıklıkla deve ya da at iskeletleriyle karşılaşılıyordu, yolun hemen dışında yatıyor olurlardı. Çakallar kemikleri temizlerken iyi iş çıkarıyordu; onlardan arta kalanları da karıncalar bitiriyordu. Gördüğümüz iskeletler çoğu zaman anatomi müzeleri için hazırlanmış iskeletler kadar iyi görünürdü.

Geçtiğimiz her kervanın yanında birkaç genç deve bulunurdu. Yük taşımazlardı ve erişkin develer kadar hırçın görünmezlerdi. Erkek develer renk açısından dişilere göre daha koyudur; başı ve boynu kaba tüylerle kaplıdır; ısırma, huysuzlanmaya daha yatkındır. Fakat daha çok iş görür ve efendisine daha bağlı olduğu söylenir.

Böyle, tasvir ettiğimiz gibi bir manzaradan geçerken alacakaranlık çöktü. Bu arada sıkıntıyla yanlışı yoldan gittiğimizi anladık çünkü bataklıkla yaklaşıyorduk. Gerçekten suçlanacak biri olsaydı da şikâyet etmek yersizdi. Yola devam etmek dışında yapılacak bir şey yoktu. Nehre gelecek olursak (antik Halesus), rahatlıkla geçebildik; gelmezsek de suyun içinden gidebildiğimiz kadar gitmeliydik. Çok şükür, kahvehanenin ışığı karanlıktan bize doğru gülümsedi ve bir fener gibi yolumuzu bulmamıza yardım etti. Buraya yakın birçok bataklık çayı vardır. Bunlardan birini atlarımızın dizlerine kadar batarak geçtik ve o günkü yolculuğun sonuna geldik. Grubumuz kalabalıktı, bu nedenle büyük bir yere ihtiyacımız vardı. Üstelik ne İngilizler ne de Amerikalılar yığınlar halinde yerde uyumaktan veya Rumların bulduğu çözüm gibi bir ateşin etrafında halka oluşturarak, tekerleğin pamaklıkları gibi, ayakları köze değecek kadar yakın yatmaktan hoşlanırlar. Hayal kırıklığımız bu yüzden anlatılamayacak kadar büyüktü, çünkü evin var olan tek odasında bir subay hizmetkârlarıyla birlikte kalmaktaydı. Subayın adını sormaya beni neyin ittiğini bilmiyorum –adından bana ne ki!– fakat sordum ve kalacağımız yerin sahibinden büyük memnuniyetle öğrendim ki bu kişi Yüzbaşı Ralli’ydi. Derhal yanına gittim. Ahırda atlarıyla ilgilenmekteydi. Bazı akrabalarını tanıdığımı söyleyerek kendimi tanıttım, ona ailesinden haberler verdim. Sevinçle o küçük odasını bizim grubumuzla paylaşmaya razı oldu; böylece yağmur sularıyla bataklıkla sürüklenmekten kurtulmuş olduk.

Mekân ne yazık ki sıtmal gibi görünüyordu, fakat ateş yaktık; biraz Schiedam cini ve sıcak suyla bizim kadar yeni arkadaşımız da rahatladı. Yüzbaşı Ralli süvariler için at satın alıyordu. En iyi atlar on ile yirmi pounddan satılıyor, işe yarar binek atların fiyatları da üç ile altı pound arasında değişiyormuş. Kaptan işini son derece başarıyla yapan, neredeyse aksansız şekilde İngilizce konuşan, zarif, başarılı bir adamdı (şimdi de öyledir umarım). Sonradan Atina’da arkadaşlığımızı pekiştirdik.

Odanın iki yanı boyunca yayılan beş şilte üzerine Avrupalı misafirler yattı; fakat yarım saat geçmemiştiki muazzam bir çılgınlıkla uyandırıldık. Duvardaki şamdandan yayılan ışık sayesinde Yüzbaşı ile müthiş çılgınlığıyla bizi uykumuzdan eden hizmetlisini odanın ortasında dikilmiş vaziyette

gördük. Hizmetli elindeki maşayı efendisinin henüz kalktığı yatağa doğru savuruyordu. Maşayı, yastık görevi yapmak için sarmalanmış bir paltonun altına daldırdı ve devasa büyüklükte bir çıyanı çekip çıkardı. Böcek en az on santimetre uzunluğundaydı. Yüzbaşı Ralli'yi ısırmış olsaydı, Yüzbaşı büyük acı ve sıkıntı çekerdı. Büyük bir çıyanın ısırtığı iltihaba ve ateşe neden olabilir, ölümcül sonuçlar doğurabilir. Böceği saklayıp İngiltere'ye götürmek için bir şişe istedim, fakat teklifime, memlekette bazı insanların ölüm cezasına karşı düzenlenen bir protestoya baktıkları gibi dehşetle baktılar. Elimden çıyanı lambanın alevine tutarak idam etmelerini izlemekten başka bir şey gelmiyordu. Böylece adalet yerini buldu ve çıyan, Cowper'in engerek yılanına verdiği gibi bir ahlak dersiyle ödüllendirildi:

“Başını duvara vurarak,

Öğrettim ona buralara uğramamayı bir daha asla”

Bu hadiseden sonra hepimiz tekrar yattık, fakat bu münasebetsiz buluş öncesinde sahip olduğumuz güvenden eser kalmamıştı. Ancak bitkinlik kuruntuya üstün geldi. Çok şükür, uykumuzu bozacak bir şey de olmadı. Bir çakal cılgılığı zaman zaman kulaklarımıza geliyor, fakat sesi gitgide zayıflıyordu, ta ki duyularımız dış etkilere tamamen kapanana kadar. Sabahın erken vaktinde tercümanlarımız tarafından uyandırıldık; odanın ahşap pencere kanatları açılmıştı, Asya güneşinin aydınlığı odamızı doldurmaktaydı. Hürmete layık bir basitlikle elimizi yüzümüzü yıkayıp temizlendikten kısa süre sonra mükellef bir kahvaltının başına oturduk.

“Rehberimiz, tercümanımız ve aşçımız” olan Yohan Karoli'yi okurla tanıştırmama izin verin. Karoli İzmirli bir Rumdur; fakat son derece dürüst bir adam olduğundan kendisine Mustafa ismi verilmiştir. Bu isimle soyu peygambere kadar götürülür. “Beyler kalkma vakti. Efes'e yolumuz uzun. Jambon ve yumurtalar hazır, kahve de öyle. İyi kahvaltı yolculuğu hızlandırır.”

Yanımızda kamp tabureleri, taşınabilir masalar ve mataralar getirdiğimizden kahvaltı sofrası dikkat çekici ölçüde İngiliz havası taşıyordu. Öğünümüzü, Batı'dan gelen en iyi guava'ya eşit güzellikteki İzmir'in meşhur ayva reçeliyle sonlandırdık. Teneke bardaklar cam bardakların yerini tutmaları düşünülmüş. Bu iş için yetersiz olduklarını söyleme-

liyim. Ancak yine de diğer bütün açılardan her gün bol bol yiyip içmemize yetecek kadar imkânımız oldu. Bir buçuk saatlik bir gecikmeyle, saat sekizde eyerlerimizin üzerindeydik. Tekrar Haleus'a karışan bir akarsu kolunu geçip atlarımızı Torbalı'ya doğru yönelttik.

Arazi inişli çıkışlıydı; ovalar, aralarında mersinin bol olduğu yeşilliklerle kaplıydı. Uzaktaki tepeler Avrupa'da hiç rastlamadığım türden tuhaf bir renge büründükleri halde o günkü yolculuğumuza damgalarını vurmuştu. Tmolos, mavi sırtlarıyla sol tarafta bir sınır gibi yükseliyordu, Mesogis önümüze morun daha koyu tonlarını sermekteydi. Türkler ilkin Kızılca Musa Dağı, ikincisine de Kestane Dağı diyorlar. Yaklaşık üç saatlik sert bir sürüş bizi antik Metropolis'in kalıntılarına, daha doğrusu kalıntılarından kalanların yakınında bulunan Yeniköy'e getirdi. Günümüzde burada, basamakları çıkarılarak daha modern bir istihkâmın duvarına yerleştirilmiş sütunlarıyla bir tiyatro ile akropolis'in bir bölümü dışında bir şey kalmamıştır.

Metropolis bir zamanlar çok önemli bir şehirdi, burada kazı yapılacak olsa muhtemelen sonuçları da çok kıymetli olur. Pegasa Gölü'ne bir göz attık, fakat son sıcaklardan dolayı büyük ölçüde kurumuştı, çamurdan bir bataklığa dönüşmesi an meselesiydi. Bir süre sonra karşımızda, koyu kaşlarını çatmış Efes Kalesini gördük. Yol kenarında M. güneşli bir kıyıda güneşlenen güzel bir kaplumbağa fark etti, atından inip onu alarak İngiltere'ye götürmeye niyetlendi. Kaplumbağaya "Efesli" adını koydu. Yazık ki hayvancağızın yolculuğu Thyateira'dan öteye geçemedi. Karoli kaplumbağanın eyer çantalarında rahat durmadığını fark ederek Yedi Kilisenin dördüncüsünde onu kiremitlerin üzerine bıraktı. Sanırım göçmenler gibi hâlâ orada yaşamaktadır.

KİLİSELER, TAPINAKLAR

Yolculuğun Amacı – Anlatım Planı – Yedi Kilise – Kıyamet Vaktinde Kaybolacak Kiliseler – Efes’e Varış – Ayasluk Köyü – Şehrin Antik Çağdaki Durumu – Prion Dağı – Diana Tapınağı – Diana Tapımı – Jüpiter’den Düşen İmge – Aziz Paulus Efes’te – Han – Sarazen Camii – Hamamlar – Yedi Uyurlar – Vahşi Hayvanlar için Hücreler

İzmir’e vardığımda meşhur “Yedi Kilise”nin kalıntılarını incelemeye kararlıydım. Niyetim, Küçük Asya’nın büyüleyici metropolünden yola koyularak Aziz Yahya’nın hitap ettiği sıraya göre yedi kiliseyi ziyaret etmektir. Bu sıra kesinlikle coğrafidir. Aziz Yahya’nın mektupları sanki belirli bir zamana göre dağıtılacak gibidir. Haberci, Efes’ten başlayarak İzmir sahili boyunca kuzeye doğru devam etmiş; İzmir’den yine kuzeye ilerleyip Lidya sınırını geçerek Mysia’ya, bir zamanlar Attalos’un başkentinin uzandığı Pergamon’a kadar gelmiştir. Ardından tekrar Lidya’ya girip güneydoğu yönünü takip ederek Kaikos’tan [Bakırçay], Temnos sıradağlarından ve Hyllos nehrinden geçerek Thyateira’ya varmıştır. Buradan sonra habercinin yolu neredeyse tam güneye yani Sardeis’edir. Güneydoğunun doğu tarafında, sağda Tmolos Dağı’nın karlı tepeleri görünene, önünde Philadelphiea yükselene kadar Kogamos kıyıları boyunca ilerlemeye devam eder. Yine aynı şekilde güneydoğu istikametini takip ederek Mesogis Dağları’nı geçer, o zamanın büyük şehri Laodikeia haccının sonunu getirene kadar yoluna devam eder. Buradan sonra üç günlük kolay bir yolculuk onu Efes’e geri getirir.

“Neden sadece yedi kiliseden bahsedilir? – ve neden bu belirli yedi kilise seçilmiştir?” soruları sıklıkla sorulur. Aziz Paulus’un mektup gönderdiği Galatyalılar Kilisesi vardır. Kolossai Kilisesi de aynı şekilde diğerlerinden ayrılır. Biri Hierapolis’te, diğeri Miletos’ta, bir üçüncüsü Trallis’te, dördüncüsü de Magnesia’da başka kiliseler de vardır. Galatyalılar Kilisesi dışındaki-lerin hepsi mektup gönderilen kiliselerin bulunduğu çember içerisinde. Bu nedenle aslında doğal olarak Asya’da yedi kiliseden değil, tam olarak aynı bölgede yer alan on iki kiliseden bahsedilmeliydi. Fakat önce haritaya

ardından da tarihin sayfalarına bakarak bu paradoksu çözebiliriz. Laodikeia, Hierapolis ve Kolossai'nin birbirlerine çok yakın oldukları ve depremlerin sık olduğu bir bölgede yer aldıkları görülecektir. Tiberius döneminde üçü birden bir depremle harap olmuştu. Apokalipsin yazılmasına genel olarak Domitianus döneminde izin verildi, bu yüzden bu üç şehirden birine gönderilmesini bekleyemeyiz. Fakat Laodikeia'ya mektup yazılmıştır; buradan bu üç şehirden sadece Laodikeia'nın kalıntılarından hızla yükseldiği anlaşılmaktadır. Şehir sakinlerinin toplum bilinci öylesine büyüktür ki şehirlerini Roma hazinesinden yardım beklemeden kendi çabalarıyla eski haline getirmişlerdir. Böylece apokalipsin yazım tarihi doğrulanmış olur. Fakat on iki şehirden sadece ikisi elenmiştir. Peki, Miletos'a, Trallis'e ve Magnesia'ya ne oldu? Bu sorun çözülmeyi beklemektedir. Bu kiliselere neden mektup gönderilmediğiyle ilgili geçerli bir cevap bulmanın tek tatmin edici yolu seçim ilkelerini kabul etmektir: Dışarıda tutulan bu kiliselerle, mesajda genel olarak ilgilenilirken seçilen yedisine özel bir ilgi gösterilmiştir.

Günümüz seyyahı başlangıç noktası İzmir'den yola koyulur ve en uygun sırayla Efes, Laodikeia, Philadelpheia, Sardeis, Thyateira ve Pergamon'a gider. Bu rotadan biraz sapacak olursa seyyah Metropolis'i, Menderes üstündeki Magnesia'yı, Trallis'i, Nysa'yı, Karya'daki Antiokheia'yı, Kolossai'yi, Hierapolis'i, Tripolis'i, Temnos'u ve Ermos üzerindeki Magnesia'yı ziyaret etme imkânı bulur. Miletos'a gitmek de bir iki gününü zü alır, ama gecikmeye değer. Fakat seyahatimizin özel sebebinden dolayı azizin sırasını dikkate alacağım. Şimdiye kadar yolculuğumuzda birlikte Efes'e kadar ilerledik. Vardığımız gece kalıntılar arasında biraz gezindik. Yine yıkık bir duvarın çevrelediği birkaç ev gördük ve gece köşelerimize çekilmeye hazırlanırken uzaklardan kulağıımıza çakal ulumaları geliyordu.

Kaldığımız han temiz ve haşeresizdi. Bütün Türk hanları az çok birbirine benzer, bu kaldığımız han da kendi sınıfının tipik örneklerinden sayılabilir. Yuvarlak ferah avlunun etrafı odalarla dolu bir koridorla çevrilidir, pencerelerinde tahta kepenkler, nadir olarak da cam vardır. Duvar boyunca, yaklaşık yerden elli santimetre yüksekliğinde, odayı üç ya da en az iki tarafından çevreleyen bir raf ya da altmış ila yetmiş beş santimetre genişliğinde, üzerine minderler serilerek Türklerin bağdaş kurarak oturup

çubuklarını içtikleri, temaşanın keyfine vardıkları düz çıkıntılar vardır. Geceleyin bu divan halılar eklenerek yatağa dönüştürülür; böylece on iki, on dört saat eyer üstünde seyahat edenler genellikle daha yumuşak bir yatağa ihtiyaç duymaksın uyuyabilirler.

Divan dışında bu hanların biçimi, bizim eski hanlarımızın yapısına çok benzer. Southwark'taki *Tabard* kısa süre öncesine kadar bu tarza örnek oluşturabilirdi. Kırsal kesimde aynı düzende eskiden kalma "hanlar" hâlâ bulunur. Hanlarda uygulama şöyledir: Hancı yolcu için bir oda bulur, fakat sadece odadır bulduğu. İspanyol *posada*'sındaki gibi gerisini yolcunun "kendisinin bulması" beklenir. Ancak yüksek mertebedeki her Doğulu her sınıftan hizmetkârıyla birlikte yolculuğa çıktığından bu pek sorun olmaz. Yolculuk etmek zorunda kalan fakirler ise –ki bunlar oldukça azdır– evlerinde ne yaparlarsa onu yaparlar. Sonuçta her yolcuya odasının anahtarı verildikten sonra, yolcu geçici bir eve sahip olur ve burasını atıyla ya da devesiyle getirdiği malzemelerle döşer. Bu hanların birçoğu hükümet tarafından yaptırılır; hancıya verilen küçük ücreti saymazsak bedavadır. Diğerlerinde odalar için para ödenir; ancak bu da her zaman ölçülüdür. Efes ya da daha doğrusu Ayasuluk'taki han da kalabalık bir grubu barındıracak gibi planlanmamıştı; fakat tek misafir bizim grup olduğu için bize yetecek kadar yer bulduk.

Ertesi sabah erkenden araştırmalarımıza başladık. Kaldığımız handan sağa dönünce bir yanında meskûn birkaç ev, diğer yanında kalıntılar olan dar bir yoldan geçtik. Kalıntılar ya Sarazenlerden ya da Türklerden kalmaydı, ancak muhtemelen ilkiydi. Hamam olarak tasarlanmış bir bina vardı – kubbeli çatısı, içerinin yapısı, hepsi bunun göstergesiydi. Sanırım burası, büyük ihtimalle daha büyük bir evin parçasıydı çünkü umumi kullanımı için oldukça küçüktü.

Biraz daha ilerleyince gerçekten takdire şayan büyük bir yapıya geldik – eski bir camii. Ön tarafı beyaz mermerle kaplanmış, fakat şurada burada gördüğümüz çatlakların içinden görülen küçük kırmızı tuğla parçalarını saymazsak, neden sadece kaplanmış olsun, anlayamadım. Bazı bölümler bariz biçimde yekpare mermerden yapılmış. Döşemeler de aynı malzemedir; üstelik eski Efes, mermeri nadir bir malzeme kılamayacak

denli yakın. Ön cephe sıradan; fakat tam yerinde çizdiğim taslak ile kitabın başlarında bulunan temsili resimden [bu çevirinin yapıldığı İngilizce bas-kıda resim mevcut değildir] ötürü burasını anlatmaya lüzum görmüyorum. Ana girişe giden basamaklar, antik parçalarla desteklenmiş. Bu parçalardan göze çarpan bir bölümü, lahit olmasından şüphelendiğim bir şeyle doldurulmuş. Daha yakından inceleyince bu fikrimi değiştirdim, çünkü M. iki köşede delikleri olduğunu gösterdi. Bu durumda küvet olmalı.

Girince kendimizi, eskiden çeşmesi olan kare bir avluda bulduk. Karşısında, ana kapıdan girişin sağ tarafında camiye giriş var. Bazı yazarlar burasının kilise olduğunu söyler, şeceresiyle ilgili aşağıdaki hikâyeyi anlatırlar. İddia ettiklerine göre, burası Diana Tapınağı'nın kalıntılarından yapılmış. Kilise, Türkler tarafından camiye çevrilince, ek bir avlu inşa edilip çeşme eklenmiş. Bütün bu iddiaları yanıtlamak adına, planın bütünlüğü yeterince şey anlatır. İlerideki duvarın tam ortasında duran mihrabın nişi Mekke'ye dönüktür. Bu nedenle burası baştan cami olarak yapılmıştır. İçerisi bolca süslenmiş ve güzel bir orantıya sahip. Sütunlardan bazıları Diana Tapınağı'ndan alınmış olabilir, aradaki dönemde bir Hristiyan kilisesini desteklemiş olmaları da aynı şekilde mümkün. Duvarlarda Hristiyan ve pagan sanatından çok sayıda seçkin parça kullanılmış. Mihrabın nişi, bol bol oymalarla süslenmiş beyaz mermerden, sayvanı da tezhipli seramikten. Bu seramikler aşağıdan bakıldığında çok ince görünür, fakat yakından kaba bir işçiliğin ürünü oldukları anlaşılır. Kapının üzerinden, şimdi sadece bir parçası görülen minare yükselir; kırmızı tuğladan iyi bir işçilikle inşa edilmiştir. Galeri ince paraçol benzeri payanda ayaklarla desteklenmiştir.

Camiden ayrılıp hana dönerken bir tütün tarlasını geçtik. Amerikalı arkadaşımız, Albay Willoughby, bunun çok iyi bir tür tütün olduğunu söyledi ve hatıra olarak çiçeklerinden biraz topladı. Tipperary ile Limerick civarındaki arazilerde de aynı cins tütünün mükemmel biçimde üretilebileceğini ve tütünün kesinlikle en çok kâr getiren bitkilerden biri olduğunu öğrendim. Pamuklar da kabuklarını patlatmaya başlamıştı; birkaç örnek yanımda getirdim. Camiden ayrılmadan önce mahzen gibi bir yere indim, fakat incelemem, daha yakından tanışmaya katıyen can atmadığım bir tür misafire işaret eden keskin bir tıslamayla aniden sona erdi.

Antik Efes'in kalıntılarını ziyaret etmeden önce kaldığımız hana geri döndük. Handa muhterem bir zatı bir çanta bakır parayla beni görmek için beklerken buldum. Heyecanla tapınak ile "Jüpiter'den düşen suret"i gösteren bazı para numunelerine baktım, fakat nafileydi; çünkü adamın getirdikleri çoğunlukla Bizans imparatorluğuna ait, orta, üçüncü kalite pirinçten yapılma küçük parçalardı. Dolayısıyla yapıldıkları metal dışında hiçbir değerleri yoktu. Onlara sahip olmaya en ufak bir istek duymadan sadece meraktan kaç satıldıklarını sordum. Hazinesin talihli kâşifi, sakalını sıvazlayarak, az söylememeye de özen göstererek yüz kuruş, dedi. Ona paraları istemediğimi, fakat en fazla bir buçuk kuruş edeceklerini söyledim. Daha sonra, albayın ekibine eklenen ve gerçek değerlerini kendisine söylediğim bir Amerikalıdan bunlar için on beş kuruş almış. Bu hazineler kısa süre sonra paketlenildi. Biz de kudretli Diana Tapınağı'nın kalıntılarını, hâlâ oradaysalar, görmek için handan dışarı fırladık.

Efesli tanrıçaya tapınma "Ormanların Dişi Avcısı"na tapınmadan çok farklıdır. İkincisi, bakireliğin koruyucu azizesidir; heykelleri onu arzu-ların henüz uyanmadığı bir çağda betimler. Olgunluğa henüz ermiş beden yapısı, aşırı, uzun süreli emeğin heyecanını arar. Aslında tanrıça Yunan heykeltıraşlar tarafından böyle temsil edilmiştir. Heykeltıraşlar, Artemis-lerinde o dönemin kadın yaşamını, Aphroditelerinde yumuşak, tutkulu mahmurluğu, Heralarında ise olgun kadın vakarını temsil etmişlerdir.

Efeslilerin Diana'sı çok farklı bir tanrıçaydı; o doğanın her şeyi arkalayan, besleyen gücünün kişileştirmesi olarak karşımıza çıkar. Çok memeli bir kadın olarak tasvir edilir, fakat memeler kadının alt kısımlarıyla bitişiktir, bu yüzden kaide üzerinde bir büst gibi görünür. Bazen her türden hayvanla kaplı olarak tasvir edilir; vazifesi ve tabiatı genellikle dikkat çekici biçimde belirgindir. Kybele gibi, "kudretli ana"dır; tapımı, birçok açıdan Deûm Mater'inkine benzetilir. Bilhassa Hierapolis ile Suriye'de ona tapınılır. İleride, Frigya'daki Hierapolis'in de benzer bir inancın merkezi olduğuna inanmamız için birçok neden gösterebiliriz.

İşte Efes özellikle bu tanrıçaya adanmıştı, tapınak koruyucusu unvanına özel olarak sahip çıkmış, paralarının üzerine tapınak ile ilahi varlığın resmi basılmıştı. Önünde altı sütun, üzerinde alınlık bulunan tapınağın

etrafında ΕΦΕΣΙΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ sözleri yazılıdır. Görkemli yapının merkezdeki sütunları arasında göklerden inenin temsili durur. Bu köşe, ziyadesiyle sıradan, ama bir o kadar da ilginçtir. νεωκορος sözü tam da Resullerin İşleri'nde (yak. 35) geçtiği gibidir; fakat bu söz bizim yorumumuzda uygunsuz biçimde “inanın” sözüyle karşılanır. Şimdi burada dönemin yanılmaz tanıkları olan sikkeler aynı başlığı tekrarlayarak Aziz Luka'nın söylediklerini onaylamaktalar.

Seyyah, Ayasluk'ta bulunan birkaç kulübenin, bir zamanların muhteşem şehri Efes olduğuna güçlkle inanabilir. Jüpiter'den düşen imgenin tapınıldığı o meşhur tapınağın yerini bulmaksa neredeyse imkânsızdır. Abanoz ya da zeytin ağacından olan bu imge, kayıtlara göre, bol işlemeli uzun elbiseler giydirildiğinde Kıta Avrupası kiliselerinde aynı şekilde putperestçe tapınılan Bakire'ye oldukça benziyor olmalıydı.

Diana Tapınağı'nın yapımına Giritli Ktesiphon ile oğlu Metagenes'in yönetimi altında İÖ 541 yıllarında başlandı; inşaatı iki yüz yirmi sene sürdü. İçinde Praksiteles'in heykeli, Apelles'in resimleri, antik dönemin en büyük sanatçılarının başyapıtları sergilendi. Kutsallığına asırlarca saygı duyulduktan sonra ilk olarak Neron, ardından da Gotlar tarafından yağmalandı ve nihayet tarihin doğru olarak kaydetmekte başarısız olduğu bir biçimde yok edildi. Ünlü Ayasofya Camii, kubbesini destekleyen yeşil yeşim taşından güzel sütunlarını bu tapınağa borçludur; ayrıca Piza Kilisesi'nde bulunan iki ayağın kökeni de aynıdır. Efes stadyumu iyi korunmuş durumdadır. Aziz Paulus'un vaazından sonra insanların “Efeslilerin Dianası uludur!” diye bağırarak doluştukları tiyatronun kalıntıları ise uğradıkları yıkımın bir yönünü ortaya koyuyordu.

Efes'in çöküşü tek başına savaş ile siyasi değişimin etkilerine bağlanamaz; bunlarla birlikte bulunduğu yerin fiziksel deformasyonu da çöküşünde etkili olmuştur. Antik zamanlarda Efes kullanışlı bir limana sahipti, fakat Kaystros nehrinden kaynaklanan birikintiler onu öldürücü bir bataklığa çevirdi ve deniz giderek çekildi.

Adı “Ay Şehri” anlamına gelen Ayasluk yakınlarında, Efeslilerin tapınma hatıralarını fevkalade biçimde ebedileştiren tuhaf bir tepe, Prion Dağı vardır. Bu dağ, tapınağın yapımı ile şehrin süslemesinde kullanılan

mermerler için tükenmez bir kaynak oluşturmıştır. Mermerin iki ineğin kavgasını izleyen bir çoban tarafından keşfedildiğine dair eski bir söylence vardır. Çoban, kavgaya eden ineklerin boynuzlarından birinin tesadüf ettiği bir darbe neticesinde kayadan bir mermer parçası çıktığını görmüştür. Bu buluşunu şehre götürerek kolay yoldan kurban kesme ve kutsallaştırılma onurunu elde etmiştir. Bedeni, daha sonra İstanbul'daki Havariler Kilisesi'ne taşınan Timotheos, ilk olarak Prion Dağı'nda gömülmüştür; dağ, muhtemelen kuruluşundan ötürü, ölü bedenlerin saklanması açısından fevkaladeydi. Şehrin yakınlarında ölümlerin yerleştirildiği ocak şeklindeki mezarlar hâlâ görülebilir.

Bunlar arasında “Yedi Uyurlar”ın doğaüstü uyukularını geçirdikleri söylenen mezar ya da mağara hâlâ sergilenmektedir. Efsaneye göre gençler Decius katliamları sırasında köpekleriyle bu mağaraya sığınmışlardır. Uykuya dalmışlar ve bu uyku mucizevi biçimde katliamın sonuna kadar devam etmiş. Bu olanlardan sonra imparatorluk uzun zaman Hristiyan olarak kalmış. Theodosios zamanında uyanmışlar ve açlığın verdiği cesaretle tehlikelere karşı koymaya karar vererek erzak almak için şehre gitmişler. Tuhaf konuşmaları ve elbiseleri, ödemede kullandıkları eski paralar elbette şaşkınlık uyandırmış, fakat asıl şaşkınlık gerçeğin ortaya çıkmasıyla yaşanmış. Türkler, dinsel olarak bu hikâyeye inanır ve birinin özel olarak huysuz, terbiyesiz mizaçta olduğunu ima etmek isterlerse, sıklıkla “Yedi uyurların köpeğine bile kemik atmaz” ifadesini kullanırlar.

Kalenin batı kulesinin iç duvarında mermerden bir alçak kabartma vardır; doksan santimetre uzunluğunda, altmış santimetre genişliğindedir. Bir yüzünde salkımsöğüde benzeyen bir ağaç, diğer yüzünde de servi ağacı vardır. Söğüdün etrafına yılan dolanmıştır; iki ağacın arasında beş kişi bulunmaktadır. Bunlardan diğerlerine göre daha uzun boylu olanı, örtüleri hatırı sayılır bir beğeniyle oyulmuş bir yatağa uzanmıştır. Diğer dört kişi yatağın önünde dururlar. Bir tarafta, üzerinde büyük bir vazoon durduğu bir sütun vardır. Mermerin altında bozulmuş bir Yunan yazısı bulunur, fakat maalesef okunması mümkün değildir; şüphesiz böylesi inceliklerle gerçekleştirilen kümenin manasını anlatıyordur. Fakat yazının yokluğunda

bir anlam aranmış, muhtemelen bulunmuştur da. Kos'un büyük hekim Hippokrates'in şöhreti bir zamanlar bütün Yunan adaları ile Küçük Asya'nın bütün kentlerine yayılmıştı. Asklepios da, insanoğlu her yerde şifa veren güce hürmet gösterdiğinden, her yerde tapınaklara sahipti; bu yüzden bahsi geçen alçak kabartmanın da bir zamanlar Asklepios'un tapınaklarından birine ait olduğu, minnettar bir hastanın tıp tanrısının sunaklarından birine tedavisinin hatırası için adak olarak yerleştirdiği düşünülür. Diğer yandan bu tablet, Atina'daki Theseus Tapınağı'nda bol miktarda korunmuş tabletler gibi, anıtsal da olabilir. Mermerin bir yüzüne kasvetiyle onu gölgelemekle tehdit eden ölümün simgesi olarak servi oyulmuştur. Diğer yüzünde de onu ölümden kurtaran maharetin simgesi olarak yılan görünür. Bütün bu parça antikitenin dehasıyla açıklanabilir.

Efes, Hristiyanlığın ilk asırlarından hatıralarla doludur. Özellikle, Yahudi dininin bilginlerini mahcup etmek, pagan dünyayı değiştirmek, yükselen Hristiyanlığı eğitmek için İsa tarafından seçilen büyük havari Aziz Paulus'u hatırmıza getirir. Hananya rüyasında Tanrı'nın, kalkıp Paulus'la buluşmasını istediğini duymuş: "Bu adam, benim adımla diğer uluslara, krallara ve İsrailoğullarına duyurmak üzere seçilmiş aracımdır." Böylece Paulus Diana'ya en büyük hürmetle tapınılan şehre daha varmadan Tanrı, sözünü Makedonya'nın bir ucundan diğerine, Küçük Asya kentlerinin birçoğunda duyurmuş.

Paulus, İsa Mesih'in öğretisini Efes sinagogunda özgürce üç ay telkin etti; ardından gelen kargaşadan okurlarımızın çoğu haberdar olsa da Efes'in kalıntılarını kaydettiğimiz bu yerde kargaşanın *sebebinin* tekrar edilmeye değer olduğunu düşünüyorum.

Demetrios adında bir kuyumcu, Diana Tapınağı'nın modelleri ile tanrıçanın resimlerini yaparak bu işten o güne dek epey kazanç elde etmişti; fakat Hristiyanlık zemin kazandıkça putperestliğin etkisini kaybedeceğini anladı, işleri azalmaya başladı ve sonuçta sanatkârlar ile halkı havariye karşı kıışkırttı.

"Görüyorsunuz, duyuyorsunuz" diye feryat etti Demetrios, "bu Paulus denen adam, sadece Efes'te değil, Asya'nın neredeyse her yerinde, ellerle yapılanın tanrı olamayacağını söyleyerek çok insan kandırdı. İleride

zanaatımızı tehlike altına sokmakla kalmayacak, ulu tanrıça Diana'nın tapınağı da hakir görülecek; bütün Asya ve dünyanın taptığı görkemi ayaklar altına alınacak."

Demetrios bir süreliğine maksadına hasıl oldu, halk arasında dehşetli bir kargaşa tezahür etti; Paulus onlarla konuşmak istediye de yandaşları maruz kalabileceği tehlikelerden korktukları için onu engellediler. İskender konuşsaydı da bütün halk iki saat boyunca "Efeslilerin Diana'sı uludur," diye bağıracaktı.

Bütün bu gürültü ve kargaşa tarif edilirken, Efes'in kuyumcusu ile yurttaşlarının bizim zamanımızın dünyasına ne kadar fazla benzediğini görmemek, hissetmemek imkânsız.

Paulus vaazına başlayınca, Demetrios da biraz kulak verdi; İsa Mesih'in öğretisi "ulu tanrıça"ya başlangıçta da o zaman olduğu kadar karşıydı, fakat kuyumcu altın tapınaklarını sattığı müddetçe ne önemi vardı ki? Fakat kazancı azalmaya başlayınca "zanaatı tehlike altına girdi" sonra neza-ket adına, "Diana'nın tapınağı ile ibadetini de" ekledi. Fakat hepsi yararsızdı; kâfir tapınağı ile kâfir ibadetini korumak adına nafilâ uğraşılar; haç ilk vaaz edildiği bu bölgelerde tekrar etkili olmaya başlayınca hepsi toprağa karıştı.

Vahşi hayvanların hapsedildiği bazı hücreler hâlâ ayakta. Aziz Paulus Korinthoslulara kendisinin de Efes'te hayvanlarla mücadele ettiğini hatırlatmıştır. Aklımız, uzun zaman önce geçip giden günlere uçup bir anda minnettarlıkla daha mutlu olduğumuz günümüze geri döner.

Bu ülkeler ve yerlerin hepsi Hristiyanlığın vakayinamelerinde anılmıştır. İzmir, Philadelpheia, Laodikeia, Efes ve diğerleri isimlerini, hatıralarını İncil'in ilk çağlarına nasıl da karıştırır! Kim bu yerleri ziyaret edip, neredeyse iki bin sene önce putperestlik ile Hristiyanlık arasında gerçekleşen büyük mücadeleyi hatırlamaz; pagan tanrılara tapanların, korkutucu güçlerini İsa Mesih ve havarileri tarafından öğretilen dinin sabırlı takipçilerine karşı kullanıp, işkenceyle dehşet saçtıklarını kim aklına getirmez? Bir yanda tüm rütbe nişanları ve gerçeğiyle Roma gücü, diğer yanda azimli, saf inanç. Etrafınıza bakın; tüm pagan ihtişamı yerle bir olmuş. Kaderleri Hristiyan şehitleriyle buluşup daha korkunç bir uğursuzluğun uğramadığı ne bir ülke, ne bir şehir vardır. Şehit, çektiği işkence sahnesinden

tanrısal mutluluk göğüne yükselirken, o bir zamanlar zalimlik yapan kibirli insanların ülkelerine kılıç, ateş, vahşi hayvan ve veba illeti egemen olur.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise babaları, zevk düşkünü kalabalıklar ortasında seslerini cesaretle yükselttiler. Putperest ilahların tapınakları önünde, çarmıhta ölen Kurtarıcıyla ilgili vaazlar verdiler. Küçük Asya'daki her eyaletin ve şehrin, İncil'in oluşturulduğu uzak geçmişe dair kendi söylenceleri olduğu gibi, Efes çevresinde de başlıca Bakire Meryem ve Aziz Yahya'ya dair hatıralar vardır.

Efsaneye göre, İsa'nın sevdiği havari Aziz Yahya, Kurtarıcımızın ölümünden kırk yıl sonra zulümden kaçarak Meryem'le birlikte Efes'e geldi. Aziz Khrysostomos'un güzelce işaret ettiği gibi "Yahya en şefkatli olandı; bu nedenle İsa, annesini ona emanet etti: Petrus en şevkli, gayretli olandı, bu nedenle İsa kilisesini ona emanet etti."

Burada dikkat çekici olduğu kadar anlatılamayacak derecede etki-leyici bir şey vardır: Meryem'i, Kurtarıcımızın annesini Küçük Asya'da bir kaçak olarak, İsa'nın çarmıha gerilmesinin o korkunç görüntüsünden sonra, pek yakında Haç'ın önünde düşecek olan tanrıların en büyüleyici tapınaklarının bulunduğu İonya'da sığınak ararken tahayyül ediyoruz! Masumiyeti ve iffetliliği için seçilen Meryem, ahlaksızlığıyla onun kadar dikkat çeken Efes şehrinin bir sakini olmuştu. Ölümünden sonra Yahya, Domitianus'un emriyle Roma'ya götürüldü; kaynar yağa batırılıp, efsanenin eklediği gibi, hiç yara almadan çıkarıldıktan sonra, Vahiy kitabını yazdığı Patmos'a sürüldü. Hristiyan sürgünler Nerva tarafından geri çağrılınca Yahya, Asya Kiliselerini yönettiği Efes'e dönmüş. Efes'te ölmüş, fakat mezarı bulunamamıştır.

İşte hayatının bu bölümünde havari, Cerinthus'un aykırı düşüncelerinin kendisi etrafında geliştiğini görünce büyük acı duymuş. İlimli, şefkatli bir mizacı olduğundan, sevgili Efendi'sinin kutsallığını inkâr eden dik başlılara derinden gücendiği kadar derinden kederlenmiş de. Tanrı'nın takdiri herkesin üstüne fark gözetmeden çöküp ortak bir çatı altında ezmesin diye böylelerinin bulunduğu hamamlara girmeyeceğini bildirdiği söylenir.

Amacım Efes'teki kiliseye gönderilen Kutsal Ruh'un mesajını, taşıdığı içrek anlamın ya da sezginin ötesinde ayrıntılı biçimde yazmak değil-

dir. Antik birçok yazar Kitabı Mukaddes'ten asla ifade etmek istemediği anlamlar çıkarmak için sapkınca marifetler sergilemişlerdir. Maalesef böyle yazarların soyu bugün bile tümüyle tükenmiş değildir.

Efes'in tarihi, antikitenin uzak bir döneminden çıkarılabilir. Prion Dağı'nın daha eski dönemlerde Lepre Acte olarak adlandırıldığı, hatta Prion'un arkasındaki ülkenin Strabon'un zamanında bile hâlâ Lepre'nin Arkası olarak adlandırıldığı bilinmektedir. İzmir denilen bölge, Lepre ya da Prion ile Koressos üzerindeki dağ tarafında bulunan Trakheia arasında bulunmaktaydı. Efes'in kurulmasıyla ilgili rivayete göre İonlar Androklos yönetiminde bölgeye vardıktan hemen sonra Samos Adası'nı hâkimiyetleri altına almışlardır. Fakat nereye yerleşeceklerini bilemedikleri için bir kâhine başvurmuşlar ve şu cevabı almışlar: "Bir balık gösterecek onlara, bir yaban domuzu rehberlik edecek onlara."

Efsaneye göre birkaç balıkçı kutsal limanın yakınlarında kahvaltı ederlerken bir balık, bir kömürle birlikte ateşten fırlayıp samanların üzerine düşerek samanları alevlendirir; alevler de bir çalılığı tutuşturunca içinde yatan bir yaban domuzunu rahatlatır. Hayvan kaçarak Trakheia'nın büyük bölümünü geçer ve daha sonra Athenaeum ya da Minerva Tapınağı'nın dikildiği yerde bir mızrakla öldürülür. İonlar Samos'u terk edip şehirlerini Trakheia'ya kurarlar ve agoralarının ya da pazaryerlerinin yanına Diana'nın tapınağını, limanın yanına da Pytholu Apollon Tapınağı'nı kurarlar. Bütün Asya'nın katkılarıyla yükselen Diana Tapınağı, Androklos şehrinin boşalmasına sebep olmuş. Efesliler dağlardan gelerek İskender zamanına kadar yakındaki ovaya yerleşmiş. Sonradan şu anki şehre göçmek istememişler, fakat yoğun yağışlar, ardından da Lysimakhos'un kanalizasyonu kapatması yüzünden evlerine su basınca yerlerini değiştirmekten memnuniyet duymuşlar.

Efes limanı günümüzde dar bir ağızla Kaystros'a bağlanan bir bataklıktır. Su kenarında, akıntıyı sevk etmesi, hapsederek tazyik vermesi amaçlanan duvar görülebilir. Taşlar değişik biçimlerde olmakla beraber duvar işçiliği açısından kusursuzca yerleştirilmiştir. Konumu, limanla ilgili uygunsuzlukları dengelercesine öylesine avantajlıdır ki şehir gün geçtikçe büyür ve Romalıların idaresinde, Asya'nın Tauros içindeki en büyük ticaret merkezi sayılır.

On birinci yüzyılın sonuna doğru Efes, İzmir'le aynı kaderi paylaşmış, buraya yerleşen Tangripanes isminde bir Türk korsanın eline düşmüş. Korsan, Bizans amirali İoannes Dukas tarafından kanlı bir çarpışmada bozguna uğratılmış ve Türkler Menderes boyunca Polybotos'a kadar sürülmüş.

Efes 1306'da, Grandük Rogerios'un şehre uyguladığı haraçlardan sıkıntılar çekmiş, iki yıl sonra da Sultan'a teslim olmuş. Sultan gelecekteki isyanları önlemek için halkı Tyriceum'a sürüp, orada kılıçtan geçirmiş. Bu dönemden sonra Efes'ten bahseden kayıtlar komşusu Ayasluk'a aittir.

Türkler tarafından kurulan yeni yerleşimlerden sonra yer isimlerinde meydana gelen değişim, Timur'un Küçük Asya içindeki ilerleyişini takip etmeyi zorlaştırmaktadır; fakat anlaşılan Timur, Menderes kıyısındaki Güzelhisar ya da Magnesia'dan, 1402'de İzmir'in boyun eğmesinden sonra da ordugâh kurduğu Ayazlık'a ya da Ayasluk'a gelmiştir. Timur'un istilasından iki sene sonra Cüneyd Bey, Efes'i İzmir Sultanı Emir'den almış, bu iki önder birçok şiddetli çarpışmadan sonra uzlaşmış, Emir'in kısa süre sonra ölmesinin ardından da Efes'in hükümdarı olmuştur. Sultan Süleyman'ın saldırılarıyla sürekli rahatı kaçsa da şehri elinde tutmayı sürdürmüştür. Buradaki hisar öyle sivrilir ki buraları gören biri Cüneyd Bey'in Efes'inin Timur'un Ayasluk'u olduğunu telaffuz etmekte pek tereddüt etmeyecektir.

Fakat bir zamanların o meşhur şehriden geriye az şey kalmıştır; Efes'in şamdanı yerinden edileli çok oluyor. "Birkaç manasız taş yığını ile" der Arundel Kontu' "kimsenin oturmadığı birkaç kerpiç ev, Efeslilerin büyük şehriden geriye kalan tek hatıralardır. Deniz bile bu virane manzaradan çekilmiştir; çamur ve sazlarla kaplı ölümcül bataklık, bütün ülkelerden mallarla yüklü gemileri getiren suların varisi olmuştur." Geçen yüzyılın seyyahları atalarının bir zamanlar yükselttiği muhteşem yapıların kalıntıları arasında barınan az sayıda Rum köylüsü bulmuştu. Fakat artık o kadim Efeslilerin sefil temsilcileri bile ortadan kaybolmuştur. Sıtma öyle bir noktaya ulaşmıştır ki yılın altı ayı boyunca bu muazzam şehrin kalıntılarına selametle yaklaşılması güçtür. Buna karşın şehir de dahil olmak üzere Efes ovasının bir kısmında tarım yapılmaktadır. Hartley, "Şehrin

1 Thomas Howard, Arundel Kontu (1585-1646), koleksiyonundaki antik Yunan yazıtları Arundel Mermerleri diye anılır -ed.n.

bulunduğu yerden saban geçmiş, terk edilmiş kalıntılar arasında bütün yönlerde büyüyen yeşil tahıllar gördük,” der. Rum kadın ve erkek köylülerini mısırın sömeğini koçanından çıkarırlarken bulup sohbetে girişen Fisk, *hepsinin uzak köylerden çalışmaya geldiklerini* tespit etmiştir. Bu anlatım Chishull’un 1699’daki “Efes Kilisesi’nin perişan kalıntıları bölgede değil, Kırkincıköy isminde komşu bir köyde bulunmaktadır” açıklamasıyla da uyuşur ve Van Egmont tarafından doğrulanmıştır. Şehrin bu viran hali yeni değildir. Arundel Efes’i 1824’te ziyaret ettiğinde, şehrin yegâne sakinleri Arap hizmetkârıyla bir Türk ile yalnız bir Rumdu –kalıntılar arasında kurulmuş kara çadırlarıyla birkaç Türkmeni saymazsak. Yunan devrimi ile Samosluların yıkıcı gezilerinin bu topyekûn terk edişte büyük etkileri olmuştur. Sıtmanın gitgide yayılması da aynı etkiyi yaratmıştır.

MAGNESİA'DAN TRALLİS'E

İkinci Kilise – İzmir¹ – Polykarpos'un Şehitliği – St. Jean Kilisesi
 – Yıkık Cami – Akropolis'teki Kale – Menderes'teki Magnesia
 [Manisa] – Kertenkelenin Öldürülmesi – Magnesia'dan Trallis'e
 Giden Yol – Khavous Khavai – Aydın ya da Güzelhisar – Yılanın
 Öldürülmesi – Kalıntılar – Tepenin Ucundaki Kemerler – Yolun
 Kenarındaki Sukemeri – Bir Seyyahın Tuhaf Davranışı – Tehlikeli
 Yol – Güzel Vadi – Aydın'daki Han – Şekerlemeler – Nysa ya da
 Sultanhisar – Karoura – Sarayköy

İzmir'den olduğu gibi söz etmeden önce, *kadim* dünyanın “en güzel şehri” hakkında biraz bilgi vermeliyiz; fakat her zaman olduğu gibi, masalsı kaynaklarda kökeni kayıptır. Yıllar önce İzmir'deki Helenistik Okulun zeki ve mükemmel üstadı Oeconomos tarafından basılan kitapçıkta şehrin İÖ 1139 yılında Aiolis'te kurulduğunu gösteren birçok örnek verilir; bazıları bu tarihi daha eskilere götürür. Bizanslı Stephanus ile Aristides şehre, ona ilk kez Naulokhon adını veren Tantalos tarafından kurulmuş gibi Tantalıs demiştir. Daha sonra, Herodotos'un söylediği kadarıyla, Theseus şehre, karısından esinlenerek Smyrna adını vermiştir. Fakat Strabon'un açıklaması yine daha akla yakındır: Ona göre, Amazonlardan biri Efes'in bir kısmına kendi adını (Smyrna) vermiştir; sonra Efes sakinlerinden bazıları gelip, şehrin asıl sahiplerini kovarak Aiolislilerin Smyrna'sına yerleşmişler, buraya da Efes'in kenar mahallesi demişlerdir. Öyle ki sanki Smyrna bir Atina kolonisi gibi görünür – çünkü Efeslilerin kökeni öyledir. Tarihlerinin bu döneminde Smyrnalılar, Atinalı soylarına layıktılar: Güçte ve bilgelikte Miletoslulara, Efeslilere ya da diğer herhangi bir İon şehrine eşittiler; Anaksagoras, Thales ve diğerleri Klazomenai ile Miletos'a ihtişamlarını yansıtırırken, Smyrna da diğer büyük isimlerin yanında, Homeros'u

¹ Kaynak metinde İzmir şehri için Smyrna adı kullanılmıştır. Çeviri metinde ise antik kentle şimdiki İzmir arasında bir ayırım yaratmak adına sadece antik kentin geçtiği yerlerde Smyrna adı kullanılmıştır –ed.n.

doğurmanın onuruna sahiptir. Homeros adı tek başına içinden çıktığı halkı onurlandırmak için yeterlidir.

Smyrnalılar komşu Aiolis devletiyle başarıyla mücadele edip Aiolis eyaletinden ayrılarak İon şehirlerinden biri haline geldiler. Fakat her zaman olduğu gibi ardı arkası kesilmeyen ihtişamı diğer örneklerde de gördüğümüz gibi, bu doğru şehirlerin kibirleri açısından ne kadar ölümcül olduğunu kanıtladı. “İon lüksü ve Smyrnalı tavırları” eskiler arasında deyim haline geldi. Sonunda zevk düşkünlüğüyle zayıf düşüp, düşmanlarının saldırılarına daha fazla direnemeyerek daha iyi zamanlarında mertçe karşı koydukları Lidyalılarca fethedildiler. “Güzel şehir” yok edildi ve sakinleri çevre memleketlere dağıtıldı. Dört yüz yıl boyunca etraftaki köylerde yaşamaya devam ettiler. Şimdi İzmirliilerin sıcak aylarda dinlendikleri o şirin köylerin, atalarının kadim şehirlerinden sürüldüklerinde sığındıkları yerlerde kurulmuş olması olasıdır.

Smyrna'nın yeniden canlanışını borçlu olduğu kişi Büyük İskender'dir. Çünkü Pers ülkesinden Yunanistan'ın intikamını almak için ilerleyen İskender, Smyrna yurttaşlarına büyük saygı göstermiş, bir kâhinin söyledikleri doğrultusunda, Homeros'un memleketini eski ihtişamıyla yeniden kurmaya karar vermiştir. Böylece, eski Smyrna'nın etrafa dağılmış yurttaşları köylerden toplanmış, günümüzün İzmir'i, kısmen Pagos Dağı'nın eteğindeki düzlüklerde, kısmen de yamaçlarında yükselmiştir. Günümüzdekinden yaklaşık yirmi stadia ya da üç çeyrek saat mesafede yer alan Eski Smyrna, Aiolis sınırları içindeydi, fakat Smyrnalılar kâhinlerin emirlerine uyup Meles'i geçerek yeni yurtlarını bugünkü şehrin bulunduğu Pagos Dağı üzerinde kurdular.

Antik şehrin tam yerini burada tartışmanın, doğrusu pek önemi de yoktur; fakat şurası kesindir ki şimdi ziyaret ettiğimiz İzmir, İskender tarafından kurulmuştur; muhtemelen Antigonos ile Lysimakhos tarafından genişletilmiş ve güzelleştirilmiştir. Bu yüzden kuruluşu en az iki bin üç yüz yıl öncesine dayanır. Tahmin edilebileceği gibi İskender, antik zamanlarda her zaman olduğu gibi savunmaya elverişli, inşaat için malzeme sağlamanın kolay olduğu bir yer seçmiştir. Dağdaki taşocakları gerekli mermeri vermiş, dağın eğimi stadyum ve tiyatroların oturma yerleri açısından mükemmel bir zemin sağlamıştır.

İzmir bütün çağlarda Doğu'nun mücevheri olarak görülmüştür: Yunanlar "İonya'nın güzel baş tacı, Asya'nın süsü" diye itibar etmişlerdir; Roma İmparatorluğu zamanında İonya şehirlerinin en güzeli addedilmiştir. Aslında, Pausanius'un sözüne inanacak olursak, modern Avrupa'da o zamanın İzmir'ine denk olabilecek bir şehir bulunmamaktadır: Sanat ve bilimi, gerek kamu gerekse hususi yapıların görkemi, yönetim biçimi, Smyrnalıların iyilikseverliği yeryüzündeki mükemmele en yakın örneklerdir. Hülasa tapınaklar, okullar, hastaneler, hamamlar, sokakların zarif düzeni, sukemerleri, gymnasion'lar, tiyatrolar, kütüphaneler, hepsi, burayı ilk gördüğünde Strabon'u bile hayretler içinde bırakarak şunları söyletmiştir: "Burası hakikaten dünyanın en güzel şehri!" Hadrianus zamanında, genç erkekler Yunanistan'dan, Roma'dan Smyrna'nın okullarına akın ederlerken, Smyrna için "Bilge belagatinin ormanı, İonya'nın müzesi, Güzellerin ve Musaların meskeni" denirdi.

Antik Smyrna'nın nişanlarından, bir prytaneion'a sahip olduğu görülebilir. Jüpiter'e o zaman koryphaia denilen akropolis'te tapınılmıştır; Jüpiter Koryphaios tapınağı da oradadır. İlk kez Smyrnalılar tanrıça Roma'ya bir tapınak inşa etmişlerdir; Kartaca ile birçok Asya krallığı henüz güçlüyken ve Romalıların yiğitliklerine dair bir şey bilmezlerken Smyrnalılar Pompeius'un yanında yer almışlar, gemilerle ona yardım etmişlerdir. Fakat Caesar'a karşı komplo kuran Trebonius'a surları içerisinde sığınma izni verince, şehir Dolabella tarafından kısmen yıkılmış, Trebonius ise öldürülmüştür. Sonra Augustus, şehri himayesine almış, sakinlerine *Neocori*² ünvanı bahşedilmiştir.

Roma idaresi altında Smyrna ihtişamını ve şanını artırmış, imparatorluğun her yanından öğrenciler, Smyrna'nın sanat ve bilim alanındaki itibarına kapılarak okullarına akın etmiştir. Sakinleri Asya'nın başı olduklarını ileri sürmüşler, Atina ve Lakedaimon bile onlarla ittifak kurmaya çalışmıştır. Kıskançlıkları Efeslileri üzerinde ΕΦΕΣΙΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΣΙΑΣ, yazan bir madalyon basmaya ittiğinde Smyrnalılar buna, üzerinde şunların yazılı olduğu başka bir madalyonla cevap vermişler:

2 Roma imparatorluğu zamanında, imparatorlar adına tapınak inşa eden Asya şehirlerine verilen isim –ed.n.

Smyrna Roma imparatorları tarafından özel olarak himaye edilmiş benzer: Tiberius annesinin onuruna yapılacak tapınağın yeri olarak burasını tayin etmiştir; oysa bunun için on bir Asya şehri yarışmıştır. Aynı zamanda Tiberius da Smyrna'yı *Neocore* ilan etmiştir. Hadrianus da ona *Neocore* demiştir, çünkü Smyrna Hadrianus'un şehrin depremde yıkılan bir kısmını yeniden inşa ettirmesine minnettarlığını göstermek için ona bir tapınak adanmış, adına her yıl oyunlar düzenlemiştir. Şehir eski güzelliğine İS 177 yılında Marcus Aurelius'un desteği sayesinde kavuşmuştur. Şehir yeni bir depremle tekrar sarsıldığında inşaatın başına, şehrin yerlisi, Demokhares isimli biri getirilmiş, hemşerileri de onun adına bir heykel dikmişlerdir. Bu ünlü şehrin yönetim biçimi demokrasi olmuşa benzer; halkın yetkisi halk adına bir meclis tarafından yürütülür. Halk meclisi dışında bir de Yaşlılar Meclisi ya da Senato vardır. Baş magistra sivil olmasına, asker olmamasına karşın Strategus olarak adlandırılırdı.

Smyrna'nın farklı görevler ya da hizmetler için başka memurları da bulunurdu, – kanunlar ve belgelerle ilgilenen kâtip ya da şehir idare sekreteri, defterdar ya da hazinedar gibi. Bion'un da bulunduğu bu mevki çok saygındı. Gymnasion'a başkanlık eden kişiye de gymnasiarkhos denmiştir.

Tanrıların tapınakları ile imparatorlara adanan tapınakların bakımından rahipler sorumluydu. Bu rahipler şehrin ve bölgenin yönetiminden sorumlu pontifex'e ya da başrahibe bağlı çalışırlardı. Kutsal oyunlar asiarkhos isimli memurların idaresindeydi. Asiarkhos'luk büyük ayrıcalık olmakla beraber, öylesine masraflıydı ki Roma yasalarına göre, bu makama seçilen kişinin beş çocuğu varsa görev almayı reddedebilirdi. Ayrıca Stephanophori adında rahipler ya da pontifexler bulunurdu; toplu ayinlerde defne dalından bazen de altından bir taç taktıkları için bu adı almışlardı. Eski zamanlarda kendilerini tanrıların hizmetine adanmış olmalarına karşın, sonradan imparatorların tapınaklarında görev aldılar. Muhtemelen şehirdeki mutlak yetke arkhon'lar yerine onların elindeydi. Bu büyük şeref münasebetiyle olsa gerek, İzmir'deki inançlılara "yaşamın tacı" vaat edilmiştir.

3 Antik Çağda İzmir'in Anadolu'nun en güzel ve büyük şehri olduğunu ima eden yazıt –ed.n.

Kadim Smyrna, pagan tanrılara tapan Smyrna buraya kadar. Hristiyan imparatorların yönetimi altında, sadece antik zamanlardaki namından dolayı değil, Hristiyanlığa geçmiş bir şehir olarak şanından dolayı da İstanbul'dan hemen sonra gelir. Bu anakentin piskoposuna bağlı altı piskoposluk bölgesi bulunurdu; Phokaia, Magnesia, Klazomenai, Anelium ya da Eleion, Arca ve Petra.

O zamana kadar Smyrna mutluydu, refah içindeydi; fakat kısa zaman sonra zalim, talihsiz günler geldi çattı. 1084'te gözü dönmüş haydut çetesi tarafından kral unvanıyla onurlandırılan Çaka isminde bir Türk korsan İzmir'i zapt etmiş; burayı, bazıları tarihi açıdan büyük üne sahip adalar ile birkaç şehri de kapsayan ülkesinin merkezi haline getirmişti. Bu esnada I. Süleyman'ın tahtı Nikaia'daydı. Fakat 1097'de İzmir, imparatorun kayınbiraderi Aleksios Komnenos tarafından amiral Caspax'ın da yardımıyla geri alındı; korsanların başı ile yandaşlarının ölümle cezalandırılacağını belirttiler. Amiral vali olarak atandı, fakat kısa süre sonra bir Türk tarafından öldürüldü. Donanmasındaki denizciler öldürülmesinin intikamını on bin İzmirliyi zalimce kılıçtan geçirerek aldı.

Çaka şehre geri döndüğünde başka bir vali atanmıştı. Şehri tekrar ele geçirdi, fakat kaçmaya mecbur edildi. Kendisini hükümdar ilan ettiği Sultan Kılıç Arslan'ın kulağına gidince Sultan İmparator'un ordusuna katıldı, Çaka'yı Abydos'ta kuşattı, ele geçirip öldürdü. Bu savaşlar Küçük Asya'nın tamamını harap etmişti. Harap olan şehirlerden bir kısmı onarılsa da, 13. yüzyılın başında İzmir, bir kale görevi yapan akropolis dışında, yıkıntılar içindeydi. 1222'de saltanat süren imparator İoannes Dukas Vatatzes şehri yeniden inşa ederek güzelleştirdi. Bu yenilemeyi teftiş eden konsül Theodosius mermerden bir heykelle onurlandırıldı; anlaşılan minnettarlık yerel erdemlerden biri. Şimdi İzmir'de, değişimli olarak Müslümanlar ile Hristiyanların, bazen her ikisinin birden kendi sınırları içindeki etkilerini bölerek hüküm sürdüğünü görüyoruz.

1313 yılında Sultan Osman'ın komutanlarından Aydın, hemen hemen bütün Lidya'yı İmparator Andronikos'tan aldı ve sancağını neredeyse İzmir surlarının üzerine yerleştirdi. Oğlu Ömer 1333'te İzmir satrapıydı. Birkaç yıl sonra Propontis sahilini harap etmek amacıyla denize açılınca,

Rodos şövalyeleri gemilerle geldi, limandaki gemileri yok ederek şimdi Aziz Petrus Kalesi olarak bilinen kaleyi ele geçirdi. Ömer seferden döndü, şehri kurtardı fakat şövalyelerin şehri terk etmesini sağlayamadı. Ertesi yıl papa sözde bir İstanbul Patriğini on iki savaş gemisiyle şehre gönderdi. O zamanki başpiskopos kilisesi olan şimdiki Hisar Camii'ndeki ayın sırasında Ömer saldırı düzenledi, aralarında patriğin de bulunduğu birçok kişiyi öldürdü, diğerlerini de kendilerini kaleye kapatmaya mecbur bıraktı. Kendisi de bir okla aynı kalenin önünde can verdi.

Bu olaylar Vertot'un *Tarih*'inde biraz farklı anlatılmıştır, fakat bu ince ayrıntılara girecek ne zamanım ne de yerim var. Zaten bütün amacım bu meşhur şehrin içinden geçtiği iniş çıkışları kabaca anlatmaktır. İzmir, elli yedi yıl Türkler ile Hristiyanların ortak idaresi altında kaldı; I. Murad ile oğlu Bayezid'in saldırılarına başarılı bir şekilde direndikten sonra, Timur'un eline düştü. Nihayet, İzmir'in bir taraftan diğerine geçtiği yıllar süren savaşlardan sonra, Türkler Bizans imparatorluğunun tümünü ele geçirdi; barış ve ticaret çok sık viran edilen şehre geri döndü.

1694'te, II. Ahmed zamanında, Venedikliler Khios fethinden yeni çıkan muzaffer bir donanma gücüyle İzmir önlerine vardılar; şehre saldırarak üzüydiler. Fransız, İngiliz ve Hollandalı konsoloslar Venedikli amiralle bir görüşme yaptılar. Temsil ettikleri güç karşısında amiral, Avrupalı hükümdarların hiddetini uyandırmaktan korkarak, hiçbir düşmanlık göstermeden limanı terk etti; İzmir, Yunan isyanının başlangıcına kadar nadir olarak bozulan huzurunun tadını çıkarmaya devam etti. Zaten bütün bu yıkımlardan sonra antik şehirden günümüze çok az eser kalması beklenirdi.

Kalenin batı kapısıyla deniz arasında antik stadyumun zemin planının izleri görülebilir. Hatalı biçimde burası Polykarpos'un şehit edildiği yer addedilir. Olayın meydana geldiği tiyatro kuzeye bakan bir tepede bulunmaktadır. Tiyatrodan artakalanlar kalenin kuzey kapısından inerken görülebilir. Büyük güzelliğe sahip olduğu söylenen tiyatro, Asya'nın en büyük tiyatrosu olarak anlatılır; fakat 1675 yılında Vezir Ahmed tarafından malzemeleri başka binaların yapımında kullanılmak üzere yıkılmıştır.

Yahya'nın öğrencisi Polykarpos'un, ölümüyle sonuçlanan işkence ne prokonsül ne de imparatorluk mahkemesinden kaynaklanmış gibi

görülmektedir. Putperest nüfusun çıkardığı Yahudilerin bağnazlığından beslenen yaygaradan doğmuştur. Hristiyanlar en korkunç işkencelere maruz kalmışlar, kazığa oturtularak ya da tiyatrodaki vahşi hayvanlar tarafından öldürülmüşlerdir. Bütün bu işkenceler, İmparator adına kurban sunmayı reddedip yönetime ihbar edilenlerin kaderiydi.

Polykarpos'un ölümüyle ilgili, okura, Neander'inkinden daha iyi bir açıklama sunamam. Neander bu öyküyü İzmir Kilisesi'nin diğer Hristiyan kiliselere genelge olarak yolladığı mektuptan almıştır. Prokonsül'e teslim olup vahşi hayvanları görünce sözünden cayan bir Frigyalının hikâyesini anlattıktan sonra Neander devam eder:

“Artık doksan yaşında olan muhterem Polykarpos'un davranışları çok değişikti. Ölümünü isteyen insanların haykırışlarını duyduğunda, başta niyeti sessizce şehirde kalıp Tanrı'nın takdirini beklemektir; fakat kilisenin papazları galip geldi ve komşu bir eve sığınmaya ikna oldu. Burada birkaç arkadaşıyla, âdeti olduğu üzere gece gündüz dünyanın bütün kiliseleri için dua ederek zaman geçirdi. Aramalar başlayınca başka eve çekildi, fakat buraya ulaşmadan, güvendiği, bu onuru hak etmeyen birinin saklandığı yeri söylemesiyle prokonsülün adamları karşısına dikildi. Piskopos yine kaçtı; fakat iki köle buldular ve birinden işkenceyle gizlendiği yeri öğrendiler. Yaklaşırlarken, Polykarpos bulunduğu evin en üst katından, Doğulu yapılara has üslubun kolaylaştırdığı bir tarzda bulunduğu düz çatıdan diğer eve geçebilirdi; fakat “Tanrı'nın istediği olur!” dedi. Aşağıya, adli memurların yanına gelip, her ne yiyip içmek isterlerse önlerine konmasını emrederek, dua etmesi için kendisine bir saat vermelerini rica etti; fakat dolu kalbi onu iki saat dua etmeye zorladı, öyle ki Tanrı'ya bağlılığından paganlar bile etkilendi.

Gitme vakti geldiğinde başlarındaki memur (Εἰρήναρχος) diğerleriyle birlikte İmparator'a kurban kesmesi için onu zorladılar; reddetmekteki ısrarcılığından rahatsız olup onu arabadan atarak bir bacağını yaraladılar. Prokonsülün önüne getirildiğinde prokonsül “İsa'ya lanet edersen seni bırakırım,” diyerek onu zorladı. “Seksen altı yıl,” diye cevap verdi Polykarpos, “O'na hizmet ettim, bana sadece iyiliği dokundu. Şimdi O'na, Efendime, Kurtarıcıma nasıl lanet ederim?” Prokonsül baskı yapmaya devam

edince, “Peki,” dedi Polykarpos, “ne olduğumu bilmek istiyorsanız söyleyeyim, ben Hıristiyanım. Hıristiyanlık öğretisinin ne olduğunu öğrenmek isterseniz bir saatinizi ayırıp beni dinleyin.” Prokonsül, onu kurtarma ihtimali doğmasından heyecanlanarak, “Pekâlâ, fakat ne yap yap insanları ilana et,” dedi. Polykarpos şöyle cevap verdi: “Size, bir açıklama yapmak zorunda hissediyorum; çünkü dinimiz bize, Tanrı’nın muktedir kıldıklarına hak ettikleri onuru vermemizi emreder. Kurtuluşumuz için bu kadar elimizden geldiğince önyargısız biçimde yapılabilir; fakat değersiz gördüklerim önünde kendimi savunmam.”

Prokonsül onu bir kez daha boş yere vahşi hayvanlarla, kazıkla tehdit ettikten sonra haberciyi Polykarpos’un Hıristiyan olduğunu itiraf ettiğini meydanda duyurmaya gönderdi. Bunun üzerine kalabalık “Bu birçoklarına tanrılara ibadet etmemeyi, kurban kesmemeyi öğreten ateizmin öğretmenidir. Hıristiyanların babası, tanrılarımızın düşmanı,” diye bağır-maya başladı. Prokonsül daha fazla vahşi hayvanın serbest bırakılmasını reddedince, Yahudiler ve putperestler atölyelerden, hamamlardan tahta getirerek onu kazığa bağlamayı önerdiler. Polykarpos, “Beni böyle bırakın. Alevlere karşı durmam için bana kuvvet veren, kazıkta durmamı da sağlayacaktır,” dedi. Ateş yakılmadan önce dua etti: “Rabbim, her şeye kadir Tanrı’m, sayesinde senin varlığından haberdar olduğumuz Efendimiz İsa Mesih’in Babası. Meleklerin, bütün yaradılanların, insan soyunun ve senin varlığında yaşayan azizlerin Tanrı’sı: Beni bugün, bu saat İsa’nın kaderine şahit olanların arasına katılmaya layık gördüğün için sana şükrediyorum.”

Eski bir efsanenin anlattıklarına göre, alevler etrafında bir kemer oluşturup şehidin başının üstünde birleşmiş, onu yakıp yok etmeyi reddetmiş. Bunu gören bir asker ihtiyar piskoposu mızrağıyla öldürdükten sonra alevler görevlerini yerine getirmiş. Bu konuda, Polykarpos’un daha yakın zamanlarda ölen Ridley ve Latimer gibi öldüğünü aktaran Neander’e inanmak daha mantıklıdır.

İlk kez, İzmir akropolis’ini tırmanırken Asya atlarının sendelemen-den ilerlediklerini fark ettik. Bu atlar düz duvardan tırmanmak ve inmek dışında her şeyi yapabilirler. Kalenin bulunduğu bu dik yamaçta, hiçbir Avrupalı atın çıkmaya cesaret edemeyeceği kısımlar vardır. Sadece böyle

bütün hayvanlarda olduğu gibi –İspanyol katırı mesela– müdahale etmeniz gerekir, çünkü onlar kendi yollarından giderler, zor zeminlerde bile gidecekleri yolu bilirler. Akropolis’in surları içinde çatıları birçok yerinden çökmüş kemerli zindanlar vardır, bu yüzden inip keşifte bulunmak kolaydır. Kayda değer bir şey sunmazlar. Kemerlerde orada burada sürgü ve tellerin tutturulduğu delikler vardır, fakat bunlar çoktan beridir yok olmuştur. Demir, paslanmaya terk edilmek için fazla değerlidir; zaten Küçük Asya’da eski çağlardan günümüze kalan bu tür metalden yapılmaya hiçbir kalıntı hatırlamıyorum ki öylece bırakılmış olsun. Aslında Timur’un Efes’teki caminin kubbesine attığı okla ilgili eski bir hikâye vardır. Anlatılana göre birkaç yıl önce bir ziyaretçi tüfekle oku aşağı düşürmüştü, meğer orada duran şey sadece bir zincirmiş.

İzmir’deki bu zindanlarda muhtemelen Polykarpos da hapsedilmişti. Bu apostolik adamın anısıyla bağlantılı her şey, eminim Hristiyan seyyaha çok ilginç gelecektir. Bir zamanlar St. Jean kilisesi olduğu söylenen eski cami de ayakta, fakat efsaneler bu tür kalıntıların doğru belirlenmesi için güvenilebilecek şeyler değildir. Akropolis’teki yapılar çoğunlukla kolayca parçalanan, parçaları ezilmiş granite benzeyen adi bir mermer türündendir.

Efes’ten Magnesia’ya giden Menderes üzerindeki yol, daha doğrusu patika oldukça ilginç. Mesogis dağının sırtından geçtik; eğimin öyle büyük olmadığı bir kısımda tepeler yolun her iki tarafından yükselip bir vadi genişliği bırakıyordu. Kalıntıların görüntüsü çok çarpıcı. Her zaman olduğu gibi bir tiyatro ve duvarları gayet iyi muhafaza edilmiş kocaman dört köşe çevrilmiş bir alan var. Bu alanın bir yanı boyunca panolar göze çarpıyor; sanki pencereler ve kapılar buradaymış da sonradan doldurulmuş gibi.

Bu çevrili alanın içinde sayısız parça var; bazıları büyük sütunlar, frizler, alınlıklar ve tapınak ya da saray olan büyük bir binanın diğer kısımları. Ortaya doğru, alışılmışın dışında boyutlarda bir yığın duruyor. Bunun, yakından incelenince tapınak kalıntıları olduğu meydana çıktı. Sütunlar büyük boyutlardaydılar; İon tarzında güzel ve sanatkârca orantılanmış birçok sütun başı da bütün olarak durmaktaydı. Olasılıkla Efes tanrıçası Diana’ya adanmıştı. Yukarıda dağın zirvesi ihtişamla, yıkılmış şehrin üze-

rinden bir kule gibi yükseliyordu. Ötedeki ovada ünlü Menderes'in suları kıvrıla kıvrıla akıyordu.

Aşağıda, Albay Leake tarafından kesin olarak verilen sebepler, Magnesia'nın konumunun Chandler ve diğerlerinin zannettiği gibi İnek Pazarı'nda değil de Güzelhisar'da olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir:

- Magnesia Efes'e, Plinius'a göre 25 km, Artemidorus'a göreyse yüz yirmi stadia uzaklıktadır. Bu İnek Pazarı'nın yaklaşık gerçek uzaklığıdır; Ayasluk'taki Efes kalıntılarından Güzelhisar'a uzanan mesafenin yarısı bile değildir.
- Trallis, Physkos'tan Efes'e uzanan yol üstündedir; fakat Magnesia Güzelhisar'da olsaydı, bir yazara göre 30 km, bir başkasına göre 140 stadia uzaklığındaki Trallis, Magnesia'nın doğusuna doğru, Atça yakınlarında olmalıydı. Bu da Marmara'dan (eski Physkos) Efes'e giden yolun oldukça dışındadır.
- Strabon Magnesia'yı, Menderes'in çok uzağında olmayan, Efes dağı Pactius'tan akan Lethaios ismindeki dereye daha yakın Therae adında bir dağın eteklerindeki ovada konumlandırmıştır. Bu açıklama da tam olarak İnek Pazarı'yla örtüşür, karşısında iki tecrit edilmiş tepe bulunur. Bunlar, İnek Pazarı'nın altındaki bütün Menderes ovası denizken, Devasida ve Sophonia adında iki adayımsı. Şehir duvarları, tiyatro, stadyum ve diğer büyük şehir bölgesi göstergelerinin yanı sıra, burada perişan halde sekiz-sütunlu bir İon tapınağının dev parçaları bulunur. Tapınağın peristili yaklaşık altmış metre uzunluğunda, bir buçuk metre çapındaki sütunlardan oluşmaktadır. Bu açıklama da Vitruvius ile Strabon'un verdiği Magnesia'daki Diana Tapınağı tarifiyle mükemmel biçimde uyuşmaktadır. Kalıntılar arasında önceden Nerva ve Marcus Aurelius'un heykellerini destekleyen bazı kaideler bulunmaktadır. Bu heykellerden biri bir başrahip, diğeri de Magnetlerin yazarı tarafından adanmıştır. Albay Leake tarafından bulunan diğer parçanın üstünde de Artemis Leucophryene'nin bazı rahibelerinin adları vardır.

Magnesia önemli bir şehirdi. Stadyum, tiyatronun büyüklüğü, kalın-
taların niteliği bizi buna ikna etmektedir. Kuşkusuz nehir, antik dönemde
gemilerin seyrine elverişliydi ve tekrar kolaylıkla bu hale getirilebilir; fakat
gelgitin Apamea'ya kadar kuvvetli olduğu yönündeki anlatıla gelen söylence
bütünüyle saçmadır.

Bu ilginç kalıntıları incelemekle meşgulken bizi bir süreliğine kor-
ku içinde bırakan bir olay başımıza geldi. Albay Willoughby'e eşlik eden,
birkaç gün önce de tuhaf davranışlar sergileyen genç Amerikalı bir anda
Türk köyü İnek Pazarı'na doğru atıyla dörtnala koşmaya başladı; tüm ikaz-
larımıza karşın dönmedi. Birkaç saat bekledikten sonra rehberler ile sürü-
cülerini bölgeyi taramaları için yolladık, fakat nafile; tüm öğrenebildiğimiz
bir Frenk'in muazzam bir hızda dörtnala köyün içinden ve bir Türkmen
kampından bağırıp çağırarak geçerken görüldüğüydü. Takip ettiği yoldan
Güzelhisar ya da Aydın istikametine gittiği anlaşılıyordu. Biz de bu istika-
mette gidecektik.

Magnesia'nın bir ya da iki saat ötesinde yol, kenarları bereketli bit-
kilerle çevrili bir derenin kıyısı boyunca derin bir vadiden dolaşır. Kavaklar
bu bitkiler arasından başlarını uzatır; hepsi de iyi serpilmiş görünür. Bu
vadiye girmeden hemen önce, çalıların kenarından çıkan bir yılan süzü-
lerek yolu geçiyordu. Yılanı ilk gören Albay Willoughby, kendi silahı dolu
olmadığından Mr M.'ye bağırarak onu vurmasını söyledi. Bunun için iyi
bir atış yapmak gerekiyordu; atlarımız son derece huysuzdu, sineklerden
o kadar rahatsızdılar ki üzerlerinde bile zorlukla duruyorduk. Ancak M.
nişan alıp yılanı başından vurdu. Krem renginde güzel bir sürüngendi.
Siyah benekli koyu kahverengi çizgileri bütün sırtından geçiyordu; öyle ki
sırtı kesintisiz siyah kare beneklerle dolu güzel koyu kırmızımsı bir kahve-
rengi sergiliyordu. Karoli, yılanın zararsız olduğunu söyledi. Yılanın ağzını
incelediğimizde hakikaten öyle olduğunu anladık. Dişlerinin hepsi aynı
boydaydı; uzun sivri dişleri yoktu. Albay Willoughby Amerika'da görülen
her yılanın öldürülmesinin görev addedildiğini gözlemlemiş. Bu konuda
yaygın bir önyargı olduğunu söyledi: Günün herhangi bir saatinde ölümcül
yara alan bir yılan gün batımına kadar ölmezmiş. Albayın, bu önyargı için
bazı haklı sebepler düşündüğü anlaşılıyor.

Güzelhisar ovasına çıkmadan önce geçtiğimiz vadinin seyyahlar için tehlikeli olduğu söylenmiŐti. EŐk yalar burayı gözde mek n bellemiŐler. Bu nedenle rehberlerimizin bir arada durmamızı söylemesi iyi oldu.

Vadiden geçen bir suyunun kemerlerinin altından geçtik; oldukça iyi korunmuŐtu.

Bir gece Khavous Khavai denen yerde konakladık. Bol miktarda akal sesi duyduk. Hatta M. bir tane vurmaya çok istediğinden gecenin bir kısmını bu ölümcül niyetle yatmadan geçirdik. Her tarafımızdan kasvetli ĐĐlıkları duyuluyordu. Karoli birçok akal vurduğunu söylemiŐti, ama etrafımız öylesine karanlıktı ki birini bile göremiyorduk. Khavous Khavai'nin biraz ötesinde bol miktarda, güney Fransa, İspanya ve zaman zaman İngiltere'de tabaklamada kullanılan cinsten palamut üreten ağaçlardan (pırnal meŐesi) bulduk. Palamudun dışı tek başına değerlidir; yüksek miktarda konsantre tanen içeren kalın bir yosunla çevrilidir. Burada ayrıca birçok kaplumbağa ile bir oklukirpi gördük. Öyle pek nadir görülmedikleri halde, doğal ortamında gördüğümüz tek oklukirpi buydu. Bölge halkı bunları yer ve çok lezzetli bulur. İzmir'de biz de bir tane denedik ve anladık ki düŐüncelerine katılmamak mümkün değil. Kaplumbağa da zaman zaman yenen hayvanlar arasındadır, fakat çok gözde bir yemek türü değildir. Eti, yabani tavŐanıninkine çok benzer, fakat yağı acı ve karadır. Öyle ki M. Mille'in isteğim üzerine masaya koyduğu kaplumbağa orbasının tadına bile zor bakabildim. Albay Willoughby'nin ekibinden birinin öldürüp yolda bıraktığı çok güzel bir engerek yılanı gördük. Sürüngen yaklaşık yüz yirmi santimetre uzunluğundaydı ve desenleri çok güzeldi.

Yolumuzun üstünde tatsız bir olayla karşılaşmadık. Güzelhisar'a vardığımızda kayıp arkadaşımızı Türkler arasında kahvede otururken bulduk. Kalabalığa söylediklerini daha anlaşılır kılmak için arasına karıŐtırdıĐı kötü Fransızca ve daha kötü bir İtalyancayla mükemmelen bir Amerikan İngilizcesinde nutuk atıyordu. Hitabından anladığım kadarıyla, sanırım bazı ulusal konulardan bahsediyordu ve genel konuşma üslubundan anladığım kadarıyla, muhtemelen mizahi bir şekilde İngilizleri nasıl alt ettiğini anlatıyordu. Bununla birlikte iyi Türkler ona kahve ve tütün getiriyorlar, atına göz kulak oluyorlardı. Albay Willoughby d rttnale kaçan arkadaşı-

nı bu halde görünce kahveciye ödeme yapıp arkadaşını hana götürmek zorunda kaldı.

Türklerin Aydın ya da Güzelhisar ismini verdikleri kadim Trallis küçük bir ovanın sonunda, bir tepenin kenarında kurulmuş. Antik kent bu yerleşimin yüksek kısmını işgal ediyor. Tepeyi taçlandıran kemerler çok güzel; kilometrelerce öteden görülebilir. Sanki bir sarayın parçaları gibiler.

Alçı üzerinde antikaya pek benzemeyen resim parçaları var, yapının bazı süslü kısımları tepetaklak edilmiş durumda ki bu da şimdiki kalıntının çok eski çağlara ait olmadığını gösterir. Fakat kendisi bütün olarak daha eski bir yapının kalıntılarından inşa edilmiş. Eski kentin elverişli konumu, buradaki kalıntılar Güzelhisar'da inşaat malzemesi olarak kullanılabilsin diye kazı çalışmaları yapılmasına yol açmış. Etrafta bir tiyatrodan kalma parçalar da var. Antik Trallis civarı boyunca karşılaşılan kuyuları sütun başlıkları ya da kaideleri çevrelemekte; yalaklar da küvetlerden ya da lahitlerden yapılmış. Şehirdeki pazarların taş revaklar ya da ahşap örtüler yerine güzel ağaçlarla gölgelendirilmesi ilginçtir.

Şehir, yıllar öncesindeki gibi değişmeden kalmış; evler bakımsızlıktan harap, sokaklar dolambaçlı, kirli ve taş döşenmemiş. Buradan birkaç saat uzaklıkta küçük bir köyde doğan Kel Mehmet adındaki bir zabıt, 1828 yılında memleketin bu kısmındaki ahaliyi Sultan Mahmud'un reformlarına karşı kıskırtmayı kafasına koymuş. Bu Kel Mehmet'in okuması yazması yokmuş, cahilmiş ama insanları hayal gücü ve bağnazlığıyla etkilemeyi bilmiş. Kel Mehmet kısa zamanda civar köylerden bin adam toplayarak Aydın'ın beş on kilometre doğusundaki iki küçük şehri ele geçirmiş. Bunun üzerine derhal şehre saldırması için yüreklendirilmiş; – şehre girmiş, isminin yarattığı dehşet öylesineymiş ki garnizona bağlı sekiz yüz asker hiçbir direniş göstermemiş. Sonunda çetesini İzmir'e yürütmek üzereyken birkaç paşa bu asiye karşı birleşmiş ve Kel Mehmet, Güzelhisar kapılarında öldürülmüş. Sert karakterli, fakat çok yiğit bir adammış.

Bütün Türkiye'de Güzelhisar'dan başka, modern yeniliklere ya da reformlara karşı halkın bu denli nefret dolu olduğu başka bir yer daha yoktur. Eğer burada sık sık isyan patlak vermiyorsa bu, halkın kendisine Kel Mehmet gibi önderlik edecek birini bulamamasındandır. Bu yüzden

vali dizginlerini sıkı tutar, en ufak bir memnuniyetsizlik göstereni ölümlle cezalandırır. Ayrıca güçlü bir garnizon da daima şehirde beklemektedir.

Kel Mehmet'in sert karakterli bir adam olduğunu söylemiştim. Onunla ilgili bir anekdot bu ününü doğrulamaya yetecektir. Güzelhisar'a girdikten iki gün sonra Kel Mehmet, Nikolas isminde Rum bir hekimi yanına çağırır. Bir divanın köşesinde oturmuş, oldukça sakın biçimde çubuğunu içip hekime sağlığından bahsetmektedir. O esnada bir Türk odaya girer, saygıyla Mehmet'i selamlayarak elbisesinin eteğini Müslüman geleneğe göre öper. Kel Mehmet, her zaman kuşağında bulunan yatağanını çeker, bir vuruşta ayaklarını öpen adamın kellesini uçurur. "Korkak!" diye haykırır Kel, kan damlayan keskin bıçağını kınına yerleştirirken, "bu alçak herif, önceki gün dinimizi savunmak için çarpışırken bizi bırakıp kaçtı; şimdi ne cüretle huzuruma gelir! Gel, Gel" diye bağırır sesini yükselterek; köleleri çağırmak için ellerini çırpır. Köleler gelip cesedi dışarı taşırlar. Kel Mehmet ardından son derece soğukkanlılıkla hekime dönerek "demek kan almanın bana iyi geleceğini düşünüyorsunuz," diyerek sağlığından konuşmaya devam eder. Hekim bu korkunç sahne karşısında öylesine dehşete düşmüş, şaşırmıştır ki kendinde cevap verecek güç bulamamıştır.

Çok geçmeden Sultanhisar yakınlarında, bol bol badem, zeytin, uzun kestane ağaçları olan, Mesogis Dağı'ndan akan berrak pınarların bulunduğu bir yere ulaştık.

Sultanhisar'ın kuzeyinde, yaklaşık bir buçuk saat mesafede Nysa kalıntıları görülebilir. Kalıntılar bir düzlükte zengin ve verimli bitkilerin ortasında uzanmaktadır. Çam ağaçları, zeytinler, asmalar, meşe, dişbudak ağacı, hepsi resim gibi Nysa'nın antik surlarıyla birbirine karışmıştır. Bu şehir iki alçak tepenin üstüne kurulmuştur. Şiddetli bir taşkın şehri ikiye ayırmış, bu yüzden şiddetli akıntının üstünden atılan bir köprüyle iki taraf birleştirilmiştir.

Batı tarafındaki tepede uzun bir suyunun kalıntılarını görebilirsiniz. Akıntının doğu kıyısından fazla uzak olmayan bir yerde de artık sadece zeytin ağaçlarının kuşattığı geniş bir tiyatro bulunmaktadır.

Karoura –antik Karura– ile Herodotos'un Kydrara'sında kaplıcalar hâlâ vardır, fakat antik parçalara ender, çok ender rastlanmaktadır. Burada

yaşayan insanların çoğunun hanların birinde toplandığı sırada köyün bir deprem tarafından yutulduğu öğrenildiğinde daha fazla kalıntı olmamasına şaşılmayacaktır. Söylenildiğine göre yakınlardaki kayalarda Hierapolis'teki müstesna kabuklanmalara oldukça benzeyen görüntüler varmış, fakat maa-
lesef onları görecek kadar şanslı değildim.

Deprem hikâyesi, hikâyeyi bizim gibiyerinde öğrenen Dr. Chandler'in anlattıklarına dayanmaktadır; kendimiz pek ayrıntı öğrenemedik. Onun zamanında burada bir antik köprü kalıntısı varmış, fakat bu köprüden iz göremedik. Karoura, Lidya ile Frigya arasındaki antik sınırdır.

Sarayköy'de Türk misafirperverliğinin çok hoş bir örneğini yaşadık. Buradaki tek han doluydu, fakat sahibi bir tür çatı katının altında, bir sahan-
lığın üstünde uyumamızı teklif edecek kadar iyilikseverdi. Aynı zamanda yağmur yağmayacağına da söz verdi. Başka gidecek yerimiz olmadığından ve burada kalmak muhtemelen iyi olabileceğinden, teklifini memnuniyetle kabul ettik. Bu esnada çok ciddi bir adam gelerek, bir süre konuşmadan önümüzde dikilip çubuğunu içti. Bizi yeterince inceledikten sonra gitti, fakat sonra geri döndü ve yine önümüzde durup çubuğunu içti. Bu sefer nezaket sınırlarını biraz daha genişleterek bize doğru iyice yaklaştı, kulak kesildiğimiz bir Türkçeyle bize seslendi. Sonra Karoli adamın söyledik-
lerini tercüme etti. Validen geldiğini ve valinin bize evinde bir oda teklif ettiğini öğrenince çok memnun olduk. Yeni arkadaşımız, valinin iki İngiliz beyefendinin evin dışındaki sahanlıkta uyuyacağını esefle öğrendikten son-
ra evini, kendi evimiz gibi görmemizi dilediğini söyledi.

Bu daveti sevinçle kabul ettik ve Albay Willoughby ile grubu için de genişletilmesini sağladık. O gece yumuşacık minderler üzerinde, on iki pencere-
li bir odada uyuduk! Türk evlerinde büyük bir şeydir bu. Ateş yakıldı, diğer ihtiyaçlarımız sağlandı. Sabah ayrılırken misafirperver ev sahibimize İngiliz sofra takımı-
mızdan birkaç parça hediye etmek için ısrar-
da bulunduk. Memnun bir ifadeyle hediyelerimizi kabul etti.

PERGAMON'DAN MENEMEN'E

Üçüncü Kilise – Pergamon [Bergama] – Şu anki Durumu – Ceneviz Kalesi – Akropolis'teki Kalıntılar – Kuyu – Stükoda Gömülü Sütunlar – Tapınak – Tırmanma Zorluğu – Surların Kalınlığı – Kaikos Üstündeki Köprü – St. Jean Kilisesi – Şehir Surları – Şehrin Konumu – Pergamon'dan Menemen'e Giden Yol – Deniz Manzarası – Türk Muhafızları – Soyguncular – Karoli ve Havodik'le Sohbet – Türkmen Çadırı – Orman Yangınları – Duman – Kahve – Magnesia Ad Sypilum – Menemen – Şehirdeki Kahvehane – Rom ve Brandy – Sarhoş Türk – Türkler ve Rumlar arasındaki Düşmanlık – Eşekarıları – Menemen'den Denize Uzanan Yol – İzmir Körfezi – Balıkçı Kayığı – İzmir'e Dönüş

Pergamon'un üç mezarlığının uzun kara servileri ile otuz metre yüksekliğinde, iki metre kalınlığındaki, kente bitişik kapının üzerinde yükselen surlarıyla St. Jean Kilisesi'nin çarpıcı kalıntıları, antik Roma eyaleti Mysia'nın başkentine yaklaşan seyyahın gözüne çarpacak ilk şeylerdir. Pergamon güzel bir yerde konumlanmıştır. Yanındaki vadi iki ırmak koluyla beslenirken Pergamon, Kaikos [Bakırçay] nehrinin sularının aktığı bereketli tepelerce kucaklanmıştır. Beş bin hane, on cami ve birçok Hristiyan kilisesi barındıran şehrin büyük önemi işte bu doğal üstünlüklere atfedilebilir. Sonuncusu maalesef sıklıkla, Hristiyanlığı yayma ya da genişletme arzusunun ziyade, fakir Rumlardan Patrik yararına zorla para toplamak maksadıyla inşa edilir. Patrik tasdikini bağışlamak için cömertçe bir yekûn beklerken, Piskopos da takdis için on beş bin kuruş ya da fazlasını talep eder. Bu Rum kilisesinin çok fakir ya da çok az ödeme yapan talihsiz müritlerinden zorla para toplamak için falaka bile uygulanır. Ödeme için kimin payına ne düştüğü kilise yöneticilerince belirlenir. Bu tür uygulamalar Hristiyanlık *dinini* bir enkaz gibi gösterir. St. Jean Kilisesi'ni acınacak durumda bulduğumuza şaşırmadık; leylekler yıkık dökük duvarlara ev kurmuşlardı, inekler de bir zamanlar ana nefin bulunduğu yerde dolanıyordu.

Yapının sonunda, sekiz sütunla desteklenip çömlek yapımı için kullanılan bir yeraltı odası vardı. Doğu tarafı her iki cinsiyetten Rum çocukları için bir okul odasına çevrilmişti. Söylenceye göre Müslümanlar Pergamon'u ele geçirince kiliseyi camiye dönüştürmüşler. Fakat bir mucize gerçekleşmiş ve artık cami olan yapının ya minaresi doğaüstü biçimde yıkılmış ya da girişi doğaüstü biçimde değişmiş. Her neyse, neticede peygamberin korkuya kapılan müritleri binayı şimdi bulunduğu viran duruma terk etmişler. Bir ara Rumlar yapıyı kilise olarak kullanmışlar, fakat Hristiyanlığın kutsal emanetlerine karşı duydukları o asılsız saygıyla ya da yapının bir zamanlar kendi inançlarına adanmışlığının anısıyla hareket eden Türkler, Rumların daha fazla ona sahip çıkmasına müsaade etmemişler.

Yıkık St. Jean kilisesinden çok uzak olmayan bir yerde, Hristiyanların kilisesi olduğu düşünülen Ayasofya Camii vardır. Yapının içi, birçok değişiklikten geçtiğini gösteren kanıtlarla doludur. Müslümanlar haç biçimini yok etmek için altarın bulunduğu bölümü kesip atmışlar; geleneğe göre bir haç gizlediği söylenen çatıdaki üç küçük kubbeden biri mucizevi biçimde hiçbir kuvvetin yerinden edemediği bir minareyle değiştirilmiş. Bu yalandan mucizenin başarısı, az önce sözünü ettiğimiz emsali mucize gibi, Hristiyan mabedini Müslüman hürmetsizliğinden korumakta başarısız olduğu için, kutlanmamalıdır. Bu camide, gerçekleşmesi olanaksız bir efsaneye göre, piskoposluk yaptığı şehirde bronzdan bir boğanın içinde yakılarak şehit edilen Antipa'nın sözde mezarı bulunmaktadır. Ayasofya Camii'nin yanında antik kanalizasyonların kalıntıları görülebilir; altı metre derinliğinde ve buna uygun bir genişliktedir. Bunlardan birinden şimdi bir dere akmaktadır: Antik Selinous. Şehrin diğer bölümünde altı adet çok güzel kemer ile muhtemelen antik bir tapınağın kalıntıları olup tarihleri tam olarak anlaşılmayan bazı yüksek duvarlar bulunmaktadır.

Bu yıkıntılara yakın bir hamamın dış duvarı, içinde gömülü birtakım mimari kalıntılar sergilemektedir; yapının içinde ise şehirde meydana çıkarılan dört ünlü antik vazodan biri bulunmaktadır. Güzel bir mermerden yapılmış vazonun üzerine Amazonlar, küçük çelenkleri, mızraklar resmedilmiştir. İç çapı yüz yirmi santimetre, dış çapı yüz ell

santimetredir. Bu olağanüstü güzellikteki vazonun kalınlığı ise on beş santimetredir.

Kentin Rum kısmında harap, dolambaçlı bir patikadan tırmanılan akropolis tepesi yükselir. Konumu savunma açısından fevkaladedir; dört yüz metre karelik bir alan üzerinde Ceneviz Cumhuriyeti tarafından alındıktan sonra dikilen güçlü istihkâmların kalıntılarını sergiler. Bu istihkâmların yanında sütun parçaları ile yapımı Traianus zamanından daha öncesine atfedilemeyecek, ismi kaybolmuş haşmetli bir tapınağa ait hatırı sayılır güzellikte başka parçalar görülebilir.

Akropolis'ten Selinous'un aktığı dar vadiye bakınca, bir uçta on yedi yüksek kemerden oluşan güzel bir su yolu görüyoruz; diğer uçta ise büyük bir bina yığını. Bunun antik naumachia'nın [deniz savaşı temsillerinin yapıldığı büyük havuz] ana girişi olduğu tahmin edilebilir. Selinous'un sularının çekilmesiyle kurak kalmış, bu yüzden savaş arabası yarışları ve benzer gösteriler için arenaya dönüştürülmüştür. Batıda, şimdi bir Türk mezarlığının bulunduğu yerde, eskiden ünlü Asklepios Tapınağı'nın olduğu tahmin edilir. Yanında ise doğru dürüst araştırılmamış diğer kalıntılar görünür. Bu kalıntılardan daire biçiminde olanına Priamos'un Kızının Tapınağı denir. Antik Asklepios Tapınağı, tıp tanrısının rahipleri tarafından uygulanan tedavileriyle ünlüydü ve görüldüğü kadarıyla hastalar arasında bugünkü Alman kaplıcaları kadar revaçtaydı. Zenginlerin yanında, başka bir hayran kitlesine daha sahipti; her türden kanun kaçağına, ortaçağın Hristiyan kiliseleri gibi, kutsal sınırları içinde tutuklanamayacakları bir sığınak imtiyazı sunmaktaydı.

Asklepios Tapınağı ile meşhur tedavileri, Pergamon şehrinin şifa sanatına sunduğu tek hizmet değildir; Hristiyanlık döneminde, 131 yılında burası antik dönemin en başarılı hekimlerden, en muazzam bilim adamlarından biri olan Galenos'un doğum yeri olmuştur. Mitolojici Apollodoros da Pergamon'da doğmuştur. Aynı zamanda parşömen veya "Charta pergamena"nın ismi ile icat edilmesini de bu şehre borçluyuz. Derinin yazı amacıyla kullanımının II. Eumenes günlerinde keşfedildiği söylenir. Ptolemaios, Pergamon yurttaşlarının İskenderiye'nin edebi şöhretiyle yarışmak için gösterdikleri çabaları görüp kıskanarak papirüsün ihracını yasaklayan bir buyruk yayınlamış. Bunun üzerine Pergamonlu âlimler öyle

bir gayretle çalışmışlar ki iki yüz bin cilt toplamışlar. Fakat Kleopatra'nın emriyle bu ciltler İskenderiye Kütüphanesi'ne taşınmış, kütüphanenin yanmasıyla da ne yazık ki yok olmuşlardır.

Akropolis'e at üstünde tırmanmak gerçekten çok külfetli bir işti. Bu yüzden daha yolun yarısına varmadan atlarımızdan memnuniyetle inip tırmanmaya yürüyerek devam ettik. Sir Charles Fellows'un tasvir ettiği platformu gördük; boylu boyunca yatan sütunlardan ibaretti ve üzerleri bir tür beton zemin kaplamasıyla birleştirilmişti. Bu şekilde altmıştan fazla sütun kullanılmış gibi görünüyordu; ateş almaya hazır toplara benziyorlardı. Kalıntıların diğer tarafında kemerli bir kuyu ile kuyunun üzerini örten odanın arkasından fırlamış büyük bir mermer bloğu bulduk. Ancak kuyunun suyu çekilmişti. Aşağıdaki kentin desenlerini yapmak için bir müddet durduk. Anlaşılan bu süreç durup bizi izleyen yaşlı bir Türkün ilgisini çok çekti. Yerli halk genellikle bu şekilde çizim yapılmasından pek hoşlanmasa da bu yaşlı adam hiçbir itirazda bulunmadı. Tuhaf şekilde İspanya'nın içlerini ziyaret edenler burada da benzer bir önyargıyla karşılaştıklarını hatırlayacaklardır.

Pergamon'da bizden önce tutulmuş birkaç yeri beyhude zorladıktan sonra bir yere yerleşebildik; hancı bize binadaki en iyi oda olan kendi odasını vermeye razı oldu. Hatta eşyalarımızı kurutabilelim diye ateş yakmak için epey çaba sarf etti. Bu normalde bir hancıdan beklenilenin çok ötesinde bir şeydir; zira hancı size kalacağınız boş odanın anahtarını verip, odayı süpürmekten fazlasını yapmaya mecbur değildir.

Pergamon'da ticaret çok canlıydı, bu yüzden bütün hanlar doluydu. Yerleştiğimiz balkonun kapılarında, genel üslubundan Rum yolcuların çalışmaları olduklarını düşündüğüm birçok resim fark ettim: Antik zırhlar içinde savaşçılar resmedilmişti, miğferlerinden arkaya doğru uzun tüyler süzülüyordu. Orada burada, günümüzün sularını yarıp geçen gemilerle hiçbir benzerliği olmayan bir gemi, zaman zaman da klasik biçimde düzenlenmiş saçlarıyla zenci hatlarına sahip bir kadın kafası görülüyordu.

Handa, Avrupalı tarzda giyinmiş, marangozluk işleri yapan bir adam vardı. Konuştuğumuzda İtalyan olduğunu öğrendim. Asya'ya geleli çok olmamış. Ustası olan bir Rum, İstanbul'dan buraya inşaatçı olarak yerleş-

meye gelmiş, fakat birkaç ay önce vebadan ölmüş. İtalyan'a burada çok iş varmış, fakat çok sıkılmış. Kendisinden başka iki ya da üç Frenk daha olduğunu söyledi, ancak pek çevre edinememiş; birkaç kuruş denkleştirir denkleştirmez buradan ayrılacakmış. Ona, Asyalı Türklerle iş yapmak konusunda neler düşündüğünü sordum. "Herkes gibi kendi kazançlarını düşünüyorlar; pazarlık söz konusu olunca elleri sıkıdır. Yine de anlaşması kolay insanlar," diye cevap verdi. Rumlardan hoşlanmıyordu; onların kilisesine bağlı olmadığından ona kâfir gözüyle bakıyorlarmış. Hatta bununla da kalmayıp ellerinden geldiğince İtalyan'ın işini bozmaya çalışıyorlarmış. Buradaki Rumlarla İstanbul Rumları arasında ne fark olduğunu sordum; orada Frenkler çok olduğundan Rumlar onlara karşı medeni olmak zorunda kalıyorlarmış, halbuki burada istediklerini yapıyorlarmış.

Pergamon'dan ayrılırken hancıya bir çakı ile kalem kılıfı hediye ettik. Bunun üzerine hiç beklemediğim şekilde kollarını omzuma atıp İngilizleri çok sevdiğini belirtti, –kâfir olsalar da ne kadar da iyi insanlarmış,– Maşallah! çakıları da kusursuzmuş. Sonra karşımıza oturdu, bizim İngilizce yanıt verdiğimiz birçok kibar şey söyledi. Konuşma arada kahkahalarla bölündü ve tekrar gelip istediğimiz kadar kalmaya davet etmesiyle sona erdi.

Bize kahve, çubuk ve brandy getirtti. Bu, İspanya'da *aguardiente* denilen içkiye oldukça benzeyen sert bir içki; İspanya'daki gibi anasonla tatlandırılır. Değerli hancı bu içkiden, arada iki ya da üç fincan kahveyle tatlandırarak ziyadesiyle içerken konuşmasını nargilesinden aldığı birkaç dolgun nefesle bölerek sürdürdü. Daha yeni atlattığımız benzer hava koşullarıyla karşılaşma riskine karşı bu içkiden dolu bir şişe yanımıza alıp götürübildiğimiz için memnunduk; çünkü İzmir'den getirdiğimiz *schiedam* stoğunu tüketmiştik. Onsuz ya da brandysiz hiçbir yolcu yola çıkmamalıdır.

Pergamon'dan güneye doğru yolumuza devam ettik. Kızılıköy yakınında Mytilene Tepelerinin güzel manzarası da bir süre bize eşlik etti. Deniz, yolumuzdan çok uzak değildi. Geçtiğimiz yerler, sanki İsa Mesih'in kıssasındaki taştan zemin tasvirini gerçekleştirmişçesine kayalarla kaplıydı. İçerisinde sütun parçaları ile diğer antik kalıntıların bulunduğu birkaç

büyük mezarlığı geçtik; karanlık çökerken kendimizi denize oldukça yakın bir yerde her zaman geçilen yolun biraz dışında bulduk.

Yolu yeniden bulmak için vakit çok geçti, bu nedenle yönümüzü tuzlu sulu küçük bir gölün yanına konumlanmış, tamamen tepelerle çevrelenmiş bir Türkmen kulübesine doğru çevirdik. Evin sahibi (eğer ev denebilirse) bizleri büyük bir içtenlikle kabul etti; daha önce kendisinin oturduğu ateşin önünden kalkarak, bizleri alevlenen kütüklere olabildiğince yakın bir yere oturttu. Doğrusu pek fena olmadı, çünkü gece hava gidecek soğuyordu. Her zamanki gibi derhal çubuklar ve kahve ikram edildi. Burada gözlemlediğim bir şeyi aktarmak isterim; Türklerin kahve yapma usulü, bizim alışkın olduğumuzdan oldukça farklı bir tat üretiyor. Bunun için koni biçiminde, yaklaşık iki yemek kaşığı su alacak şekilde hesaplanmış uzun saplı bir cezve kullanılıyor. Taze kavrulmuş kahve çekirdeği değirmenden geçirilmeden dövülüyor ve yaklaşık bir tatlı kaşığı dolusu kahve cezveye konuluyor. Sonra cezvenin neredeyse tamamı suyla doldurularak közlerin arasına bırakılıyor. Birkaç saniye kahvenin kaynamasına yetiyor. Kaynadıktan sonra kahvenin özü, dibindekilerle birlikte, pirinç kılıf içindeki Çin porseleninden, meşe palamudu kadar küçük bir fincana dökülüyor. Türkler bu kaynamış özü içip sıvıyla birlikte kahve tortusunu da yutarlar. Biz ise bir dakika telvenin dibe çökmesini bekledik. Kahve her zaman sade içilir; şeker ya da kremanın kahvenin tadını bozacağı düşünülür. Avrupalıların, birkaç kez (yine de bizden daha çok) denedikten sonra Fransa'da içilen berrak kahveye bu kahveyi tercih ettikleri söylenir. Kahve hazırlamak için kullanılan bu cezveyi her Türk evinde bir kenara asılmış halde görebilirsiniz, kavrulmuş kahveyi dövmek için gerekli araçlar ise her zaman el altındadır.

Karoli yiyecek bir şeyler hazırladı; açlığı bizi olduğu kadar ev sahibini de memnun etti; tabii çatal, bıçak gibi gizemli aletler ev sahibimizce tuhaf karşılandı. Bir müddet sonra kulübenin içinde biriken dumandan ötürü kendimizi dışarı attık. Gece boyunca birden fazla örtümü atıp dışarı çıkarak biraz deniz havası soludum; evi ısıtmak için yakılan ıslak odunun dumanı öyle boğucuydu ki. Fakat M. ile benim dışında kimse rahatsız olmuşa benzemiyordu. Yaşlı Homeros'un dediği gibi, bütün gece boyu tan

vaktine kadar uyudular ve melankolik değilse de, pek ahenkliydiler. *Nefessiz kalıp ölmediğimize* şaşıtm doğrusu.

Sabah olunca yolculuğumuza devam etmek için yanımıza muhafız almanın kaçınılmaz olduğuna ikna edildik; bu münzevi yerden Menemen'e uzanan yol haydutlarca istila edilirmiş. Fakat ben haydut olduğuna kesinlikle inanmadığımı açıkça dile getirdim. Kaldı ki birileri musallat olacak olursa da onlara silahlarımızı, savaşmaya kararlı olduğumuzu gösterirdik. Ancak Karoli başka türlü düşünüyordu. Sonuçta silahları ve yatağanları olan, gerekli gördükleri müddetçe bize hizmet edecek birkaç aylak adam ayarladı. Grubumuza katılan bu heybetli arkadaşlarla yola koyulunca da Karoli yanıma gelip hoşnutsuz olduğu zamanlarda yaptığı gibi aksi, gücümüş bir ifadeyle konuşmaya başladı.

"İngiliz beyefendiler bazen çok ahmak."

"Çok kibarsın Karoli."

"Evet, ben Türk hırsızları biliyorum, siz bilmiyorsunuz. Onlar sizinle dövüşmezler, bir kayanın arkasından vururlar. İngiliz asilzadelerini geçen yıl Nymphaeion'da vurduklarını ve soyduklarını biliyorum."

"Peki, fakat Karoli, silahlı bir gruba saldırmayacaklardır herhalde değil mi?"

"Söylediğim de bu. Tepeden gelişinizi izlerler; kayanın arkasında beklerler; yaklaşınca da çat! – öbür tarafa göçersiniz, sürücüler de kaçır. İyi silahlarınız ne işe yarar ondan sonra? Üzerinizdekileri ve atlara yerleştirdiğiniz tüm eşyaları alırlar.

"Peki, şimdi söyle bana o halde, bu yanımıza aldığımız adamların bize yararı nedir?"

"Yarar mı! Onlar hırsız varsa bilirler, yoksa zaten kendileri hırsız! Şimdi onlara hırsız değil, muhafız olsunlar diye para ödüyorum ki biz de kaçıp kurtulalım."

"Fakat Karoli, söylediğin hiçbir şeyden silahların neden gereksiz olduğunu anlamadım."

"Hayır! Söyleyeyim. Eğer hırsızlar silahlarımızı görmezse ve bizden kalabalıklarsa gelirler ve 'Ooo beyler, sizi gördüğümüze çok sevindik, gözlerimiz yollarda kalmıştı. Şimdi karşılaştığımıza göre bize bahşiş verin

bakalım!' derler. Sonra onlara para verirsiniz; tatmin olmazlarsa biraz daha; sonra sizi soymazlar, yolunuza devam edersiniz."

Karoli'nin ögüdü yerindeydi çünkü *böyle bir soyguncu grubuyla karşılaşsanız* cömertçe bir bahşış vermek bagajlarınızın talan edilip götürülmesinden iyidir. Bahşışı soyguncular da tercih edecektir; ayrıca böyle bir durumda, yağmacılık seferine çıkmış olabilecek diğer soyguncu kardeşlerine karşı sizi korumak için eşlik edecek birini de yanınızda gönderirler.

Vakti gelince refakatçilerimizden kurtulduk, bir müddet sonra da Menemen'e vardık. Buranın yakınında, Tanrı'ya gösterilen bir minnettarlık örneği beni derinden etkiledi. Eşeğinin üzerinde yaşlı bir adam, atlarımızla birlikte dinlenip serinlediğimiz pınarın başına geldi. Tükenmiş görünüyordu, susuzluktan mahvolmuştu. Yüzü, daha fazla devam edemeyecek gibiydi; ayakta zorlukla duruyordu. Yine de kendi ihtiyaçlarını karşılamadan önce eşeğini suya doğru itti; zavallı hayvan derhal başını gözlerine kadar suya daldırdı. Başka türlü doymayacakmış gibiydi. Sonra yaşlı adam pınara doğru tekrar dönerek ellerini gökyüzüne kaldırdı. Susuzluktan kavrulmuş dudaklarının kıpırdadığını görüyordum. Şüphesiz, akan sudan faydalanmadan önce kalan son gücüyle Tanrı'ya minnettarlığını göstermek için duasını ediyordu. Tarifsiz bir nimet olan suyun insanlara sunulan daha yüksek ve ebedi hediyelerin sembolü yapıldığı İncil'deki birçok pasajı hatırladım ve bu nimetlere insanlar tarafından ne kadar az değer verildiğini düşünüp hislendim. İşte ışıldayan pınarlar gibi hayat veren su, ancak böyle susuz topraklarda dualarla ödüllendirilir.

Menemen'den bir yol Hermos üzerindeki Magnesia'ya ayrılır. Bu kent İzmir'den yaklaşık kırk kilometre, Menemen'den de bunun yarısı kadar uzaktadır. Kuzeydoğuya doğru, Hermos'un sularının bereketli kıldığı güzel bir ovanın güney tarafında, boş ve çıplak kısımları haşmetli, vahşi bir güzellik sunan dev Sipylus Dağı'nın dibindedir. Magnesia'nın dış görünüşünde değişik, pitoresk bir şeyler var –antik akropolis'in kalıntılarıyla taçlandırılmış uzun sivri bir dağ, kurşun kubbeler üzerinde yükselen kuleler, serviler ve kentin ortasında yükselen minareler. Burası Küçük Asya'nın en büyük şehirlerinden biridir; Türklerden, Rumlardan ve Ermenilerden oluşan büyük bir nüfusu barındırır. Yoğun bir şekilde pamuk, mısır ve tütün

ticareti yapar. Aynı zamanda lületaşından pipo içenler için de eklemek gerekir ki nasıl Latakia tütününü Suriye'nin en iyisiyse Magnesia'nınki de Anadolu'nun en kıymetli tütünüdür.

Magnesia'nın idarecileri çok güçlü bir ailedendir. Bu noktada vadi-de derebeylerin ya da lordların yükselişine değinmek ilginç olabilir. İlk Türk fatihler imparatorluğun güvenliğini sağlamak ve askeri hizmetlerini ödüllendirmek için ordularının komutanlarına başta küçük, ardından daha büyük tımarlar ihsan etmişlerdir. Yeniçeri ordusunun kurucusu olan Murad da tımarların ailenin erkek varisine miras kalmasını, sadece aile ortadan kalktıktan sonra devlete dönmesini buyurmuştur. Bu karardan sonra, o zamana kadar yalnızca mutasarrıf olan derebeyleri gitgide bağımsız hale gelerek güçlendiler; III. Murad'ın fırtınalı hükümdarlığı sırasında da bu güçlerini pekiştirdiler.

Kuran'a göre yeryüzü, onu kime isterse ona ihsan eden Tanrı'ya ait olduğu için, evrenin efendisinden türeyen bütün mülkiyet, *onun yeryüzündeki gölgesine*, Kuran'ın buyruğuna sıkı sıkıya bağlı olan halifeye (Sultana) aittir. İmparatorluk yetkesini tamamen geri alma arzusundaki II. Mahmud, bundan yirmi beş sene önce bu beylerin gücünü ortadan kaldırmaya girişti. Bunu da bu feodal ailelerden bazılarının gençlerine Paşa unvanı verip bu yeni yaratılan paşalara, öncesinde derebeylerinin faydalandığı bölgelerin idaresini vererek, başka bir deyişle aralarına nifak tohumları dikerek başardı.

Bu derebeylerinden ikisi Sultan'ın iradesine boyun eğmeyi reddettiler ve bu direnişi hayatlarıyla ödediler. Fakat Karaosmanoğlu hiç direnç göstermeden Sultan'a itaat etti, böylece ailesi Anadolu'daki eski bağımsızlığını kaybetti. Buna karşın aile güçlü olduğu dönemlerdeki gibi halkın sevgi ve saygısını korudu. Soylarına duyulan saygı, II. Mahmud yaşadığı müddetçe aileden olmayan yöneticilerin Magnesia'ya ya da Güzelhisar'a yerleştirilmelerini önledi. Sultan Mahmud öldüğünden bu yana Anadolu'nun bu kısmını yönetme vazifesi de bu aileye sunulan bir ayrıcalık olmaktan çıktı.

15. yüzyılda Osmanlı hükümdarlarından bazılarının ikametgâhı olduğu için Magnesia, büyük bir Türk şehrine layık binalardan bazılarını korumayı başarmıştır. Şehirde hamamlar ve kervansaraylar vardır; bunların yanında II. Murad'ın yaptırdığı güzel cami mutlaka görülmelidir. II.

Murad bu camiye, bir kısmı iki hastanenin bakımına, Müslüman çocuklar için bir okula, iki imarethane ya da aşevine ayrılmış uçsuz bucaksız bir zenginlik bağışlamıştır.

Magnesialı Türkler arasında bu hükümdarın hatırası yiğitliğin ve sofuluğun timsali olarak korunmuştur. Söylediklerine göre, “Her fetihten sonra (huzur içinde yatsın!) kendisini camilerin, hanların, hastanelerin, imarethanelerin ve okulların yapımına adanmış. Bu ulu imparator peygamberin erkek torunlarına her yıl bin altın, Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal şehirlere de iki bin altın verirmiş.”

Magnesia'nın kuzeyinde, şehirden yaklaşık üç kilometre ötede, yarısı yıkılmış, sarmaşık ve yosunla kaplı yüksek bir kule vardır. Bu kule Macaristan'la imzalanan on yıllık ateşkesten sonra Murad'ın çekildiği inziva yeriymiş. Ordugâhların karmaşasından bıkmış, taht endişelerini sükûnetin vereceği tatlılıkla değiştirme arzusuyla vezirine şöyle demiş:

“Uzun zamandır ayağım sürekli üzengide, kılıcım kınından çıkık, ardı arkası kesilmeden dinimizin yayılması için savaşıyorum. Artık hükümdarlığı bırakmalı, inzivaya çekilip Rab ile hasbıhal peşinde olmalıyım. Hayatımın geri kalanını tefekküre adamaya, ayaklarımı rahat minderlere uzatmaya kararlıyım. Silahlarla, hükümdarlıkla ne işim var? Bundan böyle sadece, yaptığım hataları vicdanımın gözyaşlarıyla temizlemeyi düşüneceğim. Gidip hayatıma sükûnetin sinesinde son vereceğim; orada daima Kuran okuyacak, devamlı Ebedi olana dua edeceğim! Fani saltanatımı bir kenara koyacak, kalbime Tanrı aşkının tohumlarını ekeceğim. Muhterem oğlum Muhammed benim yerimi alsın; saltanatı şanlı ve talihli olsun – saltanatı boyunca mutsuz kimse görülmesin, en ufak bir ah çekiş duyulmasın!”

Bu düşünceler alaycı kâfir Voltaire'den Müslüman hükümdara “filozof” unvanını kazandırırken, aynı şekilde hareket eden Hıristiyan bir prens onun en şiddetli alaylarına konu olurdu. Her neyse, Murad çekildiği inziva yerini bırakmak zorunda kaldı. Büyük bir ordunun başına geçerek yerine getireceklerine söz verdikleri anlaşmayı çiğneyen Macarların üzerine yürüdü. Bu anlaşma için bir taraf en mukaddes yeminlerle İncil üzerine yemin ederken, öbür taraf Kuran üzerine yemin etmişti. Kısa süre sonra, bir Türk yazarın ifade ettiği gibi, “Zafer, genç bir gelin gibi peçesini fırlattı

ve şanlı hükümdarın hevesli gözlerine, parlak suretini gösterdi.” Bu muharebeden sonra muzaffer Murad Magnesia’daki inziva yerine döndü ve derviş hayatına kaldığı yerden devam etti. Fakat Adrianopolis’te [Edirne] patlak veren bir isyan yüzünden, bu büyük adam üçüncü kez devletin dizginlerini eline almak zorunda kaldı. Saltanatının devam etmesi gerektiğini düşündü; oğlunu Magnesia’ya gönderdi ve ona saltanat sürmeden önce olgunlaşınca dek orada kalmasını buyurdu. Büyük fatih de yaşadığı süreçte hükümdarlık gücünü elinde tuttu.

Birçok okura bu olaylar aşınadır, bazılarınaysa yeni. Ama tarihsel ilişkilerin bu denli ilginç oldukları yerde onları atlamamak gerekir.

Yol artık doğuya uzanıyor. Sağda Sipylos sıradağları, solda ise Hermos’un suladığı, Suriye kralı Antiokhos’un ünlü Scipio Africanus’un kardeşi konsül Lucius Scipio tarafından yenildiği ova. Türkler Hermos’a bazen *Gediz* derler, çünkü ırmak Gediz diye isimlendirilen Frigya şehirlerinden birinin yakınından çıkmaktadır. Daha bilinen ismi ise Sarabat’tır. Sularına Paktolos ile Hyllös akıntılarını da katarak yatağını üç yüz ya da dört yüz kilometre boyunca takip eder ve suyunu Marsilya’yı kolonileştiren Phokaia ile günümüzde Karaburun diye adlandırılan antik Malaga Burnu arasındaki İzmir Körfezi’ne boşaltır.

Küçük Asya’daki en sağlıklısız şehirlerden biri olduğu söylenen Menemen’de eski hiçbir eser görmedik. Dinlendiğimiz handa, çok sayıda insanın toplandığını gördük. Aralarında sarhoş bir Türk de vardı; gezip gördüğüm yerlerde karşıma çıkan ilk ve tek örnekti. Konuşması anlaşılıyordu, yürürken sallanıyordu. Arkadaşları birkaç defa handan dışarı çıkarsalar da, sarhoş adam pencereden girmenin bir yolunu buldu; söylevini bize yönelterek, fakat resmen bize seslenmeden, domuzlar, köpekler, develer, kâfirler ve buna benzer bulabildiği her türlü nezaket-siz şeyi söyledi. Yeşil sarığı durumu daha da kötüleştiriyordu; çünkü bu peygamberin soyundan geldiğini gösteriyordu. Bu durumda peygamberin yasasını utanmadan çiğnemiş oluyordu. Ona İngilizce seslenerek kendisinden utanması gerektiğini söyledim; büyük atası onu bu, dinine aykırı, tatsız durumda görecekti olsaydı, münasip biçimde başından o yeşil sarığı çıkarıp boynuna dolardı, dedim. Sözlerim büyük takdir gördü

ve genç bir Türk, gönülsüz yaşlı günahkârı kolundan tutup hanın dışına çıkarttı.

Karoli'ye genç adamın neden ihtiyar alçağın tekmelerine, tokatlarına boyun eğdiğini gence sormasını söyledim. Karoli de sordu.

Gencin verdiği "o yaşlı" cevabı etkileyiciydi.

Kahvecinin, dükkânının çok göze çarpan bir yerinde raf üzerine dizdiği, tıbbi amaçlar için kullanılacaklarmış gibi görünen bir dizi şişe fark ettim.

"Bunlar nedir?" diye sordum.

"Brandy, Rom ve Cin" dedi Karoli.

Bu kadar az uğranan bir yerde üretilen içkilerin nasıl olduğunu görmek için denemek istedim. Rom iğrençti; brandy daha önce de belirttiğim gibi anason kokuluydu; cin, alkolün tarifi olmayan bir türüydü, fakat diğer ikisinden sonsuz derecede mide bulandırıcıydı. Şaşkınlığımın bir kısmı, bu son mide bulandırıcı olanın "İzmir'de yapılan gerçek kanyak!" olduğunu anlayınca ortadan kayboldu.

Ayrılmak üzereyken, o sırada atlarımızla ilgilenen Karoli'ye koşup onu derhal geri çağırdım. Çünkü küçük bir grup Türk tabancalarımızı ele geçirmişti; hassas tetiğin çalışması hakkında en ufak fikirleri ve deneyimleri olmadığından farkında olmadan birbirlerini vurabilirlerdi.

"Tabancalara zarar mı verecekler?" dedi Karoli. "Boşver şimdi tabancaları, çabuk gel, kendilerini vuracaklar."

"Haa, o yüzden mi?" dedi Karoli, besbelli çok rahatlamıştı. "Zararı yok -Türkler işte!"

Menemen'den geçerken eşekarısı oğulunun ortasından ilerledik. Nehir tarafında sivrisinekler, Kastilya ya da Lusitania yatağında pire ya da tahtakuruları, kovan değiştirme mevsiminde kovayı takip eden arılar, ancak bu kadar çok olabilirlerdi. Bir yaz gecesinde mayıs böcekleri gibi bizim ve atlarımızın üzerine uçtular, yine de sokulan olmadı. Böcekler bu memlekette sanki onları diğerlerinden ayıran değişik bir zehir salgılıyorlardı, çünkü doğuda kesinlikle rahatsız edici değildiler. Hatta bir ara bu türün zehirli olmadığını düşündüm, fakat birini yakalayınca iğnesinin Avrupa eşekarılarınıninkinden daha büyük olduğunu gördüm. Sonradan öğrendi-

ğime göre, genel olarak zararsız olmalarına karşın, kızdırıldıklarında korkunç biçimde düşman kesilirlermiş.

Atlarımızı Menemen'den İzmir Körfezi'nin ağzına doğru sürdük. Menemen rıhtımı olarak bilinen yer kendisiyle aynı adı taşıyan şehirden yaklaşık on beş, yirmi kilometre uzaktadır. Rıhtımdan bir tekneye binip körfezde denize açıldık. Denizden açıkça rahatsız olan Sari bize epey zahmet verdi ancak sonunda kayığa bindirebildik ve yelken açtık. Philippos ile Havordik'in biz görülemeyecek denli uzaklaşana dek durup el salladıklarını gördük. Onlar karadan devam edip atlarımızı İzmir'e götüreceklerdi. Tanrı'ya şükür, şehrin deniz kenarı boyunca uzanan beyaz hatlarını, önce-sinde görebildiğimiz birçok ilginç yerin denizdeki yansımalarını gördük. Yarım saat içinde tekrar Mille'lerin Oteli'ndeydik.

BERGAMA, SOMA, KIRKAĞAÇ

Dördüncü Kilise – Thyateira – Antik Kilise Kalıntıları – Civara Saçılmış Kalıntılar – Thyateira’daki Han – Şimşekler – Thyateira’dan Bergama’ya Yol – Bakır – Soma – Kırkağaç – Korku Veren Kaza – Dağ Manzarası – Muhteşem Geçit – Dağ Seli

Marmara’dan Thyateira’ya uzanan yol diğerlerine kıyasla daha az ilginç şey sunar. Zaten şehirde de sergileyecek dikkate değer bir şey kalmamıştır. Aslında parçalar açısından zengindir, fakat kısa mesafedeki Sezar Sarayı denilen yerde de teşhis edilebilecek ya da hakkında tahmin yürütülebilecek bir şey yoktur. Kilometrelerce alana yayılan, şehrin her tarafında bulunabilecek sütun başları, kaideleri, lahit ve kapakları ya da hamamlar veya antik dönemin diğer değerli kalıntıları halk tarafından kuyu kapakları, su tekneleri olarak müsrifçe kullanılmış; mimari süslemeler de birçok evin duvarında yer almaktadır. Fakat öyle büyük bir yapının kalıntılarına rastlamak mümkün değildir.

Şehre yaklaştıkça yağmur hızını arttırmaya başladı. Havada, yakında şiddetli bir fırtına kopacağına dair her türlü alamet görülüyordu.

Bu şartlar altında Akhisar’daki –Türklerin antik Thyateira’ya verdikleri isim– han rahatlatıcı bir sığınak oldu. Yağmur bardaktan boşalıncasına yağmaya devam ediyordu. Şimşekler dehşet vericiydi. Seyyar masalarımızın başına henüz oturmuştuk ki her yer sanki deprem oluyormuş gibi sarsılmaya başladı. Göz kamaştıran kuvvetli, menekşe rengi bir şimşek atmosferi doldurdu; elektrik akımının içimden geçtiğini açıkça hissettim. Bir saniye geçmeden ardı ardına “pirinçten kalkanların çarpışması gibi” (gök gürlemesi için eski kullanılan bir deyim) gök gürlemeleri duyuldu ve üç dakikadan fazla sürdü. Pek koruyamasalar da derhal ahşap kepenkleri kapattık; merhametli Tanrı’nın koruyuculuğuna güvenerek yemeğimize döndük. Fırtınanın süratle dinmesinin hoşnutluğuyla geceyi huzur içinde uyuyarak geçirdik.

Thyateira’dan Bergama’ya giden yol Temnos Dağı’ndan geçer; Küçük Asya’da rastlayabileceğiniz en romantik dağ manzarası buradadır.

Yukarıda sarp tepeler, aşağıda kaya yığınlarının oluşturduğu binlerce enfes şekille, yine sarp dağ vadilerinin kenarları, dağ çamları ve dişbudaklarının orada burada küçük kuytuluklarda oluşturduğu kümeler yol boyunca karışımıza çıktı. Yine de buraya yol demek için sanattan biraz yardım alıp onu ilkel doğasının yabanlığından kurtarmak gerekir. Gerçekten birçok yerde yol tamamen Tanrı'ya emanet edilmiştir; yolcu, on beş santimetreden bir buçuk metre çapına her büyüklükten kayanın oraya buraya saçılmış parçaları arasından, yukarıda dik kayalar üzerine sarkarken, otuz metre aşağısında seller kükrerken ilerlemek zorundadır. Yolda gidiş geliş pek azdır; hele bahsettiğimiz yol üzerinde bulunan sırasıyla Bakır'ın, Kırkağaç'ın ve Soma'nın büyüklükleri ve nüfusları göz önüne alınacak olursa bu şaşılacak şeydir.

Henüz dağları aşıp bu şehirlerin bulunduğu, ötesinde Kaikos [Bakırçay] nehrinin suladığı, şehirlerin kurulduğu dağ sırtının arkasında uzandığı ovaya çıkmıştık ki bu memlekette pek rastlamadığımız türden bir yağmur giderek hızlanarak bardaktan boşalırcasına yağmaya başladı; ta ki seller oluşturanaya kadar. Kısacık bir süre bile bizi ve atlarımızı "akıp giden sulara" katmaya yetti; bu esnada fırtına bulutları dağlardan yuvarlanıyor, dağların zirvelerini zift gibi bir karanlık kaplıyordu. Az sonra fırtına bulutları karanlık renkleriyle Kaikos ovasını da kapladı. Şimşekler göz kamaştırıcıydı; devam eden şiddetli yağmurla birlikte tehlikenin azaldığını hissediyorduk, yine de Kırkağaç'taki hana güvenle yerleşene kadar rahatlamaktan çok uzaktık.

Kırkağaç'taki hana varır varmaz elbiselerimizi kurutmaya çalıştık, fakat sürücülerimizin ıslak bir paltoyu kurutmanın en iyi yolunun yağmurda asmak olduğunu düşünmelerinden dolayı çabalarımız kısmen başarılı olabildi. Kömürlü bir yemek ısıtıcısı elde etmeyi başardık; ıslak giysilerimizden birkaçını ısıtıcının etrafına yerleştirdik. Sabaha giysilerimiz yarı yarıya kurumuştü; biz de rutubetten yarı yarıya ölmüştük. Bu illet, sabırla katlanılması gereken türdendir. Yerli halk sadece iyi havalar için hazırlıklı olduğundan evlerinde de tertiplerinde de her şeylerini ona göre hesaplamışlardır.

Kırkağaç'ta geçirdiğimiz gece az daha pek tatsız neticeler doğuracaktı. Dediğimiz gibi ıslak giysilerimizi kurutmak için aldığımız büyük bir kömür mangalımız vardı; şanssızlık eseri, bir kaza eseri devrildi ve

kurutmaya çalıştığımız şeylerden bazıları kullanılamayacak kadar çok kuru-
du. Zemindeki hasır yandı ve közlerden bazıları bir delikten alttaki odaya
düştü. Alttaki bölümün tahıl ambarı olduğu bize söylendiğinde –ki tahıllar
samandan bir örtüyle kapatılmıştı– neden paniğe kapıldığımız kolaylıkla
anlaşılacaktır. Közümüz şüphesiz bu parlayıcı maddenin üzerine düş-
müştü. Hancı geldi, fakat durumu oldukça sakın karşılamışa benziyordu;
anahtarı olmadığını, anahtar edinmesinin de mümkün olmadığını söyledi;
– tahıllar hükümete aitti; – anahtar valideydi ve vali rahatsız edilmemeliydi.
Kapıyı kırmak ise cesaret edemeyeceği bir şeydi. Zemin döşemelerinin
kaldırılmasına da izin vermiyordu çünkü bu da neticede aynı şey olacaktı.
Sonunda boşuna evhamlandığımız ortaya çıktı, meğer *tahıllar samanla
değil, toprakla örtülüymüş!*

Sabah uyandığımızda yarı kuru elbiselerimizi giydik. En azından,
bir İngiliz çiftliğindeki mutfak ateşinin keyfini çıkarmış olsaydık ya da
Soller’de bulduğumuz gibi daha hararetili bir ocağımız olsaydı da bundan
daha iyi durumda olamayacağımızı bilmenin memnuniyeti içindeydik;
çünkü Kırkağaç’tan ayrılmamızın üzerinden yarım saat geçmemiştii ki bir
önceki gece bulunduğumuz koşulların tamı tamına aynısının içinde bulu-
verdik kendimizi.

Öğleye doğru hava açıldı; Pergamon’a yaklaştıkça Kaikos ovası olağa-
nüstü bir güzelliğe büründü. Güneşte kuruması için paltomu bagajlarımızı
taşıyan atlardan birinin üzerine sermiştii fakat kayıp düşmüş. Kaybolduğu
fark edilince Karoli paltoyu bulmak için atını geriye doğru sürdü; çok geç-
meden paltomu temizce kollarının altına katlamış bir çoban buldu. Bulan,
ödölünü teslim etmeye gönülsüzdü, fakat Karoli ona eğer paltoyu derhal
vermezse, kendisini eşek sudan gelinceye kadar dövmek zorunda kalacağını,
ardından da Türk yetkililere teslim edeceğini söylemiş. Bunlar karşı konu-
lacak sözler olmadığından, Karoli kayıp paltoyu zafer kazanmış bir edayla
geri getirdi. Akropolis tepesinin altında, Pergamon’a girmeden hemen önce
Kaikos [Bakırçay], Roma işi üç kemerli bir köprüyle geçiliyordu. Buralarda
benimsenen genel üsluba uygun biçimde üstündeki yol hariç köprü epey
bozulmuş da olsa umulduğundan daha iyi korunmuş durumdaydı.

SARDEİS'TEN MARMARA'YA

Beşinci Kilise – Sardeis – Meryem Ana Kilisesi – St. Jean Kilisesi – Kybele Tapınağı – Paktolos Çayı – Bol Miktarda Böcek – Kroisos Sarayı – Eski Lidya Kralları – Alyattes ve Diğerlerinin Tümülüsleri – Gygaie Gölü – Sardeis'ten Marmara'ya [Gölmarmara] – Katakekaumene – Küçük Asya'da Depremler – İzmir'de Hissedilen Sarsıntılar – Marmara, Camiler – Han – Sülükler – Bir İtalyan Monopolcü – Marmara'dan Thyateira'ya Yol

Çalışmalarımızı sadece antik tarihle sınırlandırsaydık, serüvenin kendisi önümüze serilen göz alıcı sahnelere, ihtişama, şatafata ve güce eşdeğer olamazdı. Tek başına modern tarihin sayfalarını takip ediyor olsaydık o zaman da her şey bize nasıl kuru, nasıl yavan, antik zamanların cazibesinden nasıl yoksun görünecekti! Antik ile modern tarihin harmanlanmasına müsaade edelim; o zaman biri diğerinin yansıması, resmi haline gelir. Hepsinden öte ezelden beri dünyanın ilgisini çeken bu en çarpıcı sahnelerin yaşandığı yerleri görünce, geçmiş ile bugüne, korku ile hayranlığın, bağlılık ile inancın karışımıyla bakabiliriz. Bırakın inançsız adam tasvir ettiğimiz bu yerleri elinde İncil'le ziyaret etsin –bırakın İncil'in yazılı sayfalarını, izleri dünyanın sayfalarında derinlemesine takip edilebilen o sessiz harflerle karşılaştırsın; Emin olun şöyle haykırmaya hazır olacaktır: “Tanrı’m, sana inanıyorum, inançsızlığımdan kurtulmama yardım et!”

Şimdi Türklerin *Sart* diye bildikleri, eskinin Sardeis'i antik dünyanın en ilginç ve etkileyici kalıntılarında biridir. Lidya Krallığı'nın başkenti Sardeis, Hristiyanlığın beşiği Sardeis her ikisi de etkileyici biçimde duygulara hitap edebildiğine göre, önemsizce geçştirilebilecek bir yorumdan fazlasını hak ediyorlar demektir.

Sardeis ilk dönemlerinde krallığın babadan oğula geçtiği, en despotça kararların hüküm sürdüğü Lidya Krallığı'nın başkentiydi. Lidya'nın tarihi asırlarca masallarla bulanıklaştırıldı; fakat bu bulanıklıktan halkını girişimci, savaşçı kılmanın gururunu taşıyan yiğit bir hükümdar soyu orta-

ya çıktı. Bu hükümdarlar silahlarının gücüyle komşu memleketlere boyun eğdirmesini bildiler; Lidya'nın Perslerin eline geçmesine kadar da kuvvetten düşüp, lüks düşkünün insanlar olarak yaşadılar. Sardeis bu değişimi yine kendi hükümdarlarından birine borçludur.

Herodotos'un yazdıklarına göre, soyluluk göstergesi kendine güven, inanç gibi özellikleri barındıran Kyros, Kroisos'un Sardeis'te oluşturduğu hazineyi Paktyas adında bir Lidyalıya emanet etti. Sorumluluğundaki servetle güçlenen Paktyas isyan çıkarttı ve Lidyalılar fatihlerine karşı ayaklandılar. Bu sırada Kyros ordusuyla Babilliler, Baktrianeliler ve Mısırlılar üzerine yürüyordu. İsyan patlak verdiğini öğrenince Lidya'ya dönüp halkı esir almaya ve millet olarak ülkenin varlığına son vermeye karar verdi.

Kyros'un esiri olarak tahttan indirilip Kyros'un niyetini kendisinden öğrenen hükümdar, halkı affetmesi, intikamını isyanı tetikleyen Paktyas'tan alması için Kyros'a yalvarır. Buraya kadar iyi, fakat Kroisos muzaffer Kyros'a Lidyalıları silah kullanmaktan menetmesini de öğütlemiş. Lidya halkı doğası gereği lükse, hovardalığa düşkün olduğu için bu öğüt ahlaksızlığa itilmiştir. Ayrıca Kroisos Kyros'a, büyüyen nesli, aklı düşkünlüğe sürükleyecek işlere, uğraşlara teşvik etmesini de söylemiş; böylece Lidyalıları asırlardır diğerlerinden ayıran yiğitlikleri bastırılarak gelecekte başka bir ayaklanma çıkma tehlikesi bertaraf edilmiş. Kyros'un bu öğüdü dikkate değer bulduğuna kolaylıkla inanabiliriz. Çünkü kana susamış bir tiran değildi; bu plan sayesinde daha fazla kan dökülmeyecekti üstelik asıl planında olan halkı köle olarak satma düşüncesinden bile daha yıkıcı etkilere haizdi. Sonuçta, Kroisos ve seleflerinin fetihlere çıkarıp zaferler kazandıkları cesur millet kısa sürede yeryüzünün en zayıf, en yoz soyu haline geldi.

Bu ülkenin halkı, başka deyişle *Ludim*, Sam'ın oğlu Lud'un soyundan gelir ve Mısır'a yerleşen Misrayim'in oğlu Lud'un soyuyla karıştırılmalıdır. Bu ikincisi Yeremya'nın "yay çeken Lidyalılar"dan bahsederken kastettiği millettir.

Lidyalıların dinleri tam olarak putperestlikti. Sipylene adı altında Diana'ya ibadet ederler, bununla beraber Magnesia ya da Magnissa'daki Jüpiter ile Kybele'ye de tapınırlardı. Diana'ya gösterilen bu saygı Arundel mermerlerinde kayıtlı bir olaydan kaynaklanır gibidir; Smyrna ile Magnesia

arasında ittifak kurulur, her iki taraf da tanrıça Sipyrene üzerine ant içer. Magnesia'daki Diana Leucophryene için yapılan tapınak ihtişamı açısından Efeslilerin Diana tapınağına rakip olarak gösterilir.

Kefaret olarak kurban vermeleri Yunanların yaptığına benziyordu. Kefaret genç bir hayvanın, genellikle bir domuzun kurban edilmesi, kanının hayvanı öldüren kişi tarafından etrafa serpilmesiyle başladı; ardından kişi tuzlu çörek, serpilken içkilerle beraber tekrarlanan dualar ve antlarla affedilirken kutsal suyun saflığıyla arandıktan sonra kefareti ayini tamamlanırdı.

En uzak çağlardaki putperest dünyada bile yaygın olan, Tanrı'nın gazabını suçludan başka tarafa yöneltmek için masum bir hayvanın kurban edilmesi ilk bakışta garip görünebilir. Fakat yeni şekillere bürünmüş ya da yoldan sapmış bir inanç altında ezilmiş veya gizlenmiş olsa da gerek eski zamanlarda gerekse bizim zamanımızda; törenlerinde, mitlerinde ve kör inançlarında insanoğlunun ilk dininin özüne ve izlerine sahip olmayan dindar hiçbir millet olmamıştır. Gerçek anlamlar, Tanrı'nın o kendine özgü insanları haricinde her yerde zamanla kayboldu; ancak geleneklere dair anılar tapınakların ve putperest sunakların üzerinde parlak bir bulut gibi dolaşmaya devam etti.

Harap haldeki tapınaklarının dev kalıntıları, bu insanların adanmışlığının, yanlış yolda olsa bile, ne kadar minnet dolu ve acımasız olduğunu kanıtlar. Bu muazzam yığınların yıkımının taşıdığı diğer çarpıcı ders ise *Tanrı sözünün karşı konulamaz gücüdür*. Pagan dünyaya dair bütün kehanetler gerçekleşti; Efesli tanrıçanın muhteşem tapınağından geriye neredeyse iz kalmadı; Diana Leucophryene'nin tapınağı bugün taş yığınının başka bir şey değil. Yapılan uyarıların hepsi gerçekleşti. Geçmişten ders alalım. Dünya için eskiden yapılanlardan çok daha büyük bir fedakârlık yapıldı; ah, lütfen boşuna olmasın!

Yunan yazarlar değerli madenlerden paranın icat edilmesi ile Yunanistan'da Herodotos zamanında da yaygın olan, Romalıların *Ludi* dedikleri oyunları hep Lidyalılara atfederler. Antik Lidya'nın, her Hristiyan ülkede örnek alınması gereken başka bir idare şekli de çocuklarını büyütme usulleridir. Çocukların cesur olarak eğitilmelerini sağlayan, tembellik ettiklerinde bir suç işlemişler gibi cezalandıran bir Lidya yasası vardı. Elbette bu

yasa, Kyros'un fethi ve siyaseti sonucu gerçekleşen ahlaki düşüşten önce yürürlükteydi ve Lidyalılar yasaya sadıktılar. Çalışkanlığa yönelik bu eğitim şekli Lidyalı bazı kişileri zenginleştirmiş olmalı: Aslında servetleri neredeyse hayal ürünü görülebilir, fakat günümüzde de ticaretten dev büyüklükte servetler elde edildiğini görmüyor muyuz? Bu nedenle ülkelerinin elverişli konumu ile dağlarından altın getiren nehirleri göz önünde bulundurulduğunda Lidyalıların ticaretinin ne kadar büyük olduğu, refah getirdiği anlaşılabılır.

Pythias adında bir Lidyalının Yunanistan üzerine yürüyen Kserkses ile ordusunu ağırladığı söylenir. Pythias savaş ödemelerini karşılamaya yetecek bir meblağı Kserkses'e ödemeyi bile teklif etmiştir. Dünyanın bu kısmında hükümdarlardan sonra gelen en zengin adamlardan biri olduğu düşünülür.

İsmi zenginlikle bir tutulur hale gelen Kroisos ise, kalbi ve akli niteliklerinden ziyade altından ihtişamı ve büyük servetiyle dikkat çeker. Altın ve gümüşle süslenmiş yataklarını, kadehlerini, kraliyet nişanı yeleklerini Delphoi tanrısına sunup böylelikle mabedin ilahının gönlünü almayı ummuştur; bağış yapıp, altını külçeler halinde topladıktan sonra bunları kiremite dönüştürüp altından bir aslanla birlikte Apollon tapınağına yerleştirmiştir. Bir yangında Delphoi Mabedi'nin yok olmasıyla bu altından hazine Korinthos'a taşınmış, fakat sonra Kutsal Savaş'ın harcamalarını karşılamak için Phokaialılar hazineye el koymuştur.

Bu değerli hazine içerisinde Kroisos'un, hayatını kurtarmış bir kadını onurlandırmak için yaptırdığı bir buçuk metre uzunluğunda altından bir kadın heykeli de vardı. Kroisos, Alyattes'in ilk karısından olan çocuğuydu; ikinci karısı onu ortadan kaldırıp kendi çocuklarının varis olmasının yolunu açmak istiyordu. Bu nedenle fırıncı bir kadına Kroisos'un ekmeğine koyması için biraz zehir verdi. Kadın, bunu yapmak yerine Kroisos'u plandan haberdar edip zehirli ekmeği üvey annenin çocuklarına verdi. Neticede diğer çocukların ortadan kalkmasıyla Kroisos'un veraset hakkı emniyet altına alınmış oldu. Kroisos minnetinin ifadesi olarak ekmeğe kadının altından bir heykelini yaptırdı ve bunu da Delphoi'deki tapınağa sundu. Belki de minnetinin dayanıklı bir nişanesini yaratmayı umuyordu. Efes, Miletos ve Thebai, hepsi onun bu görkemli sunularından paylarını aldı. Strabon'dan öğrendiği-

miz kadarıyla Kroisos'un akıl almaz zenginliği Pergamon, Atarus arasındaki bazı madenler ile Paktolos'un altın kumlarından kaynaklanıyordu.

İşte Kroisos devrinin başlangıcı böyleydi. Önceleri hükümdarlığı büyük kardeşiyle paylaştı. Aklına onunla ilgili bazı talihsiz şüpheler telkin edilince kardeşini tahtan indirdi ve tek başına hükümdar oldu. Bir süre art arda ülkeler fethedip, ihtişamına ihtişam kattı. Sadece Kilikyahılar ve Likyahılar egemenliğinden kaçabildi. Saltanatının onuncu yılında, sıklıkla ima edilmesine rağmen asla sıklıkla adından söz edilmeyen Atinalı filozof ve kanun yapıcı Solon'un ziyaretini kabul etti. Kroisos, muzaffer bir edayla ona dünyanın en mutlu adamı olarak kimi gördüğünü sordu. Bilge, cevabında erdemli kişileri övüyor, Kroisos'un hayatında duymayıp aldırmadığı adamlardan bahsediyordu. Kroisos sonunda insanoğlunun en mutlusu olduğunu duymaya sabırsızlanarak açıkça sormak durumunda kaldı: "Ben mutlu değil miyim?" Solon şöyle cevap verdi: "Nasıl öldüğünü bilene kadar kimseye mutlu demeyin. Şeylerin akıbetine bakmayı istemek nafiledir; tanrılar en önce saadetin en yüksek noktasında olanları ıstıraplara boğar." Bu cevap Kroisos'u memnun etmedi; Solon'a umursamazca davranıldı ve Solon sarayı terk etti. O gittikten sonra Kroisos dert yağmuruna tutuldu: İkinci ve en sevdiği oğlu Attis'i kaybetti; serveti doruk noktaya ulaşırsa da bundan sonra mutluluk nedir bilmedi. İki yıl oğlu için yas tuttu, sonra Perslerin büyüyen ihtişamı, Kyros'un artan gücüne karşı harekete geçmek zorunda kaldı.

Artık amacı bunları durdurmaktı, fakat amacını gerçekleştirmek için gösterdiği çabalar sonunu getirdi. Başvurduğu yalancı, ne olduğu belirsiz kâhinlerin hepsi niyetini onayladı; sonuçta Kroisos Mısırlılar, Babilliler ve başkalarıyla ittifak kurmasına rağmen Kyros tarafından yenilerek Sardeis'e geri çekilmek zorunda kaldı. Bu şehrin büyük mukavemet gücünden dolayı Kroisos, uzun ölçekli bir kuşatmanın Persleri usandırabileceğini, kış gelince geri çekilmek zorunda kalacaklarını ümit etti; fakat ertesi gece şehir ele geçirildi. Fatih Kyros şehre girdi ve Kroisos'u esir aldı. Her zamanki insanlığıyla şehri korudu; halkı, servetlerini sessizce teslim etmeleri koşuluyla, insafsız askerlerin talanından kurtardı.

Solon'un söyledikleri gerçek olmuştu: Kroisos, bazı genç Lidyalılarla birlikte Kyros'un emri üzerine prangalara vurulmuştu, ağaçtan bir kazığa bağ-

lanarak canlı canlı yakılmak üzereyken “Ah Solon! Solon!” nidaları Kyros’un dikkatini çekti ve tutsağı kurtardı. Şimdiye kadar anlatılanlar Herodotos’un aktardıklarındandı; fakat bu anlatılanlar, bazı açılardan Kyros’un karakterine aykırı görünüyor. Kyros, Kroisos’un canlı ele geçirilmesini istemişti; sonradan kendisine sevecen, hatta dostça davrandı. Ksenophon’a göre Kyros onu, savaşlar dışında önceki zevklerinin hiçbirinden mahrum etmedi; böylece karısı, kızları, arkadaşları, hizmetkârları ve her zamanki düşkünüklükleriyle Kroisos kendisini tekrar mutlu saymış olmalı. Kişiliğinde ilgimizi çekecek hiç denecek kadar az şey vardır. Bir zamanlar kendisine bağlı olan bir milletin ahlaki açıdan nasıl yıkılacağına dair nasihat veren bir adam, aklın asaletine malik olamaz. Bu yüzden Sardeis’in kendisi kralından daha ilginçtir.

Kent görkemli biçimde, kuzeyde Hermos vadisi ile ötesindeki topraklara hâkim engin manzarasıyla Tmolos Dağı’nın eteklerine kurulmuştur. Güneyinde, Paktolos’un suladığı küçük bir ovada beyazımsı ham mermerden yapılmış Kybele Tapınağı bulunmaktadır. Batı cephesi nehrin kenarında, doğusu ise akropolis tepesinin dibindedir. Doğu cephesinin dış düzeninden iki sütun ile sahın önü portiğinden bir sütun, birkaç yıl öncesine kadar başlıklarıyla birlikte bütün olarak duruyormuş. Daha sonra ilk ikisi bir sütunun merkezinden diğerinin merkezine uzanan baştaban taşını desteklemiş. Üçünden sonuncusu şimdi yere serilmiş haldedir; önceki ikisinden düşen baştaban taşı da düşerken sütun başlarından birini yerinden etmiş. Sütunlar dikildiklerinden bu yana vadiye toplanan toprak yüzünden, boylarının yaklaşık yarısına kadar toprağa gömülmüştür. Bunun başlıca nedeni, muhtemelen, devamlı aşınıp engebeli, olağanüstü bir görüntü sergileyen akropolis tepesinin yıkılıyor olmasıdır. Tapınağın diğer üç sütunu da yaklaşık kırk yıl öncesine kadar ayaktaymış, ancak Türkler tarafından, ek yerlerinde bulmayı umdukları altın uğruna yok edilmişler. Bahsettiğim ayakta duran iki sütundan başka, doğu cephesine ait tepeleri kesilmiş dört sütun daha vardır; içlerinden biri, sella duvarının bir parçasıyla beraber sahın önü portiğine aittir. Bu kalıntıların toprağın üstünden yetmiş beş metre yüksekte olduğunu düşünülünce, kazı çalışmaları yapılacak olursa binanın daha büyük bir bölümünün gün ışığına çıkacağına şüphe yoktur. Şimdi bile toprağın üstünde, tapınağın boyutlarına dair

fikir verecek, İonya'daki en muhteşem tapınaklardan biri olduğunu gösteren yeterli kalıntı vardır. Büyüklük açısından Samos'taki Juno'dan veya Brankhidai'deki Apollon tapınağından aşağı olsa da düzeninin orantıları açısından en azından ilkinde eşit, ikincisinden de üstündür.

"Başkentin tasarımı ile tatbik edilişinin mükemmelliği bana," der Bay Cockerell, "gördüğüm bütün İon örneklerinden daha üstün geldi. Sanırım tapınak, yanlarda on yedi sütunu olan sekizsütunlu iki kanatlı bir yapıydı; yivler sütunların hiçbirinde sütun başından aşağıya devam etmemiş ki bunu, bu tapınağın, Apollon Didymaion gibi asla tamamlanmadığına dair bir kanıt olarak görüyorum. Baştabanın muazzam uzunluğunu, tasarım ile işçiliğin özel üslubunu, peristilin cephelerindeki ve yanlarındaki sütun aralıkları arasındaki farkları, Antik Çağ'ın ilk dönemlerine ait belirtilerden sayıyorum; hatta baştabanlarda kullanılan dev taşlar, Partheon ile diğer tapınaklarda aynı durumda iki parça taş kullanılırken bunların yekpare oluşu aynı yönde düşünmemizi sağlayacak diğer kanıtlardır. Sonraki zamanlarda, bu masif yapı tarzıyla temin edilen dayanıklılıktan, sonuca daha kolay ulaşmak ve görünüş adına feragat edilmiş."

Sardeis pagan şehri olarak böylesi büyük hatıralarla doluysa, kim bilir Hıristiyanlık tarafından yüceltildiğinde daha ne asilleşir. Apokalipste bu şehre yapılan tanrısal ikazlar, bunların nasıl müthiş bir şekilde harfi harfine yerine getirildiği hatırlanınca, şehrin şimdiki viran hali nasıl da etkileyici bir görünüme bürünür!

Bir zamanların bu meşhur şehrinin kalıntılarını incelemek kısa sürer. Değirmenin arkasında zamanında Meryem Ana'ya adanmış kilisenin kalıntıları görülebilir; eskiden Kybele Tapınağı'na ait olan sütun ve sütun başlarıyla inşa edilmiş benzer. Aynı değirmenin kuzeyinde efsaneye göre Aziz Yahya'ya adandığı söylenen bir kilisenin kalıntıları da bulunur. Kroisos'un kendi kaderi, verdiği ahlak dersi açısından ne kadar çarpıcıysa, şehrininki de ondan aşağı kalır değildir. Şehrin bulunduğu yerin ortasında bir zamanlar o ünlü kralın sarayı, Gerusia'nın kalıntıları olduğu düşünülen sağlam bazı tuğla duvarlar görülür. Sarayın temelleri her tarafa yayılmıştır; bir zamanlar krallık konutu olan bu yapı artık sığırlar için barınak vazifesi görmektedir.

Harap olmuş sarayın güneyinde yer alan akropolis sivri uçlu bir dağın üzerinde, üç tarafı sağlamlığıyla zamana meydan okuyan surlarla çevrilidir. Dağın zirvesinde Persler tarafından inşa edilmiş bir de gözetleme kulesi vardır. İskender'in yaptırdığı Olymposlu Jüpiter Tapınağı'nın kalıntılarından eser kalmamıştır; fakat değirmenin güneybatısından biraz uzakta antik şehrin en güzel kalıntıları, Kybele Tapınağı'nın kalıntıları dikkat çekicidir.

Kralı Kroisos'un zenginliği yücelttiği Sardeis'ten geriye kalanlar işte bunlardır; bir zamanlar "ikinci Roma" denilen bu muhteşem yer artık yok-sulluğa ve sessizliğe terk edilmiştir; –ticaret yok olmuştur; Paktolos altını artık yoktur. Sardeis'te tüm bulabildiğimiz, perişan bir çadırdan ibarettir.

Sardeis'te bir gece konaklayan son seyyahlardan Sir Emerson Tennant, manzaranın mehtap altında bir tasvirini verir. Yazdıklarını buraya kopya etmekten çekinmiyorum, çünkü pasaj doğru olduğu kadar güzeldir de; pasajın yer aldığı çalışma da maalesef artık erişilebilir değildir. "Her şey bir kuzey alacakaranlığındaki kadar uzak; dağın karlı zirvesi (Tmolos), vadinin uzayıp giden geniş kıvrımı, ırmağın parlayan akıntısı (Paktolos). Paktolos'un kıyısı boyunca dolaştım, yarı yarıya tükenmiş akıntının kenarına oturdum.

"Baskın duygu anlarının izlerini, hafızalarının haritalarında bulamayacak çok az insan vardır. Bazı sahneler vardır ki bir defa yerleşince kendi kendisinin ressamı oluverir, gerisinde zamanın yok edemeyeceği bir hatıra bırakır. Piramitlerin altında ağlayanların hislerini kolayca anlayabilirim. O gece, Asya'nın gökyüzünün altına oturup altın kumlu Paktolos'un kıyısından *Sardeis'in kalıntılarını* seyrederken benim hislerim de onlarınkinden aşağı kalır değildi. Yanımda yüzlerce sene önce Medlerin tırmandığı dayanıklı akropolis kayalıkları bir zamanlar çadırları şimdi benim uzandığım bu yerleri kaplayan fatih Perslere yol göstermekteydi. Önümde, duvarları arasında bir zamanlar insanlığın en bilgelerinin –Thales, Kleoboulos ve Solon'un toplandığı muhteşem Kroisos'un sarayından artakalanlar. Perişan baba sevgili oğlu Attis'in ezilmiş cesedi üzerinde burada yas tutmuştur; aynı küçük düşürülen kral, krallığını elinden alan Pers oğlanın ayaklarına kapanıp burada ağlamıştır. Uzakta Lidya krallarının, Kandaules'in, Alyattes'in ve Gyges'in devasa tümölüsleri durur; etraf-

larında Kserkses'in sayılamayacak denli büyük ordularının bir zamanlar Marathon'da bir mezar bulmak için telaş içinde koştuğu ovalar yayılır.

"Sardeis'in manzarasıyla ilgili, dünyanın başka hiçbir yeriyle ilişkilendirilemeyecek denli çok sayıda, canlı hatıra var, fakat hepsi insan şerefine önemsizliğine yönelik bir iğrenme hissiyle karışmış! Hepsi, ama hepsi geçip gitmiş! Benden önce burada, ölü bir dinin mabetleri, unutulmuş kralların mezarları, kralların ziyafet salonlarında dalgalanan palmiyeler vardı. Üzerimdeki sakın tatlı gökyüzü içimdeki terk edilmişlik duygusunu iki misli arttırırken, solmayan parlaklığıyla Kroisos'un altın rüyaları üzerine saçtığı gibi şimdi de sadece parlaklık saçmakta."

Yol boyunca birkaç deve kervanı gördük. Genellikle eşeklerce çekilmelerine karşın bunları atlar çekmekteydi. Bugün bu manzara olağandır; fakat herhalde bir zamanlar gerçekten tuhaftı. Çünkü Kyros'un Kroisos'a karşı zafer kazandığı bu ovalarda, bazı tarihçilerin de anlattıkları gibi, bu zafer aslında atların develer karşısında dehşete kapılmış olmasından kaynaklanır. Bazılarınca bu hikâyeye şüpheyle bakılır, fakat *dehşet* yerine korku ya da tikslenme'yi kullanacak olursak, hikâye yeterince olası görünebilir. Lidya ordusunun atları daha önce hiç deve görmemişti. Atların hayvanların en asabisi olduğu düşünülürse, Lidyalıların atlarının develerin tuhaf şekli, garip yürüyüşleri ve boyunlarını sallayışları karşısında korkuya kapılmaları hayli olası. Bugün Arap atı ile deve beraber yetiştiriliyor, böylelikle araların da en baştan bir arkadaşlık kuruluyor.

Sardeis'te beni hayretler içinde bırakan bir şey de böceklerin muazzam sayısıydı. Kayalar ve çalılar, siyah üçgenimsi beneklerle kaplı, oldukça düz, bir tür kırmızı böceklerle kaplanmıştı. Hiçbirini uçarken görmedik, fakat milyonlarca olmalıydılar. Kırmızımsı kanatlarıyla çekirgeler de oldukça fazlaydı. Kayaların etrafından her yöne yığınlar halinde kertenkeleler kaçıyordu.

Hermos üstündeki Magnesia'dan Sardeis'e ulaşanlar, at üstünde dört saatlik bir yolculuktan sonra Papazlı'ya varırlar. Burası yaklaşık yüz hane içerir; hepsi de Rumdur. Bu Rumlar ekip biçtikleri toprakların sahipleri değildir. Bu nedenle önce her beş metrekaire için beş kuruş vergi öderler, sonra Magnesia valisi her mahsulün onda birini talep eder. Bu idare türü, Paşalığa bağlı bütün Rum köylerinde geçerlidir. Asya köylerinin papazları papazlığa

atanıp kutsanmalarını da satın alırlar, ayrıca bu piskoposluk bölgesindeki papazlar her yıl Philadelphiea Piskoposuna 605 kuruş ödemek zorundadır. Papazlar, reayanın Türk hükümetine yönelik her eyleminden sorumludur. Bu yüzden Rum din adamları cemaatleri üzerinde hem sivil hem de dini bir otoriteye sahiptir. Vergileri toplamak için aralarında bir Türk yaşar.

Bu köyden ayrılıp Sipylos Dağı'nın doğu ucuna ulaşmak yaklaşık dört saat sürer. Ardından iki Türk köyünden geçtikten sonra yolcu, geniş bir düzlükte koni biçimli çok sayıda tümülüstten oluşan Lidya kraliyet nekropol'ünü görür. Bizim yaptığımız gibi kuzey yönüne devam edenler ise Sardeis'ten ayrıldıktan kırk beş dakika sonra aynı ovaya gelir. Bu antik dünyanın mezarları arasında biri diğerlerinden daha büyüktür; burası Gyges'in oğlu, Kroisos'un babası Alyattes'in ebedi istirahat yerini gösterir. Bu muazzam mezar altmış metreden yüksektir, çevresi bin iki yüz metredir; tabanını, kumtaşından kocaman blokların oluşturduğu söylenir.

Herodotos, Alyattes'in mezarından Lidya'nın en büyük mezarı olarak bahseder; büyüklük bakımından sadece antik Babil yapıları ile piramitler bu mezarı geçebilirmiş. Herodotos bize, görünüşte bir tepeye benzeyen bu mezarın, biri fahişelerden oluşan üç farklı sınıf tarafından inşa edildiğini söyler. Lidya kralının mezarının üstünde ya da tepesinde, üzerinde Yunan harfleriyle yazılmış, her sınıf tarafından ne yapıldığının anlatıldığı beş mermer blok görmüştür. Bu yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla bu devasa anıtın büyük bölümünde bu kadınların emeği geçmiştir. Lidya'da, Heredotos'un Mısır'da da zaman zaman yaygın olduğunu söylediği bir gelenek varmış. Bu geleneğe göre ülkenin genç kızlarına kazanç sağlamaları için bu iğrenç mesleği yapmalarına izin verilirmiş. Bu onlara kocalarını seçme hakkı veriyormuş. Aynı tarihçi tarafından verilen bilgiye göre bu Mısır'da yaygınmış.

Lidya krallarının nekropol'ünün yakınında, kuzey yönünde, bir zamanlar kıyısında yükselen Artemis Koloene Tapınağı'ndan dolayı Strabon tarafından Koloe Gölü olarak adlandırılan Gygaie Gölü bulunur [Marmara Gölü]. Etrafında dolaşmak yaklaşık iki saat alır. Kuzeyde batıya doğru, ormanları pek sık olmayan gri dağlarla kuşatılmıştır. Doğu kenarında bazı balıkçı kulübeleri bulunur. Kıyıya bağlanmış birkaç tekne gördük; göl balık açısından zengindir.

Gölde birkaç güzel kuğu yüzmekteydi; başka su kuşlarından binlercesi ise gölün yüzeyini sıyrıp geçiyordu. Bu gölün yapay olduğu, Gyges (gölün adı oradan gelir) döneminde Hermos ve Paktolos'un taşan sularını toplamak için kazıldığı söylenir. Belki Lidya tümülüslerinin inşasında kullanılan taşlar da artık Gygaie Gölünün huzur dolu dalgalarının çarptığı vadiden alınmıştır.

Fevkalade güzellikte birkaç kartal gördük; buraların yaban, yerleşimin seyrek olmasına karşın, onları vurabileceğimiz menzile girmemize izin vermediler. Bir martı türü burada oldukça sık görülür. Dr. Chandler'in söylediği gibi, gövdeleri beyaz, başları siyahtır. Bir zamanlar Diana'ya adanmış tapınaktan geriye hiçbir şey kalmamıştır, fakat Marmara'nın göl tarafında bir mezarlıkta mezar taşı olarak kullanılmış birçok antik parça vardır. Özel bir kutsallığı olan bu tapınakta, tanrıçanın hizmetinde kullanılan sepetlerin, tanrıçanın festival gününde kendiliğinden dans ettiği söylenir.

Tuhaftır, ne zaman Küçük Asya'nın batısında tapınak görsek, bu tapınaklardan biri mutlaka Diana'ya adanmıştır. Bütün büyük şehirlerde – Efes, Sardeis, Pergamon, Magnesia – böyle tapınakların kalıntıları görülür. O zaman Efesli şehir kâtibi rahatlıkla "Ulu Diana"nın Asya'nın ana tanrıçası olduğunu iddia edebilir.

Marmara'ya [günümüzde Gölarmara ilçesi] vardığımızda hanın kapısı önünde çok kirli, pejmürde, fakat kendi ülkesinin giysileri içinde bir Avrupalıyı dikilmiş görünce oldukça şaşırdım. Rastgele İtalyanca selsendim ve anladım ki adam İtalyan. Sultan'ın hükümetinden sülük tekelini satın almıştı ve hızla servet yapmaktaydı. Sülük Anadolu'nun düzlük yerlerinde son derece yaygın; atlarımızın ağızında devamlı sülük olurdu. Karoli, kan kaybının atlara zararı dokunmayacağını söyledi fakat görüntü çok berbat. Yolcunun da içmeden önce suya bir göz atması yerinde olur, çünkü bunlardan *sadece* atlar muzdarip olmaz.

Marmara iki camili, köylere özgü sade havasıyla hoş bir yerdir. Manzarası da tam İngilizlere göredir. İnsanları her zaman olduğu gibi nazik, yardımseverdir. Çizim yaparken birkaçı etrafımda toplanıp camileri ve diğer nesneleri tanıyınca ellerini çırpıp "Çok iyi!" diye bağırarak sevinçlerini gösterdiler.

PHİLADELPHĖIA'DAN LAODİKEİA'YA

Altıncı Kilise – Philadelpheia [Alaşehir] – Philadelpheia'dan Laodikeia'ya Giden Yol – Katakekaumene – Türkçe İsmi – Alaşehir – Kısa Tarihi – Hristiyan Kilisesi Kalıntıları – Eski Surlar – Tuhaf Macera – Açık Havada Kamp Şansı – Şehre Giriş – Kilisenin Bugünkü Hali – Hamamlar – İçki Satışı – Philadelpheia'dan Ayrılış – Rum Kızlar – Şehirdeki Evler – Kadın Ahali – Paralar – Kogamos Kıyıları – Tatlısu Kaplumbağası – Thyateira Yakınlarındaki Güzel Pınar – Lahitler

Laodikeia ile Philadelpheia arasında, Katakekaumene (Ateşten Hapis) denen bir arazi üzerinden geçtik. Geçtiğimiz bu kısımda volkanik hareketin etkili olduğu çok açıktı; fakat bize söylendiği kadarıyla izleri biraz güneyde, Kula ve Yenişehir'e doğru daha net ve şüphe götürmezmiş. Bu arazi iki taraftan da Tmolos ile Mesogis dağlarıyla sınırlıdır. Yoğun volkanik hareketlerin izleri yukarıda bahsettiğimiz şehirlerin ötesine doğru azar azar kaybolur.

Sıcak bir günün ortasında biraz dinlenmek için bu bölgede bir kahvehanede durduk. Doruk noktasında bir Türk panayırıyla karşılaştık. İngiltere'de beş para etmeyecek şeylerin fiyatını sorup öğrendiğimizde çok eğlendik, fakat böyle şeyler burada nadir ve egzotiktir. Bir Türk de eminim İngiltere'de bir panayırda aynı gözlemi yapacaktır.

Birkaç Türk silahlarımızdan bir hayli keyif aldı; silahları barutla doldurup istedikleri gibi ateş etmelerine izin verdik. Yanımda taşıdığım, yecek cebine tam uyan çok küçük bir çift silah inanılmaz merak uyandırdı. Bu küçük silahlarla her türlü şakayı yaptılar –bunların bebek tabanca olduğunu söylediler. Bir Türk subay onlara karşılık kocaman bir gümüş parçası kakılmış kılıflı tabancalarını vermeyi teklif edince ona bunların altmış dört librelilik bebekler olduğunu söyledim. Binbaşıyla ilgili bir sürü soru soruldu, sakalına övgüler yağdırıldı. Her Türk, içgüdüsel olarak, binbaşının sakalından bahsedilince eliyle kendi sakalını sıvazlıyordu. Benim sakalımın da beğeniden pay aldığını, bu konuyla ilgilenenlerin sakalımın renk ve biçim

açısından tam Osmanlı sakalı gibi göründüğünü ifade ettiklerini söylesem, kendini beğenmişlikle suçlanmam sanırım.

Bütün yol boyunca bol bol üzüm gördük. Atlarımızı serinletmek için zaman zaman onlara bir salkım üzüm ya da bir karpuz dilimi veriyorduk; hem işe yarıyordu hem hoşlarına gidiyordu. Amerikalı arkadaşımız bunun Amerika'da da sıklıkla yapıldığını söyledi. Bize de Türkler tarafından bir ya da iki kez ayva, birçok kez de nar ikram edildi. Bu meyvelerin gerçek değerini doğal iklimlerinde anladım. İngiltere'de eksiklikleri pek hissedilmez. Burada ayva mayhoştur, insanın ağzını büzer, sert bir elma gibidir. Nar, yenmesi zahmetli taneleriyle tadı buruk portakal gibidir. Dolayısıyla bu bölgelerde bu meyveler en önde gelen faydalı meyvelerdendir. Birinden bir dilim almak, susuzluğunuzu büyük su yudumlarından daha çok giderir ya da hafifletir. Nardan İncil'de de hak ettiği gibi sürekli bahsedilir. Nara düzülen övgülerden dolayı bazı insanlar Doğu'da narın farklı bir meyve olduğunu, kendi ülkemizde mükemmeli bulamayacağımızı düşünürler. Oysa tek fark burada gerekliken kendi ülkemizde faydasız olmasıdır. Kalabalık bir toplantıda uzunca oturup susuzluk çekecek olsam, yanıma mutlaka bir nar alırdım.

Philadelphie'a erkenden varmak istiyorduk, fakat biz ilerledikçe, sanki aradığımız şehir de ilerliyordu. "Yarım saat ileride." Bir saat geçti – iki saat geçti – o esnada bir Türk de geçti.

"Ona sor Karoli." Soru soruldu.

"Alaşehir" dedi Türk, "kırk beş dakika ileride."

"Hah, orada mı?" dedi Karoli, "tamam biliyorum, hemen şu tepenin arkasında."

Gördüm ki iki saat doludizgin ilerlese bile şehre yaklaşamayacaktık. İki saat daha geçti –şüphesiz şehir oradaydı. Gece yaklaştı; yolumuzu kaybetmiştik. Uzaktan aldanmamıza neden olan büyük bir çoban ateşinin yanından geçtik, hâlâ aradığımız yerden uzaktaydık. Tekrar bu Asya atlarının ne kadar faydalı olduklarını gördük. Duvarlardan tırmanıp inebildiklerini, nehirlerde yüzdüklerini, bataklıklardan geçtiklerini, yapmamız gereken tek şeyin onlara yapışmak olduğunu biliyorduk. Kısa süre sonra kendimizi surların altında bulduk; bir giriş bulmak için etrafında dolan-

dık; boş yere içeri girmeye uğraştık. Karşıda, sayıları az olmakla birlikte her dakika değişen ışıklar, etrafımızda ise garip kalıntılar vardı. Işıkların *ignes fatui*¹ olmadıklarına uzun zaman önce inanabiliyordum. Yıkık duvarlar, antik yapıların parçalarıyla dolu bataklık bir zeminden su içinde ilerlemeye çalışıyorduk. Yüz metre ötemizde bir ışık beliriveriyor, sonra daha uzakta, bir o yanda bir bu yanda; sonra iki, hemen ardından üç ışık, fakat hiçbirisi şehir ışıklarına benzemiyordu.

Bir sürü duvar aşp tekrar açık araziye çıktık; bu titreşen ışıkların kılavuzluğunda girişi bulabilmek için tekrar tekrar çabaladık. Artık şeytani ruhlar tarafından aldatıldığımıza inanmak için güçlü kantlarımız vardı. Her seferinde girişi bulamayıp açık araziye çıkıyorduk. Karoli ile albayın tercümanı daha çıkar çıkmaz yolu net biçimde gördüklerini söylüyorlar, fakat her deneyişlerinde bizi içinden geçilemeyen kalıntılar arasına sokuyorlardı.

Şiddetli yağmur yağıyordu –açıkta geceleyemezdik– yine de geceyi arazide geçirmek zorunda kalacağımızı düşünürken, Karoli bir giriş bulduğunu haykırdı. Böylesi rahatlatıcı sözler duymaktan ötürü fazlasıyla minnettar halde, onu takip ettik. Burası tek sıra halinde girdiğimiz dar bir geçitti. Atlarımız korkup devam etmek istemediler, fakat mecburduk; Türk üzengileri keskin kılıçlar gibidir.

Yol aşağı doğru iniyordu –aşağı, aşağı, hâlâ aşağı– başımızın üzerinde kemerli bir geçit gökyüzünün o zayıf ışığını kapatana kadar ilerledik. Durumumuz gitgide rahatsız bir görünüm almaya başlamıştı. Atlarımızın dizlerine kadar sıvı içindeydik; her yandan gelen kokulara bakılacak olursa bir çeşit mezarlıktan geçiyor olmalıydık. Üstümüzdeki tonozdan başımıza baş belası damlacıklar damlıyordu. Nihayet altımızda kuru bir zemin bulduğumuzda, atlarımızın dizlerinin seviyesinde kemerli bir yol uzandığını gördük. O esnada mezarlık kıyafetleri içinde sıksa bir karaltının tuttuğu meşaleyle yolumuz aydınlandı. Derken karşı taraftaki kemerli yoldan bir başkası belirdi; biz daha ikinci meşaleyi tutan uzun sıksa kola bakarken birinci meşale gecenin karanlığında kayboldu; sonra önümüzde bir üçüncüsü beliriverdi. Böylece yolumuz aydınlandı; ta ki aniden soğuk bir rüzgâr

1 Bataklık yakamozu –ed.n.

yüzümüze çarpıp, gecenin en iyi karşılanan şeyi yağmur etrafımızda tıkrıdamaya başlayana kadar.

Kemerli yoldan çıktığımızda önümüzde loş bir yağ lambası asılı duruyordu. Aydınlatığı kapı han kapısıydı. Bir saat sonra güven içinde “sahanlık üzerine” uzanmıştık.

Ertesi sabah gizemli maceramız açıklığa kavuştu: Şehre, mezarlığı sınırlayan, umumi lağımın aktığı bir hendek vasıtasıyla girmişiz. Altımızdaki kokuşmuş suyun daha da pis kokmasına neden olan şey buymuş. Atların ayak seslerinden birkaç yaşlı Türk kadını uyanıp gece karanlığında kalan yolculara ışık vermek için mahzen benzeri kapılarını açmışlar. Gece yarısı yaşadığımız korkuların sebepleri böylece açıklanmış oldu.

Alaşehir yani antik Phiadelphia, Türklerin Kestane Dağ dedikleri, zirvesinde her zaman kar bulunan Beyaz Dağ, antik Tmolos Dağı'nın eteklerinde kuruludur. Philadelphieia kalın, parçalara ayrılmış surlarla çevrilidir; birçok depremle sarsılmıştır. Bugünkü şehir fakir ve pistir; sadece surların olduğu bölümü işgal eder. Burada çok az meyve ağacı vardır, aslında servi dışında bütün ağaçlardan çok az bulunur. Şehrin başlıca geçim kaynağı mısır, pamuk ve tütündür. Nüfusu on iki bin Türk ile üç bin Rumdan oluşmaktadır. Philadelphieia'nın Hristiyan sakinlerinin anlatması imkânsız, gurur, keder karışımı bir hisle gösterdikleri surlar içindeki,yonu taşından yüksek, güçlü duvarlarının bazılarının ayakta olduğu o çok eski kilisenin üzerinde Vaftizci Aziz Yahya'nın tasvirini görmek mümkündür.

Philadelphieia sakinleri ezelden beri Hristiyan inancının ateşli birer savunucuları olmuşlardır. Şehir, kapılarını Bayezid'e açmayı reddeden Küçük Asya'nın tek Bizans kentidir. Bayezid'in şehri ele geçirirken izlediği yöntem burada değinilmeye değerdir. Burada geçmiş ile bugünün yansımaları birbirine karışmış ya da fakirleşen bir şehir, muhteşem bir kalıntı olarak birbirini izlemiştir.

Bayezid, Philadelphieialıların direnişinin hakkından gelemeyeceğini görerek, tasarısının başarısını garantiye almak için, yeni müttefikleri olan Sırp prensi ile Bizans imparatorundan yardım ister. Manuel, Philadelphieia'nın kumandanını yanına çağırarak şehri teslim etmelerini,

Türk yöneticileri kabul etmelerini emreder. Philadelpheia'nın başkomutanı Konstantinopolis'in imparatoruna "şehri bir barbarın ellerine bırakarak vatandaşlarına asla ihanet etmeyeceği" cevabını verir. Bayezid, öfkeden köpürmüş halde müttefiki Bizans imparatorunun emri altındaki birliklere, Philadelpheia'yı kendisi için ele geçirmeleri emrini verir. İoannes Palaiologos ile Manuel Osmanlı padişahının ellerine teslim etmek adına kendi şehirlerine yapılan sefere en önden giderler. Bizans ordusunun komutanları, Bayezid'den haince gayretlerinin ödülünü alırlar, fakat kızgın Sultan Philadelpheia'nın soylu komutanını birçok Philadelpheialıyla birlikte öldürür.

Philadelpheia kalesinden yaklaşık bir saat uzaklıkta Bayezid'in Philadelpheia'nın kıyımından sonra insan kemiklerinden bir duvar yaptırdığı söylenir, fakat bu yanlışır. Bu duvar aslında, eskiden Tmolos Dağı'nın kaynaklarından şehre su sağlayan sukemerinin kalıntısıdır. Görüldüğü kadarıyla taşlaşmak bu akıntıların doğasındandır; beraberlerinde getirdikleri değişik kökler duvarda kabuk bağlayıp kalmış, bazıları da kuru kemik şeklini almıştır.

Alaşehir isminin anlamına dair bazı yanlış kanılar mevcuttur. Sıklıkla "Tanrı'nın Şehri" olarak tercüme edilmiştir. Bu tercüme hatalıdır çünkü Türkler bu şehre özel olarak saygı beslememektedir. İsmi gerçek anlamı Güzel Şehir'dir. Bu namı da kendine değil, bulunduğu konuma borçludur. Şehrin büyük bölümü dört küçük, ucu körelmiş tepenin yamacına kurulmuştur. Öyle muntazamdırlar ki neredeyse yapay oldukları söylenebilir. Dükkânlar, hamamlar ve pazarların bulunduğu şehrin iç kısmı ise sıkışık ve pistir. Hamamları pek memnun kalmamakla beraber denedim. Hamamdan ayrılıp hana dönerken, yaşlı bir Türkün karşıdaki dükkânın kapısından bana birtakım işaretler yaptığını gördüm. Elbisesinin altında gizlediği bir şeye işaret etti, göz kırıp manidar biçimde beni yanına çağıran işaretler yaptı. Kapıdan geçince ona (İngilizce) ne demek istediğini sordum. Bunun üzerine cübbesinden bir şişe çıkardı ve "Rom" kelimesini telaffuz etti. Bu işte gözetilmesi gereken bir gizlilik görülüyordu, fakat ona (İngilizce) yanımda bir şişe Schiedam olduğunu söyledim. Dediklerimi mükemmel biçimde anlamış görünüyor.

Philadelphiea'dan ayrılırken –ki bu hiç kolay olmadı, çünkü şehir-
den çıkarken de neredeyse girerken olduğu kadar zorluk çektik– birkaç
kadının bir Rum evinin ana kapısından bize baktığını gördük; bir ya da
ikisi gençti, hatta belki güzeldi de. Birkaç defa bu evin önünden geçmek
zorunda kaldık; her geçişimizde, kadınlar kapıların arkasına koşup geçtiği-
miz gibi tekrar beliriveriyorlardı. Bunu o kadar bariz biçimde, çapkınca bir
meraktan yapıyorlardı ki onlara gülümseyip selam verdik. Lakin şaşırarak
gördük ki aynı gruptan yaşlı bir kadın nezaketimizi iyi yönde değerlen-
dirmek yerine genç olanların tümünü geriye püskürtüp evden dışarı çıktı
ve sövüp sayarak bizi azarlamaya başladı. Neyse ki Türkçe konusundaki
bilgisizliğimiz kadının söylediklerini anlamamıza mani oldu. Karoli bize,
yaşlı kadının söverken kullandığı söz haznesinin muazzam ölçüde zengin
ve kayda değer olduğunu söyledi.

Şehrin hemen dışında, başlarında küçük üzüm sepetleriyle duvara
yaslanmış duran iki kızın yanından geçtik. Biri yaklaşık on beş yaşlarında,
Rum çiçekçi kızının ideal örneği idi; hiçbir şey onun duruşundan daha
rahat ve zarif, hiçbir şey onun çehresinden daha klasik olamaz. Biraz daha
genç olanı ise şirin, ilginç bir çocuktü. Şehrin girişinde madeni paraların
nasıl değerlendirildiğini görmek için bir fırsatımız daha oldu. Bir Yahudi,
küçük bir çanta bakır parayla yanımıza geldi. Paraların hepsi son derece
yaygın olan cinsten, imparatorluğun ilk dönemlerine aitti. Hepsini için bin
kuruş isteyince, ona paraların gerçek değerini söylemek zorunda kaldım.
Çünkü altı peni edecek şey için yaklaşık 8 sterlin talep ediyordu. Bunu ona
söylediğimde o kadar şaşırıldı ki hayatımda hiç bu kadar şaşırılmış birini gör-
memiştim. Kaşlarını öyle bir yukarı kaldırdı ki bunu gören biri onları tekrar
aşağıya indirmesinin imkânsız olduğunu düşünürdü. Nihayet Karoli'nin
anlayamadığı Türkçe bir şeyler homurdanarak uzaklaştı. Sanki teklifimle
bütün grubun deli olduğunu göstermiştim. Bizim açımızdan en güvenlisi,
buradan olabildiğince çabuk uzaklaşmaktı.

Biraz daha ilerleyince Kogamos kıyılarına geldik. Burada küçük bir
dere, küçük tatlı su kaplumbağası gördüm; yakalamaya çalıştım, fakat
denemelerimden sıyrılıp sazlık bir tarafa kaçtı. Bildik kaplumbağaların
yarısı kadardı, kabuğu da daha açık renkliydi.

Thyateira yakınlarında, kompozit düzende güzel bir çeşme gördüm. Kompozitti çünkü Antik Çağ'ın farklı döneminden parçalardan oluşuyordu. Yunan haçları ile Bizans dönemi süslemeleri arasında daha eski dönemlere ait friz ve korniş parçaları da vardı. Sonra güzel bir de lahit fark ettik; fakat her seyyahın görebileceği kadar ortada bir yerde olduğundan –şehir surlarına yakın bir konumda– üstündeki yazıtı kopyalama lüzumu görmedik.

LAODİKEİA'DAN HİERAPOLİS'E

Yedinci Kilise – Laodikeia [Eskihisar] – Antik Tarih, İhtişam – Şu anki Durum, Tedrici Bozulma – Amfitiyatro – Köprü – Sukemeri – Etrafa Saçılmış Kalıntılar – Laodikeia'dan Hierapolis'e Yol – Kestirme Yol – Hierapolis – Harikulade Kalıntılar – Donmuş Lav Krateri – Kaplıcalar – Burada Yıkanmanın Verdiği Eşsiz His – Türk Kadınları – Eşekarısı Yuvaları – Khonai ya da Kolossai – Tripolis

Laodikeia, Hierapolis ve Kolossai'nin kalıntılarını ziyaret etmek için iki gün ayırdık. Türklerin Eskihisar dedikleri Laodikeia, Mesogis dağ silsilesinden ayrılmış muazzam genişlikteki bir yaylada kuruludur; kuzeyde, Denizli'den bir saat uzaklıktadır. Eskihisar'a vardığımızda dikkatimizi çeken ilk kalıntılar otuz metre uzunluğunda, on beş metre genişliğindeki stadyumun kalıntılarıdır. Beyaz mermerden yirmi iki sıra oturma yeri hâlâ kısmen de olsa durmaktadır. Bu güzel eserin batı ucunda gladyatörlerin içinden arenaya geçtikleri mermer arkadın bir kısmı durmaktadır. Arkadın üzerindeki Yunanca yazıttan, stadyumun yapımına Titus Vespasianus'un konsüllüğünde başladığını, Hıristiyanlığın seksen ikinci yılında Traianus tarafından tamamlandığını öğreniyoruz. Stadyumun batısında yirmi beş sıra oturma yeriyle tiyatro görülür; giriş kapıları yıkılmıştır. En iyi işçilikle yapılmış yivli sütunlar, sütun başları, saçaklıklar ve kornişler bir zamanlar kapının durduğu yerde uzanmaktadır. Yine daha büyük bir tiyatro kuzey-doğu yönünde, Menderes'in aktığı ovanın karşısında boy gösterir. Burada mermerden elli sıra oturma yeri ya da basamak bulunur; çevresi dört yüz adımdır. Fakat yalnızca sıraların yaklaşık sayısını verip tiyatronun biçimini tasvir etmek, asırlar öncesinden gelen bu abidelerinin azametini, görkemli görünüşüne dair fikir vermek için yetersizdir.

Laodikeia mevkiine saçılmış, mermerle muhafaza edilmiş sayısız sütun ve duvar parçaları bulunmaktadır; lakin bunların saray mı yoksa tapınak kalıntısı mı olduğuna karar vermek imkânsızdır. Şehrin ortasında

bir gymnasionun kalıntıları, biraz uzağında da az sayıda mermer basamağı ya da oturma yeriyle üçüncü bir tiyatro görülebilir.

Bu kalıntılar alçak bir dağın üzerinde yaklaşık beş kilometrelik bir daire içine yayılmış. Ancak zemin birçok yerde çökük olduğundan, şüphesiz kalıntıların birçoğu toprak yığınlarıyla gizlenmiş. Depremler, düşman saldırılarından daha fazla zarar verebilmekte. Bir zamanlar Küçük Asya imparatorluğun bir eyaletiyken Romalı Sezarlar tarafından başkent olarak seçilen şehrin muhteşem abideleri depremlerce yok edilmiş, toprağın altına gömülmüş. O zamanlar Laodikeia güzel ve zenginmiş; kaliteli yünleriyle ünlü koyunlarından büyük zenginlik elde etmiş. Fakat şimdi bu koyunların ırkı bile, en azından burada, ortadan kaybolmuş. Her yer harap.

Büyük ana yapılar kaba taş yığınlarından inşa edilmişken kornişler ve ince oymalar mermerdendir. Burası bir kereden fazla depremlerle yıkılmış olsa da volkanik değişimlerin jeolojik kanıtları bulunmaz; tepe katmanları o denli bozulmamıştır ki kayda değer hiçbir şey göstermezler. Buna karşın hiçbir tarihi kanıtı sahip olmasak bile, antik şehrin girişindeki köprüünün parçaları bu türden şeylere işaret eder gibidir. Taşlar birbirlerinden öyle bir ayrılmıştır ki ancak daha önce buralarda sıkça görülen depremlerden biriyle açıklanabilir.

Her yer, ama her yer kalıntılarla dolu! Bir zamanların bu muhteşem yapılarının planları, etrafa saçılmış biçimsiz taşların, ot bağlamış parçaların labirenti ortasında zorlukla çıkarılabilir haldedir. Oturma yerleri bir dereceye kadar korunmuş iki tiyatroyu ayırt edebildiğimiz yerde bile, sahne ya da ön sahneler taş yığınlarına dönmüştür; üçüncü tiyatro ise daha da kötü durumdadır. Dikkate değer başka bir nokta da oturma yerlerinin bazılarında kabaca Yunan alfabesinde kazılmış büyük harfler bulunmasıdır. Bunlar, Sir C. Fellowes'un da ileri sürdüğü gibi, bu yerlerin kime ait olduğunu gösterir.

Laodikeia'dan Hierapolis'e uzanan normal yol Lykos tarafından sulanan dar bir vadiden, ardından da nehrin solundan geçer. Buradan kuzey yönü takip edildiğinde yol, işlenmemiş, bataklık düzlüğün karşısından, Kutsal Şehre, yani Türklerin kayalarının, tepesinin parlak beyazlığından dolayı Pamukkale dedikleri Hierapolis'e uzanır. Ovanın karşısından düz devam ettik. Genellikle burayı böyle çapraz geçmek imkânsız olsa da

hava bu geçişimize izin verecek kadar kuruydu. Kalıntılara yaklaştıkça, güneş ışınlarının yansımından ötürü gitgide göz kamaştırıcı bir hal aldılar. Menderes'i sallanan başka bir ahşap köprü üzerinden geçerek, kenarlarında birçok mezarın ve lahtin bulunduğu kayalık bir yoldan Pamukkale düzlüğüne, yaylasına ulaştık. Bu mezarların çoğu mimari güzellik gözetilerek yapılmıştı. Arkaları gri dağa dönük, çoğunlukla beyaz mermerden olan bu mezarlar istenilen etkiyi uyandıramamaktan çok uzaklar.

Mineral sularının meziyetlerinden dolayı Hierapolis, Apollon ve Asklepios için kutsaldır. Bu sular eskiden beri romatizma, hepsinden öte cilt hastalıkları tedavisinde kullanılmasıyla ünlüdür. Hatta bölgenin Türkleri şöyle derler: "İnsanlar Pamukkale'nin sularıyla haftada bir yıkan-salar asla ölmezler." Su ılıktır, sülfür tadındadır.

Rehberlerimizden biri suya girdiğini ve suyun çok ısırap verici bir cilt döküntüsü meydana getirdiğini söyledi. Bu, homeopatinin lehine bir iddiadır. Burası şimdi bile Türkler tarafından çok ziyaret ediliyor, özellikle sadece yukarıda bahsedilen durumlar için değil aynı zamanda genel bitkinliklerine de çok iyi geldiği söylenen kadınlar tarafından. Gimnasion'un yakınlarından aşağı doğru akan ılık suda böcekler ile bir çeşit kurbağa gördüm. Burada su ele çok hoş biçimde ılık geliyordu. Etrafta bir sürü eşekarası vardı; kalıntılardan bazılarında bizim evlerimiz gibi eski duvarlara böylece tedarik ettikleri malzemelerle yaptıkları kovanları dikkat çekiyordu.

Kalıntıların ortasından doğan sular, önce şehrin etrafında her yönden dereciklerin aktığı büyük bir hazneyi doldurur. Bu suların akışlarını takip etmek oldukça tuhaf ve ilginçtir; taşlaşıp, sert kayalardan havuzlar oluştururlar. Kayalar sert olmasına karşın hafif ve gözeneklidir. Bütün akıntılar, mevsim boyunca binlerce dolambaçtan sonra göz kamaştırıcı beyazlıkta yüksek bir tepede buluşur. Burada sular tarafından, sanki küvet işlevi görsün diye oyulmuş su hazneleri göze çarpar. Ardından sular bu haznelerden kabarcıklar halinde köpürerek tepeden aşağıya akar ve Menderes Nehri'nin suladığı ovada kendilerini sessizce gizlerler. Ziyaretimiz esnasında sular çok alçaktı; sadece birkaç kanalla sınırlıydı.

Pamukkale kalıntıları çok uzaklardan görülür; Asya'nın en muhteşemleri arasındadır. Kuzeyde bir zafer takı vardır. Buradan belli uzunlukta

bir sütun dizisi başlayıp yöre taşından inşa edilmiş müthiş bir kiliseye uzanır. Ötesinde son derece kalın duvarlarıyla gymnasion bulunur. Galerilerin kubbeli çatıları öylesine iyi bir araya getirilmiştir ki depremler bile üzerlerinde etkili olamamıştır. Kuzeybatıda, tepenin güney yamacında ise büyük bir tiyatronun kalıntıları bulunmaktadır; Doğu'daki örnekleri arasında en iyi korunmuşlarından biridir.

Eskiler, tiyatrolarını her zaman geniş manzaralara hâkim noktalara inşa ederlerdi. Hierapolis'inki de konumunun güzelliğiyle dikkat çeker. Oturma yerlerinden gözler Menderes'in bereket saçtığı, doğudan batıya yüz elli kilometreye yayılan ovada gezer; güneyde bitki örtüsü zengin, hiç bitmeyen karlılarıyla Kadmos Dağı; sağda ise kıvrılan nehir ile Mesogis'in sırtlarını görürüz. Yine sağda, eski zamanlarda fevkalade bir güzelliğe sahip, bugünse etrafa dağılmış kalıntılarıyla çoraklaşmış Laodikeia görülür.

Şehrin orasına burasına saçılmış sayısız sütundan bahsetmek gereksizdir; fakat büyük tiyatronun batısındaki kaideleri atlayamayız. Etraflarında muhtemelen bir zamanlar Hierapolis'in gurur duyduğu Kybele Tapınağı'na ait olan sütunlar ile olağanüstü güzellikteki Korinthos tarzı sütun başlıkları bulunur.

Şehrin nekropolü kuzeybatıya doğru uzanır. Göze ilk, yaklaşık bir buçuk metre karelik, dokuz metre yüksekliğinde birtakım taş yapılar çarpar. Üstlerinde lahitler bulunur; bunlar bu biçimde iki uzun yol oluşturur. Bu yol ölüler şehrinin ana girişidir. Birçoğunun üzerinde cenazeye dair Yunanca yazıtlar bulunan lahitlerden bir tanesi özel ilgi görmeyi hak eder. Bu lahit diğerlerinden ayrı, küçük bir tepeliğin üstünde durur. Üç metre uzunluğunda, bir metre genişliğindedir. Kapağın üzerine yan yana yatan bir adam, bir kadın ve bir çocuk figürü oyulmuştur. Lakin Türk fanatizmi figürlerin başlarını bozmuştur. İnsan bunun içine konulan insanların isimlerini bilmek istiyor; fakat diğer bütün lahitlerin üzerinde yazıtlar bulunurken, bu lahit sadece güzel oymacılığıyla dikkat çekiyor.

Maalesef Doğu'daki birçok antik kentte olduğu gibi Hierapolis'in yıllıkları da özellikle kamu binaları üzerine kaydedilmekteydi; bu nedenle kutsal şehrin tarihi, büyük yapılarıyla birlikte toprağa gömülmüştür. Lahitler, içlerinde gizli hazine bulmayı uman gözünü para hırsı bürü-

müş kişilerce açılmıştır. Bu nedenle nekropol bugün viran bir manzara sergiler.

Birçok antik yazar –Strabon, Pausanias, Vitruvius– Hierapolis akıntılarının ürettiği taşlaşmadan bahseder fakat detay vermez. Sadece bu taşlaşmaların oluşturduğu duvarların Kutsal Şehrin bahçelerini çevirmeye hizmet ettiğine şöyle bir değinmekle yetinirler.

Chandler'ın da aralarında olduğu bazı seyyahlar, İzmirli Quintus'un Troya Savaşları'nı anlattığı eserinde (lib. X.), nymphalar'ın kutsal mağaralarını Hierapolis'te konumlandığını düşünürler. Diana, uyuyan Endymion'a bakmak için gökten inmiştir; İonyalı şair “Uzaklardan, Diana'nın genç çobana bakmak için durduğu yerden bir süt nehrinin aktığını gördüğünüzü hayal edebilirsiniz; yaklaştığınızda, berrak bir su akıntısı görünecektir, yaklaşıma devam ederseniz, su daha da yoğun görünür. Yanına geldiğinizde kayaya oyulmuş basit bir kanal olduğunu hayretle görürsünüz,” derken Hierapolis Dağı'ndan bahsetmektedir.

Fakat bu tasvir Hierapolis Dağı'na uyan birçok şey sunsa da şair tasvirini yaparken ona bol miktarda zengin detaylar katmış olmalıdır. Bununla birlikte Strabon, Endymion'un mağarasının, Latmos Dağı'nın ötesinde, Karya'da bulunduğuna işaret etmektedir.

Hierapolis'te Plutonium ya da Cehennem Kapısı denilen kasvetli bir mağara bulunmaktadır. Mağaranın yeri, “eteklerinde Kutsal Şehrin kurulduğu yüksek Mesogis Dağı'nın hâkim olduğu dağ ya da küçük tepe” olarak tayin edilir. Strabon, “Plutonium, çevresi on beş metrelik kayadan bir korkulukla çevrilidir” der. Korkuluğun kalıntıları hâlâ durmaktadır, fakat cehennem ülkesinin girişi kaybolmuştur. Strabon'un zamanında, korkuluğun içinden, kendisine yaklaşan hayvanları öldüren, yoğun, pis kokulu bir duman çıkarmış. Dumanı soludukları zaman ölürlermiş. Yalnızca Kybele'nin rahipleri bu korkunç noktadan çıkan zehirli pis havaya tahammül edebilirmiş. Antik yazar insanların rahiplere atfettikleri mucizeyi açıklamalarına birkaç kelimeyle değinir. Chandler Plutonium'u nafile aramış, fakat bir Türk kendisine Pamukkale'de koyunları ve keçileri öldüren bir mağara olduğunu söylemiştir. Chandler bu mağaranın cehennem cinleri ya da şeytanının meskeni olduğuna inanıldığını da sözlerine eklemiştir.

Hierapolis'te görülen tapınmaların doğasını tam olarak anlayabilmek için, Atina'da uygulanan ayinlerle büyük benzerlikler gösteren Suriye'deki Hierapolis'ten bize kalan su festivallerinin kayıtlarını incelememiz gerekir. Lukianos'a göre Hierapolis'te Tufan'ın sularını almak için birdenbire dipsiz bir çukur açılır. İnanıldığı kadarıyla Deukalion tüm evreni yok olmaktan kurtaran tanrılara şükranlarını sunmak adına buraya bir sunak diker. O olaydan itibaren bu şehirde kutlanan bu festivalleri de resmen başlatmış olur.

İfade edildiği haliyle bu şiddetli yağmur, Hierapolis'te Atina'da olduğundan daha yürekten kutlanırdı. Hatta Araplar ile Fırat'ın ötesinde yaşayan diğer halklar da töreni düzenleyen şehir sakinleriyle bir arada olmak için her yıl iki kez hacca, bu kutsal şehre gelirlerdi. Bu hacıların Bakkhos'a ait olduğu söylenen bir resmi diğer insanlarla birlikte deniz kıyısına taşımak gibi bir âdetleri vardı; fakat deniz çok uzakta olduğundan ibrik içinde deniz suyu getirip bu suyu tanrıçanın şerefine toprağa dökerlerdi. Su, bu derin çukurdan ya da mağaradan kanallar ya da drenaj vasıtasıyla taşınmıştı; çıkış yolu Lukianos'un zamanında bile titizlikle gizli tutulurdu.

Bu festival Atina'daki su festivaliyle benzerlikler gösterirdi, fakat bir farkla; Hierapolis'te bu festival yılda iki kez kutlanırdı ve burada bir adam tapınağın avlusundaki bir sütunun üzerinde yedi gün boyunca kalarak insanoğlunun Tufan'da dağlara çıkıp tamamen yok olmaktan kurtuluşunu temsil ederdi. Sütunun üzerinde kaldığı süre boyunca da tanrılara topraklarına bereket, şehre refah getirmeleri için hiç durmadan yalvarırdı.

Suriye'deki Hierapolis bu ayinlerle olduğu kadar zenginlikleriyle de meşhurdur. Tanrıçaları birçok isimle bilinirdi; Rheia, Asur Juno'su, en çok da Asur tanrıçası olarak. Frigya'nın Kybele'sine çok benzerdi (aslında Rheia çoklukla Kybele'ye atfedilen bir isimdir); onun gibi kulelerle taçlandırılır, aslanların çektiği bir arabada otururdu. Paganlar ona hem kraliçeleri, hem anneleri, hem de insanoğlunun sütanesi gözüyle bakarlardı. Lukianos bize tanrıçayla aynı tapınağı paylaşma şerefının Bakkhos'a bahşedildiğini aktarsa da bu şerefın aslında Bakkhos'a değil, Attis'e, Kybele'nin gözdesine bahşedildiğini düşünmemiz için yeterince nedenimiz vardır.

Antik Çağ'ın tüm rahipleri arasında en çılgınları bu tapınağın rahipleri idi. Bu şehir onların okulu, başkentiydi. Tüm dünyaya buradan yayılırlar, ekmekleri için dilenirler, peygamber ya da kâhin gibi hareket ederler, insanlara, şehirlere, tüm dünyaya çoğunlukla hayır ve şerle ilgili kehanetlerde bulunurlardı. Muhtemelen bu işi yaparken de daha sonra haleflerinin de yaptıkları gibi, aldıkları *bağışlar* aracılığıyla yönetilirlerdi.

En başta anılmaya niyetlenilen o ciddi olayla karşılaştırıldığında tufan festivalleri garip biçimde pagan tanrılarına günümüzdeki saygı gösterme biçimleriyle birbirine karışmıştı. Doğa ile yeryüzünün Rheia ve Kybele'yle kişileştirildiği, Bakkhos'un insan ırkının talihlisini, Attis'in talih-sizini temsil ettiği, Apollon ile Horus'un güneşi sembolize ettiği düşünüldüğünde, bu dünyada kendilerine düşeni böylesine görkemli, farklı biçimlerde yerine getiren bu üç failin böylesine farklı ve çeşitli tarzlarda temsil edilmesi o kadar da harikulade değildir. Bir zamanların bu muhteşem tapınağıyla ilgili başka bir ayrıntı da Kudüs'teki tapınakla olan benzerliğidir. Aynı tasarı ve düzenlemeye göre inşa edilmiş bu tapınaktaki başrahipler ile rahiplerin sıralanışı da benzer bir hiyerarşiyi takip eder.

Konu üzerinde fazla durmasak da bu paralellikler elbette ilgi çekicidir. Senenin en büyük bayramı Suriyeliler ile Yahudiler tarafından baharda kutlanırdı; ikincisi bu bayrama Pesah adını verirken birincisi Meşale ya da Ateş Bayramı derdi. Bayram günü Hierapolis'teki tapınağın önünde direkler dikilir, bu direklere diğer değerli adaklarla birlikte hayvanlar asılırdı. Tanrıların imgeleri odun yığının etrafında döndürülür, sonra yığın ateşe verilirdi. Yanındaki sunağa herkes koyun, kuzu bırakırdı; ardından rahipler kutsal şarabı bu hayvanlar üzerine döktükten sonra insanlar onları evlerine götürürlerdi; kurban etme töreni böylece tamamlanmış olurdu. Kurbanı ailece toplanıp yerlerdi. Bu kutlamalarda paskalya kuzusunu görmemek mümkün müdür?

Suriye'de Yahudilerin Kefaret Günü'ne çok benzeyen başka bir bayram daha kutlanırdı. Dindar kimseler feryatlar edip çılgınlık atarlar, etlerini kor parçalarıyla yakıp kendilerini bıçaklarla yaralarlardı. Daha ılımlı kimseler ise söylenene göre bugün de bazı ülkelerin Yahudilerinin aynı vesileyle sinagoglarda yaptıkları gibi birbirlerini kamçılarıydı. Burada günah keçisi

uygulamasının benzeri de eksik değildir. Bu kefare törenlerinden sonra bir kurban seçilip süslenir sonra kaçmasına izin verilir, öyle ki kurban ileri doğru koşarak tapınağın bulunduğu yüksek tepeden aşağı atlar. Bazı açılardan Yahudilerin Tabernaculum'una benzeyen Kefaret Günü'nden birkaç gün sonra kutlanan üçüncü bir bayram daha vardı. Bu, daha önce de belirttiğimiz gibi Suriye'de gelenek olan Tufan'ın anılmasıydı; Tabernaculum Bayramı için Yahudilerin Kudüs tapınağında su dökmek gibi bir âdetleri vardı. Hierapolis'teki festivalde olduğu gibi bir adam, Tufan'da yükselen sular karşısında dağlara kaçmak zorunda kalan insanoğlunun o bir zamanlar bulunduğu acınası durumu hatırlatmak için yedi gün boyunca bir sütunun tepesinde kalırdı, böylece İsrailoğulları da çöldeki yürüyüşlerini anımsamış olurlardı.

Yine atalarının eski hallerini simgelemek adına İsraililer yedi gün boyunca tarlalarda, caddelerde, evlerinin çatılarında kurdukları çadırlarda, gölgeliklerde, ağaçların dallarından yapılmış çardaklarda kalırlardı. Bu analogiler çok ilginçtir; Kefaret Günü'nde olduğu gibi, medeni yaşamlarının başlangıcı kabul edilen büyük Tabernaculum Bayramı için de Yahudiler hazırlıklar yaparlardı. Asurluların kendilerine çektiydikleri bu haşin kefare tler aynı zamanda Tufan Festivali için dini bir hazırlık olabilir. Tufan'a ve insanoğlunun üzerinde bıraktığı etkiye dair izlere her yerde rastlamak mümkün.

Bu bizi eski kutsal bölgelerin şimdiki durumlarına dair başka bir noktaya getirebilir. Lukianos'un "Gölün Baskını" adını verdiği bir Suriye töreni vardı. Suriye'deki Hierapolis tapınağının yakınlarında havuz ya da küçük bir göl bulunurdu. Bu gölün balıkları kutsal sayılırdı ve ortasında sayısız hacının tütsü yaktığı bir sunak yükselirdi. Gölün etrafında bu tapınağın belirli bazı rahipleri yaşardı. Görevleri su taşkınının olduğu gün göle deniz suyu boşaltmaktı. Aynı gün, Jüpiter'in bir bakışıyla kutsal balığı öldürmemesi için Asur tanrıçasının başını çektiği alaya katılan tanrıların resimleri taşınırdı. Tanrıça ile tanrı bir süre tartıştıktan sonra tanrı niyetinden vazgeçmiş ve balıklar kurtulmuştur. Bu yüzden her yıl aynı gün kutsal balıklar tehlike altına girer, tanrıça tanrının bakışlarını kendi üzerine çekerek balıkları kurtarırdı. Bunun Tanrı'nın görüldüğü gün olması müm-

kündür. Bir zamanlar korkunç ve yıkıcı kabul edilen bir tanrıyı anıştıran bu tür törenler Kudüs'teki Kefaret Günü'nden, Tanrı'nın görüldüğü günden alınmıştır. Bu kutlamalarda sadece başrahip kutsalların kutsalının içine girerken, insanlar huşu içinde beklerlerdi; tıpkı Musa'nın Sina Dağı'nda korkunç Yehova'dan On Emri aldığı anda yaptığı gibi.

Frigya şehrine dönecek olursak; Diana ile Kybele'ye tapınmalar soydaş ibadetlerdir. Her ikisi de evrensel doğurganlığı temsil ederler. Bununla beraber tapınaklarında yalnızca hadımlar tarafından hizmet görmek isterler. Suriye Hierapolis'indeki su festivallerinden bahsetmiştik –burada, Frigya'da başka bir şehirde, aynı tanrıçanın aynı adı taşıyan başka bir tapınağının aynı sınıftan, aynı şekilde tasvir edilen festivallerde kullanıldığını görüyoruz. Bu festivallerin burada da benzer şekilde kutlandığından şüphe duyulabilir mi? Ayrıca Atina'daki Pnyks yakınlarında birçoklarının, suyunun nympha'ların mağarasından getirildiği Venüs'e ait bir tapınağın bulunduğunu düşündüğü yer, benzer bir tapınmaya ev sahipliği yapmış olabilir. Bu tapınağa nezaret eden tanrıçanın adı da bu düşünceye engel oluşturmaz.

Hierapolis'ten yaklaşık üç saat uzaklıktaki, bir zamanlar antik Kolossai'nin bulunduğu Honaz köyü güzelliğiyle dikkat çeker. Köye yaklaştığınızı uzun ağaçlardan, asmalardan anlarsınız. Kalenin bulunduğu kaya son derece sarp ve yüksektir. Zirveye erişildiğinde, eski surların kalıntıları görülebilir, fakat çok eski değildirler; çünkü *eski şehir* daha aşağıda ovaya doğru uzanır. Burada etrafta birkaç iri kare taş bulunur; tarlalardan geçerken daha çok eser gördük, birkaç kubbe ile az mesafe ötede iki kilisenin kalıntıları dikkatimizi çekti. Ardından daha yüksek bir toprak parçasının üstünde büyük bir şehrin izlerini gördük. Zemin mimari kalıntılarla doluydu. Burada başmelek Mikail'e adanmış muhteşem bir kilise bulunurmuş, lakin uzun zaman önce yıkılmış.

Bu melek ile ilgili çağdaş Rumların sık sık dile getirdikleri bir efsaneye göre, Hristiyan nüfus korkunç bir su baskınına maruz kalarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış. Kendilerini kovalayan sulardan kaçıp yardım etmesi için Tanrı'ya dua etmişler. Başmelek Mikail gökyüzünden inip toprakta bir yarık açmış; sular bu yarıktan akıp gidince insanlar kurtarılmış. Günümüzde seyyahlar bu yarıkla hâlâ çok ilgilenirler.

Philadelphia'nın iki saat güneyinde Tmolos dağ silsilesinin Belence Dağı'yla kesiştiği, Mesogis dağlarının başladığı yerde ovanın en doğu ucu bulunur. 1190'da Alman Haçlılarının ilerlemesine tanıklık eden üç saat uzunluğundaki orman Philadelphia'nın yaklaşık kırk beş kilometre uzaklığındaki Tripolis'in ötesine uzanır. Ancak Menderes üzerindeki antik kentten geriye dikkate değer hiçbir şey kalmamıştır. Aziz Bartolomeus İncil'i burada vaaz etmiştir; Aziz Philippos Hristiyan inancı uğruna yine burada şehit olmuştur.

Tripolis mevkiinin kuzeydoğusunda iki tepenin yamacıyla oluşmuş bir vadi vardır. Kıyıları söğütler ve sazlıklarla kaplı Menderes bu vadiden geçerek ovaya akar; Frederic Barbarossa komutasındaki Alman Haçlılar sol kıyısına ilerlemeden önce burada kamp kurmuştur. Bu kıyıdan doğu yönünde hareket eden Alman hacıları iki saatlik yürüyüşten sonra Laodikeia'ya varmıştır. Menderes'i, Sarayköy'e çok uzak olmayan sallanan ahşap bir köprü üzerinden geçtik. Sarayköy'e ulaşmak için harcadığımız zaman göz önünde bulundurulursa mesafenin çok daha uzun olduğu düşünülebilir.

Tripolis'te sözünü etmeye değer kalıntılar yok. Kale duvarlarından bazı izler, oturma yerlerinin kalıntıları bile olmayan bir tiyatro, oraya buraya saçılmış birkaç taş blok ve geniş bir düzlükte boylu boyunca uzanan bir ya da iki sütun; yeşillikten, ağaçtan ve sudan mahrum bir yer –işte antik Tripolis'ten geriye kalanlar. Kasvetli görünen bir tepenin üstünde kocaman bir kule vardır. Kaleden geriye kalan tek şey olan bu kule, bir zamanlar Tripolis şehrinin bulunduğu yaylaya hâkimdir.

Bu cilde son vermeden önce, yaşadığımız hoşnutluğu bozacak hiçbir kaza meydana gelmediği için Tanrı'ya şükranlarımı sunmak adına birkaç söz söylemek isterim. Her yerde iyilikle ve misafirperverlikle karşılandık; yapmaya çalıştığımız araştırmaların sürdürülmesi için her türlü kolaylık memnuniyetle gösterildi. Bilgili okur bu araştırmaların sonuçlarıyla hayal kırıklığına uğrayabilir; fakat zemin öylesine dikkatlice incelenmiş, yazıtların tümü öyle titizlikle kopyalanmış ki kendi aldığım notların tümünü basıma yollasaydım çoktan kamu dikkatine sunulmuş bilgileri tekrarlamaktan başka bir şey yapmamış olacaktım.

- aba 9
 Abbas Paşa (Mısır valisi) 27-28
 Abdülaziz 28-29
 Abdülmecid 20, 24-25, 27, 35-36, 45; büstleri 26;
 portresi 26
 Abydos 12, 89
 Adrianoupolis (Edirne) 110
 Ahmed (Vezir) 90
 Ahmed II. 90
 Aiolis 85-86
 Akhilleus Mezarı 55
 Akhisar 68, 113
 Akropolis (İzmir) 92-93
 Akropolis (Pergamon) 102-103, 115
 Alasuluk 77
 Alaşehir 128, 131 ayrıca bkz. Philadelpheia
 Aleksios Komnenos (İmparator) 89
 Alman hacıları 143
 Alman Haçlıları 143
 Alyattes 119, 123; mezarı 125
 Amazonlar 85, 101
 Amerikan misyonierleri 33-34, 37
 Anaksagoras 85
 Androklos 82
 Andronikos (İmparator) 89
 Anelium (Eleion) 89
 Antigonos 86
 Antiokheia 73
 Antiokhos (Suriye kralı) 110
 Antipa 101
 Apamea 95
 Apelles 77
 Aphroditeler 76
 Apokalips 73, 122
 Apollodoros 102
 Apollon 136, 140; tapınağı 82, 119, 122
 Arca 89
 Aristides 85
 Arnavutlar 9-10

- Artemidorus 94
 Artemis Koloene Tapınağı 125
 Artemis Leucophryene 94
 Artemisler 76
 Arundel, Thomas 83-84; mermerleri 117
 Asiarkhos 88
 Asklepios 79, 136; Tapınağı 102
 Asurlular 141; Juno'su 139
 Atmeydanı 16, 18
 Atarus 120
 Atça 94
 Athenaeum Tapınağı 82 ayrıca bkz. Minerva
 Tapınağı
 Atina 9, 59, 62, 69, 79, 85, 87, 142; ayinleri 139;
 kolonisi 85; su festivali 139
 Attalos 72
 Attis 120, 123, 139-140
 Augias ahırını 18
 Augustus 87
 Avusturya Konsolosluğu 58
 Ayasofya 16, 24, 77, 101
 Ayasuluk 74, 77, 83, 94; ayrıca bkz. Efes
 Ayazlık bkz. Ayasuluk
 Aydın (Osman Gazi dönemi kumandanı) 89
 Aziz Petrus Kalesi 90

- Babilîli 13, 19, 21, 24, 32, 34, 38
 Babilliler 117, 120
 Bakırçay bkz. Kaikos
 Bakkhos 139-140
 Baktrianeliler 117
 Balbinus 56
 Bartolomeus (Aziz) 143
 Bayezid 90, 130-131
 Bebek (Boğaziçi) 32-33, 35, 37
 Belence Dağı 143
 Bergama 113 ayrıca bkz. Pergamon
 Beşiktaş 35
 Binbirdirek Sarnıcı 17
 Bizans 76, 90; kenti 130; kiliselerinin planları 48;
 ordusu 131; sanatı 16-17; süslemeleri 133

Boğaziçi 11, 13, 25, 32, 37-38

Bornova 59

Brankhidai 122

Buca 60

Burmah Sütun 16, 18

Büyükdere 37, 42

Byron (Lord) 12

Ca

Caesar 87 ayrıca bkz. Sezar Sarayı

Canning, Stratford (Sir) 19

Caspax (Amiral) 89

Ceneviz Cumhuriyeti 102

Cenevizler 15

Cerinthus 81

Chandler, Dr. 94, 99, 126, 138

Charta pergamena (parşömen) 102

Chishull 84

Cockerell 122

Commissaire, M. Le 14

Constantinus 13; Sarnıcı 18

Cowper 70

Cüneyd Bey 83

Ça

Çaka Bey 89

Çanak Kalesi 11

De

De l'Europe oteli 15

Decius katliamları 78

Delphoi Mabedi 119

Demetrios (Kuyumcu) 79-80

Denizli 134

Destuniani 15

Deukalion 139

Deüm Mater 76

Devasida 94

Diana (Tanrıça) 76-77, 79-80, 93, 126, 138, 142; **Tapınağı (Efes)** 47, 75-77, 79-80, 118; **Tapınağı (Magnesia)** 94

Didymaion 122

Dikilitaşlar (Atmeydanı) 16, 18

Diocletianus 56

Dolabella 87

Dolmabahçe 45

Domitianus 73, 81

Edirne bkz. Adrianoupolis (Edirne)

Efes 64-65, 72-73, 76-77, 79-85, 93-94, 119, 126;

Kalesi 71; **Kilisesi** 81, 84; **limanı** 82; **ovası** 84;

sakinleri 85; **sinagogu** 79; **stadyumu** 77

Efesli(ler) 82-83, 85, 87, 126; ayrıca bkz. **Diana**

Egmont, Van 84

Eleion (Anelium) 89

Empire Ottoman oteli 38

Endymion 138

Ermeni(ler) 15, 30, 33-37, 62, 107; **Kilisesi** 33, 35;

Okulu 37; **Protestanlar** 32; **tüccarlar** 14-15

Ermos 73

Eskihisar/Laodikeia 134

Eumenes II 102

Fellows, Charles (Sir) 103, 135

Fener 43

Fırat 139

Fisk 84

Fransızlar 27, 57

Frederic Barbarossa 143

Frank(ler) 15, 22, 27, 30, 32, 39, 43, 95, 104; **saati** 39

Frigya 76, 99; **Kybele'si** 139; **şehri** 142

Galata 15, 42-43

Galatiahılar Kilisesi 72

Garter 38

Gâvur Paşa 34

Gerusia kalıntıları 122

Gilpin, John 23

Gimnasion 136

Gotlar 77

Grand Hotel de Smyrne 56

Guizot, M. 27

Gürcü kadınlar 28

Güzel Şehir 131

Güzelhisar (Trallis) 94-98, 108; ayrıca bkz. **Trallis**

Ed

Fe

Ga

Gygaie Gölü 126
Gyges 123, 125-126
Gymnasion 88

Ha

Hadrianus 87-88
Halesus çayı 69, 71
Haliç 13-15, 22, 38, 54
Hammer, Von 17
haremağası 25, 45-46
haremlık 9
Hartley 84
Harun Reşid 34
Havariler Kilisesi 78
Hermos (Gediz) 107, 110, 124, 126; vadisi 121
Herodotos 85, 98, 117-118, 121, 125
Hierapolis (Denizli) 72-73, 76, 99, 134-138, 142;
akıntıları 138; Dağı 138; su festivalleri 139,
141; tapınmalar 139-140
Hierapolis (Suriye) 138-139; su festivalleri 142;
tapınağı 141
Hippokrates 79
Hisar Camii 90
Homeros 55, 86, 105
Honaz köyü 142
Horus 140
Hotel de l'Europe 15
Hotel de Mille 56
Hotel des Deux Auguste 56
Hünkâr İskeleyi 38
Hyllos nehri 72, 110

İ

İlisos 55
İnek Pazarı 94-95
İngiliz konsolosluğu 56, 64, 90
İoannes Dukas (Bizans amirali) 83
İoannes Dukas Vatatzes (İmparator) 89
İoannes Palaiologos (İmparator) 131
İon(lar) 82; Adaları 57; şehirleri 85-86; tapınağı
94; tarzı 93
İonya 81, 87, 122
İranlılar 15

İsa (Hz.) 81, 91-92, 104; havarileri 80; öğretisi 79;
çarmıha gerilmesi 81
İskender (Büyük) 82, 86, 123
İskenderiye 102; Kütüphanesi 103
İslam 14, 16, 21, 31, 62; hukuku 20; kuralları
24, 26
İspanya, İspanyollar 25, 51, 54, 74, 93, 96, 103-104
İsrailoğulları 79, 141
İstanbul 13, 15, 18-19, 21, 26, 32, 37-38, 41-43, 47-
49, 51-52, 54, 67-57, 59, 78, 103; fethi 16;
eski eserleri 17; hamamları 61; kayıkçıları 38;
Patriği 90; Rumları 13, 104; sokakları 22; su
kaynakları 18; surları 13, 27
İtalya, İtalyanlar 12, 46, 57, 103-104, 126
İustinianos (İmparator) 48; katedrali 47
İzmir, İzmirli 26, 37, 43, 51-52, 54, 56-60,
63-66, 70, 72, 80, 82-83, 85-89, 97, 111-112;
Kilisesi 91, 110, 112; polisi 57; Rumları 62,
70; satrapı 89; surları 89; zindanları 93;
ayrıca bkz. Akropolis (İzmir); Smyrna

Juno 122
Jüpiter 87, 76-77, 141;

Ju

Kadmos Dağı 137
Kahire 28, 32
Kaikos [Bakırçay] 72, 100, 114-115; ovası 115
Kandaules 123
Karaburun 110
Karaosmanoğlu 108
Karoli, Yohan 70, 99, 105-107, 111, 115, 126, 128-
129, 132
Karoura/antik Karura 98-99
Kartaca 87
Karya 73, 138
Kastilya 111
Katakekaumene 127
Kaystros 82
Kefalonya 42-43
Kestane Dağı/Beyaz Dağ 130
Khavous Khavai 96

Ka

Khios adası (Sakız) 90
 Khrysostomos (Aziz) 81
 Kılıç Arslan (Sultan) 89
 Kırkağaç 114- 115
 Kızılca Musa Dağı 71
 Kızılköy 104
 Kilikyalılar 120
 Klazomenai 85, 89
 Kleoboulos 123
 Kleopatra 103
 Kogamos 72, 132
 Koloe Gölü/Gygaie Gölü 125
 Kolossai 73, 134, 142; kilisesi 72
 Konstantinoupolis 131 ayrıca bkz. İstanbul
 Korent düzeni 18
 Koressos 82
 Korfu 62
 Korinthos, Korinthoslular 119; tarzı 137
 Koryphaos tapınağı 87
 Kos adası (İstanköy) 79
 Kroisos 117, 119, 121-125; sarayı 123; zenginliği 120
 Ksenophon 121
 Kserkses 119, 124
 Ktesiphon (Giritli) 77
 Kudüs 64, 109, 140-142
 Kula 127
 Kurban Bayramı 21
 Kybele 76, 139-140, 142; rahipleri 138; Tapınağı 121-123, 137
 Kydaros 18
 Kydrara 98
 Kyros 117, 120-121, 124; fethi 119
 Kyzikos adası 12

La Lakedaimon 87
 Laodikeia 73, 80, 127, 134-135, 137, 143; hacı 72
 Latakia 108
 Latmos Dağı 138
 Leake (Albay) 94
 Leander deresi 12, 94
 Levantenler 41, 61

Lidya, Lidyalılar 72, 86, 89, 99, 117-120, 125;
 halkı 117; Krallığı 116, 123; nekropolü 125;
 ordusu 124; Perslerin eline geçmesi 117;
 tümülüsleri 126

Limerick 75
 Lokossai 73
 Londra 13, 21
 Lucius Scipio (Konstül) 110
 Luka (Aziz) 77
 Lukianos 139, 141
 Lykos 135
 Lysimakhos 82, 86

Macar(lar) 109; sığınmacılar 21
 Macaristan 109
 Magnesia 72-73, 83, 89, 93-95, 107-110, 118, 124,
 126; valisi 124
 Mahmud II. 20, 29, 43-44, 48, 108; reformları 97
 Makedonya 79
 Malaga Burnu bkz. Karaburun
 Malta 57
 Manisa bkz. Magnesia
 Manuel (İmparatoru) 130-131
 Marathon 124
 Marcus Aurelius (İmparator) 88, 94
 Marmara 55, 113, 126; Denizi 12, 54
 Marsilya 110
 Maximianus (İmparator) 56
 Mayorka 52
 Medine 109
 Medler 123
 Mehmed (Kel, zabıt) 97-98
 Mehmed Ali 31, 32
 Mehmed II. 17, 26
 Mehmed Paşa 44-45, 47
 Mekke 10, 75, 109
 Meles 66, 86
 Menderes 73, 83, 93-94, 134, 136-137, 143; ovası 94
 Menemen 106, 107, 110-112
 Mesogis (Kestane) Dağı 71-72, 93, 98, 127, 134,
 137-138, 143

Ma

Meşale (Ateş) Bayramı 140
 Metagenes (Giritli Ktesiphon'un oğlu) 77
 Metropolis 73; kalıntıları 71
 Mısır, Mısırlılar 31, 57, 117, 120, 125
 Mikâil (Başmelek) 142
 Milano 58-59
 Miletos 72-73, 85, 119
 Mille (Bay) 64, 96; Oteli 52, 112
 Minerva Tapınağı 82; ayrıca bkz. Athenaeum Tapınağı
 Muhammed (Hz.) 35
 Murad (Şehzade) 29
 Murad I. 24, 90
 Murad II. 108-110
 Murray (Bay) 56
 Musa (Hz.) 142
 Mustafa Ali 34
 Müslüman(lar) 9-10, 16, 18, 21, 32, 51-52, 62, 64, 89, 98, 101, 109; çocuklar 109; mutfağı 51; polisi 41
 Mysia 72, 100
 Mytilene Tepeleri 104

Na

Nabukadnezar 22
 Nasıra 31
 Naulokhon bkz. Smyrna
 Neander 91
 Neocori ünvanı 87
 Neron (İmparator) 77
 Nerva 81, 94
 Nikaia 89
 Nikolas (Rum hekim) 98
 Nübyeli köleler 28
 Nymphaeion 106
 Nysa 73; kalıntıları 98

Os

Osman (Gazi, Sultan) 89
 Osmanlı(lar) 11, 15, 128; hastalar 44; hükümdarları 26, 29, 108, 131; hükümeti 19; idaresi 18; İmparatorluğu 13; memurları 14

Ömer (Türk kumandanlarından Aydın'ın oğlu) 89-90

Pactius (Efes dağı) 94
 Pagos Dağı 56, 86
 Paktolos Irmağı (Sart Çayı) 121, 126; akıntıları 110, 123; altını 123
 Paktyas 117
 Pamukkale 136, 138 ayrıca bkz. Hierapolis
 Pardo, Bayan 17
 Parigopulos, Dimitri 34
 Paris Türk Camii 27
 Partheon 122
 Patmos 81
 Patroklos 55
 Paulus (Aziz) 72, 77, 79-80
 Pausanias 87, 138
 Pegasa Gölü 71
 Pelecassis, M. 37
 Pera 15, 22, 42-43, 45-46
 Pergamon 72-73, 100-104, 115, 120, 126 ayrıca bkz. Bergama, Akropolis (Pergamon)
 Pers(ler) 120, 123; ülkesi 86
 Petra 89
 Petrus (Aziz) 81
 Philadelphieia 72-73, 80, 127-128, 130-132, 143; Piskoposu 125
 Philippos (Aziz) 112, 143
 Phokaia 89, 110, 119
 Physkos 94
 Plinius 94
 Polonyalı sığınmacılar 21
 Polybotos 83
 Polykarpos (Yahya'nın öğrencisi) 90-93
 Pompeius 87
 Praksiteles heykeli 77
 Priamos (Troya Kralı) 55; Tapınağı 102
 Prinkipo adaları 13
 Prion Dağı 77-78, 82
 Prokopios 18
 Propontis 89 ayrıca bkz. Marmara

Protestanlar 30, 32-33, 56

Ptolemaios 102

Pythias (Lidyalı) 119

Ra

Ralli, M. (Yüzbaşı) 42, 49-50, 69-70

Rheia 139-140

Richmond Star Oteli 38

Rodos şövalyeleri 89

Rogerios (Grandük) 83

Roma, Romalılar 29, 81-82, 87, 118, 135; *eyaleti* 100; *imparatorları* 88; *köprüsü* 115; *sanatı* 16; *yasaları* 88

Rosherville 13

Rum(lar) 15, 21, 30, 32-33, 37-38, 40, 42-43, 49, 62-63, 100-101, 103-104, 107, 118, 124, 130; *çocukları* 101; *din adamları* 125; *evi* 132; *hanımefendi* 45; *hekimleri* 43; *köyleri* 124; *köylüleri* 83-84; *patriği* 33; *Protestanlar* 32; *şehirleri* 62; *tercüman* 39; *tüccarı* 37

Rus büyükelçiliği 37

Rusya 21, 38

Sa

Samos Adası 82, 84, 122

Sarabat bkz Hermeros (Gediz)

Sarayburnu 13; *kapısı* 23

Sarayköy 99, 143

Sarazenler 74

Sardeis (Sart) 72-73, 116-117, 122-126

sarıçılar 16, 18

Scio adası 55

Scipio Africanus 110

Scott 55

selamlık 9-10

Selim III. 26

Selinous 101-102

Serasker 24-25

Sestos yerleşimi 12

Seydiköy 66

Sezar Sarayı 113

Simoeis (Dümrek) çayı 55

Sina Dağı 142

Sipylene 117-118

Sipylos (Sipil, Manisa) Dağı 107, 110, 125

Skamandros (Menderes) çayı 55

Smith, Albert 41

Smyrna (Theseus'un karısı) 85

Smyrna/Smyrnalılar 85-89, 117; *okulları* 87; *ayrıca bkz. İzmir*

Solon (Atinalı) 120-121, 123

Soma 114

Sophonias 94

Southwark 74

St. Jean Kilisesi 93, 100-101

Stephanophori (rahipler) 88

Stephanus (Bizanslı) 85

Strabon 82, 85, 94, 119, 125

Strategus 88

Sultan (İngiliz vapuru) 54

Sultan Ahmed Camii 14

Sultanhisar 98

Suriye 76, 108, 140-141

surlar 17

Süleyman (Hz.) 31, 48

Süleyman (Kanuni) 24, 48, 83, 89

Süleymaniye 47

Syros 9, 62

Şerbet 51

Şeyhülislam 20, 24, 34

Tabard 74

Tabernaculum 141

Tangripanes (Türk korsanı) 83

Tantalıs bkz. Smyrna

Tantalos 85

Tarabya/Therapia 37, 42

Tauros 82

Temnos (Demirci) Dağı 72-73, 113

Tennant, Emerson (Sir) 123

Thales 85, 123

Thebai 119

Theodosios 78

Şe

Ta

Theodosius (Konsül) 89
 Theodosius sütünü 16
 Therae dağı 94
 Theseus 85; Tapınağı 79
 Thyateira 71-73, 113, 133; ayrıca bkz. Akhisar
 Tiberius (İmparator) 88; dönemi 73
 Timotheos 78
 Timur 83, 93
 Tipperary 75
 Titof (Rus büyükelçi) 37
 Tmolos Dağı (Bozdağ, Ödemiş) 72, 121, 123, 127, 130-131, 143
 Tophane 15
 Torbalı 71
 Traianus 102
 Trakheia 82
 Trallis 72-73, 94, 97
 Trebonius 87
 Trianda [Han] 65
 Tripolis 73, 143
 Troya 55; Savaşları 138
 Tufan 139, 141
 Türk(ler) 9-10, 21-23, 29-30, 34, 39, 44, 47, 50-51, 54, 61-63, 67, 84, 89, 103, 108, 109-111, 127-128, 130-131, 138; adaleti 47; askerleri 23; başkenti 9, 38; çizimleri 64; hükümleri 43; evleri 99; eyerleri 65; fanatizmi 137; hamamları 62; hanları 73; hırsızları 106; hükümeti 17, 30, 125; kadını 130; kılıçları 41; köyü 95, 125; mahkemeleri 33-34; mezarlığı 102; misafirperverliği 99; müziği 26; panayırı 127; şehri 108; tebaası 27; zevki 11
 Türkiye 10-11, 13, 15-16, 19, 21, 23, 25, 27-29, 31-32, 38, 40-41, 43, 48, 51, 57, 59, 62, 65, 68, 71, 74-75, 78, 83, 90, 96-97, 101, 105, 107, 110, 113, 116, 121, 130, 134-136
 Türkmen(ler) 54, 84; kadınları 67; kampı 95; kulübesi 105
 Tyriceum 83

Valens kemeri 16, 18
 veba salgını 60
 Venedikliler 90
 Ventüs tapınağı 142
 Vertot (tarihçi) 90
 Vespasianus (İmparator) 134
 veziriazam 24, 25
 Via dei Franchi (Frenk Sokağı) 57
 Vitruvius 94, 138
 Voltaire 109

Wilkie, David (Sir) 26
 Willoughby (Albay) 75, 95-96, 99

Yahudi(ler) 15, 30, 37, 49, 62, 92, 132, 140-141; bağınazlığı 91; dini 79, Kefaret Günü 140
 Yahya (Vaftizci, Aziz) 56, 72, 81, 90, 122; tasviri 130
 yangınlar 17
 Yanık Sütun 16-17
 Yedi Kilise 56, 63; kalıntıları 71-72
 Yedikule 17
 Yedi Uyurlar 78
 Yehova 142
 Yeniçeri ordusu 108
 Yeniköy [Torbalı civarında] 71
 Yenişehir 127
 Yerebatan Sarayı 18
 Yeremya 117
 Yunan(lar) 55, 87, 142; adaları 79; alfabeti 78, 125, 135; devrimi 84, 90; haçları 133; heykeltıraşlar 76; isimleri 10; sanatı 12; yazarlar 118; yazıtları 134
 Yunanistan 11, 57, 59, 86-87, 100-101, 104, 107, 118-119

Elinizdeki seyahatname Henry Christmas'ın (1811-1868) 1851'de üç cilt olarak basılan *The shores and islands of the Mediterranean* (Akdeniz Kıyıları ve Adaları) adlı eserinin son cildini oluşturmaktadır. İlk iki cildi İspanya, Portekiz, Kuzey İtalya, Avusturya ve Yunanistan'a ayıran yazar, son cildi İstanbul'un yanı sıra, Efes, İzmir, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar'ı kapsayacak şekilde Anadolu'ya ayırmıştır. Her cildi ayrı ayrı basıp farklı önsözler yazmadığı için, Christmas'ın seyahat sebebi ile seyahat edeceklere yönelik bazı önerilerini birinci cildin başında bulunan önsözden öğreniyoruz. Buna göre seyahatımız uzun süren sağlık sorunlarının ardından hem rahatlamak için hem de sıcak iklimlerin kendisine yararlı olacağı düşüncesiyle yola koyulmuş; seyahatnamesini, gözlemlediği ülkelerin o günlerde tarihlerinin çok ilginç ve kritik bir döneminde olduğunu düşünerek kaleme almıştır. Araştırma düzeninin ve orta sınıfın konuştuğu dillere hâkim olmanın önemini vurgulayan yazar, seyahat usulü konusunda demiryolunun çok kısıtlı olduğunu, Anadolu özelinde ise tek seyahat şeklinin at üstünde mümkün olacağını ifade etmektedir. Barınmayla ilgili olarak önsözde sadece iki otelden bahsedildiği görülmektedir: İzmir için

Milles Hotel, İstanbul içinse Hotel de l'Europe. Kitabın ilk üç bölümü İstanbul'a ayrılmış, sonraki on bölüm ise Ege'nin antik kentlerine. Pek çok alanda çalışmalar yapan Henry Christmas, özellikle İngiliz tarihi ve arkeolojisi alanında yaptığı faaliyetlerle tanınıyor.

SAHAFLAR ÇARŞISI DİZİNİ

KitapyAYINEVİ

ISBN 978-605-105-085-0

12,50 TL

